

עֵשֶׂה פֵּנוּן לַקֵּל

רבי שיח:
סיכוי
למנהיגות
אלטרנטיבית
משותפים:
יוסף גורני,
יגאל עילם,
יוחנן פרס,
יונתן שפירא

מוזות
 מוסך לאמנות פלסטית - עמ' 35

לשנה טובה באמת

ערוץ תשמיט

המעורר

רב־שיח

סיכוי למנהיגות אלטרנטיבית
רב־שיח על אופציות לשלום במצעי המפלגות,
בהשתתפות: יוסף גורני, יגאל עילם, יוחנן פרס, יונתן שפירא.
הנחה: יגאל עילם. עמ' 30.

סיפורת

מחזה־קצר

נתן זך:
הצהוב והירוק.

מחזה קצר עמ' 26

יהושע בר־יוסף:
שבת ראשונה בתל־אביב.
סיפור. עמ' 44

מסה

לילי רתוק:
כי אני ואתה -
נהר אחד זורם.
אחדות הכל כאידאל
בשירת זלדה. עמ' 22

יאירה גינוסר:
הבארונית לבית היוצר.
על דבורה בארון. עמ' 18

חתום על "עתון 77"

לכבוד ת"ד 16452, ת"א
הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"
לשנת 1988
שם ומשפחה

כתובת

טלפון

מצורף בזה שיק על סך 45 ש"ח עבור 10 גליונות, כולל משלוח המשוך על בנק

תאריך

חתימה

שירה וסיפורת

7	אנדד אלדן: שירים
8	מרים איתן: איך נעלמת לי, ציגנות מתוקה; שיר
9	יוסי הדר: שירים
10	אורציון ברתנא: שיהיה ילד; שיר
12	מרגלית בר־לב: שירים
12	שמואל שתל: תחית המתים; שיר
17	נחמיה פלג: שירים
21	שרה כץ: שלושה קטעי פרוחה
26	נתן זך: הצהוב והירוק (מחזה קצר)
28	משה דור: גחלים כפה (זכרונות)
29	מרדכי גלדמן: שירים
34	אלסה גידלוו: שירים
44	יהושע בר־יוסף: שבת ראשונה בתל־אביב; סיפור
46	מנחם לוי: שבי נוסק האדם בכנפיו; שיר
47	אלישע פורת: עולה־הבור; סיפור

מסות

18	יאירה גנוסר: הבארונית לבית היוצר (על דבורה בארון)
22	לילי רתוק: כי אני ואתה - נהר אחד זורם (על שירת זלדה)
33	תמור וולף: עיצוב דיוקנו של הצעיר הדתי

רב־שיח

סיכוי למנהיגות אלטרנטיבית, בהשתתפות: יוסף גורני; יגאל עילם; יוחנן פרס; יונתן שפירא.
מנחה: יגאל עילם

ביקורת ספרים

7	מרגלית בר־לב על סיפורי אמת ועוד ללוקיינוס
8	שלום רצבי על אדם ותקופתו ליצחק רונקן
8	מאיר בראלי על עץ המשי לג'אנג שיאנגליאנג
9	ש. אלוניס על העור לקורציו מאלאפארטה
10	מרגלית בר־לב על נראה לאחרונה להדרה לור
11	ש. אלוניס על נתן אלתרמן - המשורר כמנהיג
12	שמואל שתל על מות האיל לספי שפר
13	תמור משמר על את הוב בסופה לעמוס קינן
16	אברהם בלכין על שושן לבן שושן אדום לדרור שץ

מוזות - מוסף מיוחד לאמנות פלסטית

35	דורית קודר: סדרת הגנרלים
36	רחל סוקמן: גן העדן והגיהנום
38	שלומית שקד: המוקד מורח

מדורים קבועים

5	לפי שעה
5	פנקס אירועים

השער: מעבודותיו החדשות של הופשטטר; ראה: מדור "מחזות".

ITON 77

Literary Monthly

In collaboration with Beit-Berl

Editor: Jacob Besser

Assistant Editor: Amela Einat

Managing Editorial Board: Shimon Ballas, Josef Gurni, Aharon Harel, Sasson Somekh,

الإدارة وهيئة التحرير:

شمعون بلاس, شلومو بن عامי

יוסף גורני, סאסון סומיך

אשרון הארלי

المحرر المساعد: عملا سفت

המו"ל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות בישראל - עמותה.

מזכיר המערכת: מיכה בסר

ניקוד: שמואל רגולנט

כסיוע: משרד החינוך והתרבות, המועצה לתרבות ולאמנות הסתדרות העובדים הכללית, המרכז לתרבות ולחינוך.

המערכת והמנהלה: ת"ד 16452 ת"א, טל' 03-456671

המערכת אינה אחראית לתוכן המודעות, המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוויילת.

הפונים למערכת מתבקשים לטלפן אך ורק למס' 03-456671.

חומר יש לשלוח רק בדרך רגיל, כשהוא מודפס ברווח כפול על צד אחד של הנייר. פגישות עם העורך רצוי לתאם מראש.

סדר, צילום, לוחות והדפסה: דמוס בארי, קיבוץ בארי.

הפצה: "אטלס" בע"מ

עתון 77

ירחון לספרות ולתרבות בשיתוף עם "בית ברל"

שה י"א, מס' 103-104, אלול-תשרי תשמ"ד תשמ"ט, אוגוסט-ספטמבר 1988.

העורך: יעקב בסר

עוזרת עורך: עמלה עינת

מערכת והנהלה: שמעון בלס, יוסף גורני, אהרן הראל, ששון סומך.

מועצת מערכת: יצחק אורבך אורפו, גילה בלס, מיכל גוברין, יוסי הדר, אהרן זיידנברג א.ב. יהושע יורם קניוק, עוזר רבין, ש. גיורא שוהם, אטון שמאס.

ישראל קיסר: אין רווחה ללא רווח

יותר על העבודה הזולה, ובצד זה יש לקבל את ההנחה שהאמריקאים לא ימשיכו לתמוך בנו במצב הקונפליקטואלי הקיים באופן המאסיבי בו נהגו לתמוך בעבר. ברור כעת לכולנו שאין כל ברירה אלא להגדיל את התפוקה בכוחות עצמנו, שבאופן חד-משמעי, שאסור לנו להסתמך שוב על כוחות עבודה זרים. שעלינו לפתור את המצב הבעייתי אליו נקלענו בתחום זה בעבודתנו או בלבד.

גם ערכי השוויוניות והערבות ההדדית הפכו כביכול את עורם בשנים האחרונות וקיבלו פרשנות מעשית שלילית, שהתבטאה למשל בתהליך פירוק ההדדיות המוחלט שחל במושבים השיתופיים. הפגיעה בכל ערכי-יסוד אלה חדרה גם למשק העובדים כאשר גם הנהלות המפעלים וגם וועדי העובדים ניצלו את "ביטוח" העזרה ההדדית שהעניקה להם ההסתדרות, על-מנת להוריד את רמת אחריותם האישית לרווחיותם ולבריאות של מפעלים. **לכן, הגעתי למסקנה שנושא הערבות והעזרה ההדדית חייב להיות מעוגן בגבולות בטוחים ומוסכמים. שוויון רק בתנאי שלא יוריד את רמת האחריות, שלא יגרום לניוון. האחריות לא יכולה להיות מוטלת יותר על גופים אנונימיים ומרכזיים כמו - הנהלת כור, הנהלת סולל וכו', אלא היא חייבת לעבור ליחידות שבשטח. למנהלים בפועל של כל אחד מהמפעלים שהם יהיו האחראיים מעתה לכל הנעשה במפעליהם. מעכשיו אם יתברר שיחידה מסויימת נקלעת למשבר, לא נעניק לה יותר שום הנשמה מלאכותית, אלא ננתח ונסלק את המפגע. נראה לנו היום בברור - לפחות במצב של ממשלה הפועלת נגדנו - שהתודעה הגבוהה מאוד שפיתחנו בחיחס לזכויות העובדים והמנהלים, באה על-חשבון תחושת אחריותם של אלה. אנו חייבים, לפיכך, להחזיר דברים לאיזונם. לחזק את הגישה המשקית על-פיה אין רווחה ללא רווח. שכן, עד עכשיו, תפס ענין הערבות ההדדית גם לגבי מדיניות השכר. משום-כך לא היה הבדל בין מפעל מרוויח למפסיד, בין עובד חרוץ לעצל. דאגנו לשוויון ההכנסות של כולם. כעת נראה לנו חשוב להדגיש את גורם התגמול למצוינות במקום להעניק הגנה ל"מתחילים" למיניהם. אם נשאיר את הריקבון מבלי להרחיקו, הוא עשוי להמית את הגוף כולו.**

בצד תגמול כזה, חשוב, כמובן, לידע את העובד גם למצב המפעל, וכן להשתמש במאגרי הידע הספציפי שרכש על-מנת לייעל את העבודה והתפוקה הכללית. בנוסף אנו מתכוונים לעודד אותו לקניית מניות במפעלו, קנייה שתהווה מקור נוסף לגיוס הון וגורם להקטנת הצריכה ולהגדלת הזדהותו של העובד עם מקום עבודתו. אנו מעוניינים שיהפוך לשותף במפעלו ולא רק למתעמת תמידי עם הנהלתו.

המשק ההסתדרותי מקיף כ-22%-23% מכלל המשק הישראלי - מהקיבוץ דרך המושב, דרך הקואופרטיב ועוד ועוד. ועצם העובדה שהוא מהווה כמעט 25% מהמשק הכולל בישראל וכ-40% ממשקי ערי-הפיתוח הוא כבר בבחינת תשובה לכל המקטרגים נגדו, לכל המעוניינים לפרק אותו.

תנועת העבודה ראתה את המשק ההסתדרותי, מתמיד, כיוצר מקורות תעסוקה, וכמחזק הכלכלה. וההבדל בינו לבין המשק הפרטי והממשלתי היה מאז ומתמיד ביעדיו הרוח-כלכליים, בסולם העדיפויות שלו. נכון שגם נושא הרווחיות היווה את מקור הנעתו, אבל גם אז דובר ברווחיות שלא נוצלה, בהכרח, להגדלת ההון הכללי, אלא לשיפור תנאי-עבודתם וחייהם של העובדים, ולמילוי משימות חברתיות. בערי-הפיתוח, למשל, הייתה המגמה הראשית: יצירת מקורות תעסוקה.

תפקידי מפתח מסוג זה אפיינו את משק העובדים ואת ההסתדרות עוד לפני קום המדינה. ומאז 1948, כל זמן שהממשלות היו ממשלות פועלים, הן השכילו, אכן, להשתמש בחברות-העובדים כבמכשיר ממשלתי נוסף לביצוע מדיניותן. כשהתחלף השלטון, המשכנו, אנו כאן, למלא אותו תפקיד של מעין משק ממלכתי, שהמדינה והממשלה מעוניינת בו. אלא, שהיא מתנכלת לנו בממש. כמובן, שקיים במצב זה אבסורד קיצוני, שכן במקום שממשלה המתמודדת עם "צרות" כלכליות כמו אלה הקיימות בישראל, תעודד גוף הלוקח על עצמו תפקידים ממלכתיים, הרי שבגלל ראייה פוליטית צרה, או תפיסה אידאולוגית שונה, היא מוכנה לקעקע הישגים חברתיים לא מבוטלים. לדוגמה - החנק שהיא חונקת את מערכת הבריאות, מבלי שהיא לוקחת בחשבון את חוק היסוד לפיו חברה בריאה המעוניינת לשמור על משטר דמוקרטי אמיתי חייבת שיהיו בה כוחו מאזנים. חייבת שציבור העובדים שלה לא יהפוך להפקר, שלא ייווצר בה פער מעמדות רציני; ומבלי שהיא מבינה את ערכה של הסתדרות הנושאת על עצמה אחריות משקית, חברתית, תברואתית וכו', הסתדרות שעשויה להיות נכס אדיר למדינה. שכן ערכיה היסודיים לא השתנו לדעתי גם עתה ומדובר בערכים בסיסיים, ששום חברה אנושית אינה מסוגלת להתקיים בלעדיהם: ערך השוויון, ערך הערבות ההדדית וערך העבודה, שהפגיעה בו בולטת במיוחד על רקע התקופה האחרונה.

האירועים הפוליטיים האחרונים היוו סטירת לחי עבור כולנו, הן בענין "מאגר" כוח העבודה הבטוח כביכול, מוהשטחים, והן בכיוון הסיוע האמריקאי אליו התרגלנו. פתאום הסתבר שאי-אפשר לסמוך

לזכרו של זרובבל

כך נראה בעינינו: בלורית אפורה, לחיים משופות, קמטים בזווית-עיניו, עיניים פקחיות חיק-שובבות בהן, לחיצת-יד נכה, וכידו חיק עמוס כתבי-יד לעריכה, מכונס בעצמו, מהורהר, מצמצם את נוכחותו ככל האפשר. דיבורו מועט, חסכוני. כמוהו כבשריו, לבלי הפך. איש נלבב, חכם וקמים.

זרובבל גלעד

אך יש שהיה נפקח לרווחה בשעה של חסד. ואיך היה נלהב בדברו על הנוער העובד, בן-טיפוחיו, על העמק, על הפלמ"ח, על משפחתו ונכדיו, על הזו וברל וולדה; ואיך התפעם משיר מקורי ומכישרון צעיר שנתגלה - אז היו פניו נזהרות וקמטיו משתפים, והשיחה היתה קולחת ואינה תקה. ואהבתו לנוף-הארץ, לצומח ולחי - מי ישווקה. חומרים-חומרים תמצאם בשריו. כל הציפורים ובני-הכנף קיננו בצמרותיו: למן הדרור והחוחית והעפרור... והשחרור השורק לכל בחורה עוברת, אל צחקת-התכליל, ורינת-החיקמה, צוחת-העגורים ורוך-הירגזי נכון הטעם, על הפשוט, סעור-הסער, ועד לסיבכי ולשירתו "שהיא זרמת-לב ישירה אל זרם-הזמן". ומי

כמוהו היטיב לשיר על הנוף הישראלי, בפשטות ובעומק ובאהבה בלי-מצרים. הוא שר על ארץ פשוטת-הדרדרים ונשוקת-חרולים, על רותם עקשני ומר, על התאנים האפלות המרחישות; ובלילה היה שומע "את השורשים הזקנים אל לב-האדמה... ואילן תעשב מתעצבים על חזה-האדמה". ולא במקרה נתחבב עליו סתלכ-הגלכוע מבין הצמחים; כמוהו פאתו צמח "שאינו מבליט עצמו בין פירות העצבים בהינמקה של עניית... אתה חש בתוך-תוכך את זיו עלי-הפותרת הארגמניים שלו המאירים ביופי חדר פעמי ויוצקים כף עוז של אף-על-פי-כן לא מנוצח".

אך באחרונה נתקדרו שמיו, ובזימרת הציפורים נתכוללו גם קולות של עורבים וציטים. מחלתו הקשה הכריעתו, וחדשים רבים נתייסר יסוריו תופת. הצלילים המינוריים שעלו משיריו האחרונים העידו על תחושת-הקץ, ומשורה ה"קין שאין לו קץ" קץ בחייו, ודמעתו היתה לחמו, וכי נתגלגל "לארץ לא-רוחמה, ונפשו יוצאת ליד חמה"; רעיתו ובני-ביתו עמדו לימינו כל העת, אך החולי העמידו לעפר. וכך רף שהספדת את מורף וידיך חיים הזו נגלה לך, זרובבל, כי כאשר הטמינו את גופך המיוסר בעפר עין-חרוד התרעש קיכלי אחד בין השיחים, ולבת-השקיעה נתלהטה בשמיים. צלקבות צלקבות נצתה הלקה, ומקורב, קהינמקה של פלה, נשקף הגלבוץ פאור של חסד אחרון, הלוא הוא אור-הקר, פלשונך - שלום לעפנהך. אח-נפשי.

שמואל רגולנט

יש עם מי ועל מה

אני יודע: לא יעיל, ואולי לא נכון, לתת עצות לפוליטיקאים המופקדים על ניהול ענייני המדינה. אם שר הביטחון, למשל, מגרש אדם שבצה"ד בחתימת-ידו (יחד עם עשרות אינטלקטואלים פלסטינים מהשטחים) על הכרזת במדינת ישראל ועל שאיפתו למדינה פלסטינית עצמאית לצידה, ולמען חחה איהתקפה בין שתי המדינות; זה משום שהוא חושב שהאיש מסוכן לישראל כעצם השקפתו זו, ומשום שהוא, השר, מאמין עדיין, למרות כל פה שקוקה וקרה בינתיים, שניתן להמשיך במסוטס-קו המנוח והמסוכן עד-מאה הקיים. לכן, לא יקבל מרצונו שטוב, שום הצעה אחרת לפיתרון, חרף מ"הורדת" את רמת המחאה, האלימות לעיניים, המפתחת נגד הכיבוש. ואם גירוש מועיל לעניין זה, יגרש גם אדם שאינו אויבה של ישראל, כי-אם פהיפך, מעניין בחיי שלום איתה.

מחאתם של הנקראים "אנשי הרוח" בנושא, צריכה להיות, על-כן, הצבעה על דרך אלטרנטיבית. למשל, על הרעיון הניל של שתי המדינות שהיה מקובל עד לפני זמן קצר רק על קבוצה תמהונית קטנה יחסית, גם בקרב הישראלים וגם בקרב הפלסטינים; ואילו כיום הולכת קבוצה זו וגולה גם פה וגם שם. הנושא שוב איננו בכחינת טאבו, והודיכותים לגביהם הם ברוב המקרים על ניואנסים. אך לא די בכך, כמוכן, יש לפרוש

אלטרנטיבות חדשות, בעיקר בתחום הפסקת האלימות. כבר לפני שנים כחבתי פעמים רבות, שאם לא "ישבו" לדבר, יתחילו להרוג. והנה, הורגים מדי יום, ובחודאי יהרגו עוד יותר, וירחיקו עוד יותר את הסיכוי לפיתרון, באם לא נצליח להביא את זו הקרייה מנהיגות פוליטית, להפסקת הגירושים והמעצרים הארמיניסטרטי-ביים על-מנת לפתוח ערוך הידברותי חדש.

עכשיו יש עם מי לדבר. יש גם על מה לדבר. הצעה היא שי"מה" זה לא "חביב" על ראה"מ וגם לא כל-כך על שר הביטחון, אבל זה ה"מה" שיש. וכל המתעלם מנושא זה, שהוא מדינה פלסטינית עצמאית לצידה של מדינת-ישראל, יצטרך להתמודד עם האיתני-פארה זמן רב מאוד, וכסופו של דבר יביא אותה לליבה של מדינת-ישראל, אל תוך תוכו של הגבול הירוק. ואנא, הפסיקו לספר לנו את סיפורי הסכנה הכסחנית. כידבורים לידותיים אלו אינם משכנעים כבר איש, אפילו לא את המספרים עצמם. סודו של בטחון ישראל הוא בהסכם שלום עם הפלסטינים הנחושים כדעתם להיאבק על מולדת בככרת ארץ זו שהיא ארצנו וארצם. לכן, את תייסר אל-ערורי לא צריך לגרש. נהפוך הוא. הוא ושכמותו הם בני-השיח שלנו לשלום.

שתי הערות

שתי הערות קצרות לתמי וולף, בעקבות רשימתה על הספר "מלען של קין" (הוצ' ספרית-פעלים 1988) בגליון יולי של "עתק 77" (א) המלען - בניגוד לקביעתה המתמיהה כי "אין בו כל תועלת של ממש", מסייע לאמיתו של דבר לזרע להינעץ באדמה, וחיותו ולפיכך בתהליך שראשיתו זריעה, והמשכו צמיחה, והבשלה, וחזור חלילה. אין הוא, על כן, רק "נספח לשיבולת", כלשונה, אלא חלק חיוני - דק ובלתי נראה כמעט, אמנם - אבל מי שלא ניחן בעין לרקויות, מוטב שיתבונן במקום אחר ולא בטבע או בשירה.

(ב) מחזור שירי "בראשית" הפותח את הספר, אינו לדעתה של ת.ו. אלא הערות שוליים שנרשמו בשולי הטקסט המקראי, שאין בהן תרומה ממשית להבנתו או להארתו בדרך אחרת" וכן הלאה. זכותה המלאה של המבקרת, כמוכן, למצוא או לא למצוא כשיות כל מה שעולה על דעתה. ואולם חובתה כמבקרת לאשש את קביעותיה בדוגמה, בניתוח, במשהו! אחרת קביעות אלה מחוסרות כל ערך.

לא אעשה את המלאכה במקומה, ולא אנסה להסביר למישהו אחר, מה יש לאמיתו של דבר בשירים. אסתפק רק בהבעת צער על כך שכורש חדירתה לא עמד לה לעבור מעבר לתמונה או למטאפורה (הדבר האחרון שהשירים עוסקים בו הוא פרשנות לתנ"ך). ואגב, שיר ג' קיים כמוכן ונקרא "אשת פוטיפר", אם נעדר מהעווק שבידיה, יכלה לדאוג להשיג עותק בלתי משובש.

לצערי, כשם שאיני יכולה מהטעמים שלעיל לקבל את ביקורתה על חלק משירי הספר, איני יכולה לקבל גם את שבחיה על חלק אחר של השירים. הכל כתוב אותו נוסח תפור על בוך.

יהודית כפרי

גילוי דעת

תייסר אל-ערורי הוא אחד מ-25 הפלסטינים שקיבלו צור גירוש. אל-ערורי - מרצה באוניברסיטת בירזיית - חתום יחד איתנו על מינשר הקורא להסכם שלום בין ישראל ופלסטין. אנו מבקשים להזכיר כי שר הביטחון מתכוון לגרש אדם אשר קרא, יחד עם עשרות אינטלקטואלים ישראלים ופלסטינים, לשלום ולהכרה הדדית.

המינשר מדבר על "מדינה פלסטינית ריבונית" אשר "מכירה בזכותה של מדינת ישראל לחיות בשלום ובביטחון בגבולות שלפני ה-5 ביוני 1967". כי "שתי המדינות הריבוניות, ישראל ופלסטין, תחתומנה ביניהן על הסכם שלום וכן על חחה אי התקפה הדדית".

אנו מתנגדים עקרונית לכל מעשה גירוש. עקירת אדם מארצו היא פגיעה קשה בזכויות האדם האלמנטריות.

החלטתו של שר הביטחון לגרש מספר רב של אנשים היא ביטוי לסירוב לבוא בדברים עם הפלסטינים, ולחפש פיתרון מדיני להתקוממות. כאשר מדובר באדם שהתחייב ליחסי שלום עם מדינת ישראל, הדבר חמור במיוחד.

אנו תובעים לבטל את צו הגירוש נגד תייסר אל-ערורי, ולחדול ממדיניות הגירוש בכלל.

ועד היוצרים הישראלים והפלסטינים נגד כיבוש, למען השלום וחופש היצירה:

חיה אלברשטיין, טולי באומן, מוחמד בכר, שמעון בלס, גדליה בסר, יעקב בסר, מנחם ברניקר, אורי בונשטיין, סיהאם דאוד, דני הורוביץ, מוחמד חמזה עינאיים, נתן זך, אמיל חביבי, יעל לוטן, סלמאן נאטור, יהושע סובל, דן קידר, נסים קלדרון, יורם קניוק, גרשון קניספל, יוסף שילוח, אילן תורן.

מפ"ם קובעת

שלום עכשיו וכאן

מפ"ם קובעת, כי ניתן לחזור אל תהליך השלום **עכשיו**, אם תאמץ ממשלת ישראל את נוסחת שם טוב-יריב של מפ"ם. יופעל לחץ על הפלשתינאים לבוא אל שולחן המשא-ומתן. המשא-ומתן עם המשלחות הפלשתינאית והירדנית יתנהל בכל מסגרת מוסכמת - כולל מסגרת ועידה בין-לאומית. משא-ומתן זה יהיה מבוסס על ההכרה בזכות קיומה של ישראל ובדרישות הביטחון שלה, ועל ההכרה בזכות ההגדרה העצמית של הפלשתינאים. נסיגה ישראלית ממרבית השטחים, למעט תיקוני גבול ביטחוניים ופירוז האזורים המפונים - תיצור מציאות חדשה באיזור: ישראל תשתחרר מעול הכיבוש המשחית, ויירקמו דפוסים חדשים של שיתוף-פעולה בין שני העמים.

חברה צודקת וכלכלה צומחת

מפ"ם היתה האופוזיציה העיקרית היחידה למדיניות החברתית-כלכלית של ממשלת השיתוק. מפ"ם תמשיך להיאבק לריסון האינפלציה על חשבון השכבות העשירות, ולא על חשבונם של העובדים והיצרנים. במסגרת משק מתוכנן תיאבק מפ"ם למען צמיחה כלכלית המביאה ברכה להמוני העם - תוך שיפורים מרחיקי לכת במערכות הבריאות, הרווחה והחינוך. חיסול הפער החברתי יחזיר למעגל היצירה מאות אלפי עובדים, ויאפשר להם לתרום יותר לרווחת כולנו, ולהעלות את רמת חייהם.

דמוקרטיה ושוויון

מפ"ם תאבק למען חיזוק הדמוקרטיה בישראל וביסוסה החוקי. מפ"ם תמשיך לעמוד בראש היוזמים לחקיקת מגילת זכויות האדם בישראל, ולהבטחת מעמד השווה של כל אזרחיה, יהודים וערבים, גברים ונשים. מפ"ם תיאבק לעקור את הכפייה הדתית ואת הגזענות מנוף חיינו.

בזכות טעם הקלאסיקה

לוקיינוס - סיפורי אמת ועוד; מיוונית: שמעון הלקין ודניאל גרשנזון; הרצאת הקיבוץ המאוחד; 1988; 84 עמ'.

קובץ זה, שלפנינו, הוא מחיבורו של לוקיינוס, סופיסט נואם מקצועי בן המאה השנייה לסה"נ (120-180). לוקיינוס התגורר בעיר סמוסאטה שעל נהר פרס, חבל ארץ שהיה תחת שלטון האימפריה הרומית בימיהם של אנטוניוס פיוס ומרקוס אורליוס. בתקופה זו, תקופת ה"קיסרים המאומצים", היו תרבות יוון ולימודי היוונית הקלאסית - מפותחים ביותר בכל מרחבי הממלכה. מבחינת ההסטוריה היהודית, כדאי לציין כי לוקיינוס היה בן זמנו של רבי עקיבא, ובימיו התחולל מרד בר-כוכבא.

לקט כתבים זה, שהוא רק קומץ מבין כתבי-לוקיינוס שנשמרו, מפגיש את הקורא הישראלי עם סוגי כתיבה מגוונים המיוצגים בשלושת החיבורים שבספר: "סיפורי אמת"; "הרמוטימוס או: על אודות הכיתות"; ו"החלום". החיבור "סיפורי אמת" (תורגם על-ידי שמעון הלקין) - מורכב משני חלקים. "ספר ראשון" הינו סיפור הרפתקאותיהם של הגיבור וחבריו בן איים וימים. (סיפורים אלו שימשו, אגב, מקור לכמה מהרפתקאותיו של הברון מינכהאוזן). עלילותיהם של בני-החבורה כתובים כפארודיה על סיפורי המסעות (כדוגמת ה'אודיסיאה'): "אחר כך טיפסנו על גב התנין, הקרבנו שם קורבנות לפוסידון אצל מזכרת-הניצחון, ואחר חנותנו במקום שלושה ימים - כי דממה היתה על-פני הים - הפלגנו ביום הרביעי... ימים אחדים הפלגנו כמזג אוויר נוח. אחר-כך התחילה נושבת רוח צפונית עזה, והיה קור גדול וכו קפא הים כולו, לא על פני השטח בלבד, אלא אף כדי שש אמות ים לעומק ועד כדי כך שברדתנו מן הספינה יכולנו להתרוצץ על פני בדולח-הקרח... חפרנו כמים מערה גדולה מאוד וישבנו בה שלושים יום, הבערנו אש ואכלנו דגים, אותם מצאנו, כשאנו חופרים ושולים אותם. וכשאזל המזון, יצאנו ועקרנו את הספינה הקפואה, פרשנו את יריעותיה וגלשנו בה כמשייטים, מחליקים על-פני הקרח למישרים ועל נקלה". (עמ' 27). הנימה האירונית באה לידי ביטוי גם ברובד הסגנוני: לוקיינוס נוקט בלשון תיאורית גבוהה ומנופחת בחקונו את סגנון הכתיבה המליצית של אייסקילוס ודומיו, בתאורי הרפתקאות ועלילות גיבורים. את עובדת היות "סיפורי אמת" - פארודיה, טרח המחבר לציין, להסביר ולהבליט: "...שהמצאתי כל מיני כזבים בצורה מתקבלת על הדעת וכאמת לאמיתה, אלא משום שכל מה שיסופר כאן משל חידות הוא, לא חסר לעג, לכמה מן הפייטנים וכותבי-הקורות והפילוסופים הקדמונים, שסיפור נסים ונפלאות וכדיות הרבה, ושהייתי רושם אותם גם בשמותיהם,

אילולא הם ניגלים לך אף מאליהם, מתוך הקריאה... וכיוון שלא היה לי שום דבר אמת לספר - שהרי לא נתנסיתי בכלום ראוי להישמע - פניתי אל השקר. אולם אני הוגן יותר מן האחרים, כי אשמיע דבר-אמת אחד זה - שאני משקר" (עמ' 14). ה"ספר השני" (מבין "סיפורי אמת"), אף הוא תארוך של חזרות הנדרים, אלא שהוא "נודד" בין אגדות, דמויות הסטריות ומיתולוגיות. כך למשל, נקלעת החבורה ל'משתה המבורכים' בעיר שכולה זהב, שתחיתה - שנהב והחומה המקיפה אותה - אבני נופך (עמ' 29). במשתה זה, מצייר המחבר מציאות הסטריות חדשה, בה חוגגים, משוחחים ומתחככים דמויות פיקטיביות ודמויות הסטריות: זאוס ופולופה, פיתגורס והומרוס "שמסב ליד אודיסאוס", וכעדות המספר: "אבל רצוני גם לספר את מי מהכי נכבדים ראיתי בנייהם. את כל בני-האלים ואת לוחמי טרויה... ומן הבורכים ראיתי את כורש א' ואת כורש ב' שניהם, ואת אנחרסס הקסית... ראיתי גם את סוקרטס בן סופרוניסקוס מרבה שיח ולהג עם נסטור ועם פלמידס... אפלטון בלבד לא היה שם: אמרו שהוא דר בעיר שהוא יצר בדמיונו, ונהג לפי תורת המדינה והחוקים שכתב בעצמו. ברם ראשוני-ראשונים בעיני המסובים נחשבו נאמני אריסטופנס ואפיקורוס" (עמ' 31). אף לוקיינוס עצמו, דמות המספר כגיבור, מתארח באותו משתה: "ואני ניגשתי אל הומרוס המשורר, בהיותנו שנינו פנוים, ושאלתי אותו כל מיני שאלות, ובכללן - מאין הוא בא? הרי אצלנו עניין זה עדיין נדרש ונחקר. הוא אמר לי, שלא נעלם ממנו שיש סבורים שהוא חיוני... אז גם הספתי לשאול אותו, אם הוא עצמו כתב את החרוזים, שהחוקרים משמיטים אותם כאינם שלו. הוא אמר לי שהכול שלו" (עמ' 32). הסיפור ארוג שתי ערכי של דמויות זמנים בהסטוריה ובספרות, ומערב פיקציה ומציאות: "גם את דברי המלחמה הזאת כתב אז הומרוס, ובלכתי משם נתן לי את הספרים להביאם אל בני-האדם בארצות החיים. אבל איכרתי גם אותם אחר-כך, עם כל השאר. דיבור המתחיל של השיר היה זה: 'הפעם לי שירי אפוא, בת השיר, מלחמת מתים גיבורים' אך נחזור לענייננו" (עמ' 34).

ספר שני זה, מזכיר את סיפוריו של חורחה לואיס בורחס (על תפיסת ההסטוריה כחזרה ניצחית בזמן מעגלי).

החיבור השני שבקובץ - "הרמוטימוס או: על אודות הכיתות" - כתוב כדיון פילוסופי, דיאלוג כמו-סוקרטי. ד. גרשנזון מציין בהקדמתו כי "הסוג הספרותי שלוקיינוס בחר בו אחרי שפרש מחיי נואם מקצועי היה חידוש לזמנו. עיקר החידוש הוא בשילוב שעשה במרכיבים השונים של קומדיה ושל דיאלוג בתוך דיון שהוא, לכאורה, דיון פילוסופי. חידוש זה כולט ברבים מחיבוריו של לוקיינוס. הרמוטימוס, שהוא החיבור הארוך ביותר של לוקיינוס, מדגים טכניקה זו" (עמ' 9). ב'הרמוטימוס' "מדובר בעוסקים בפילוסופיה ובצביעותם: לוקיינוס מתקיף אותם ומעדיף עליהם את פשוטי העם" (עמ' 10). בחיבור השלישי, האחרון בקובץ - "החלום" - מעלה לוקיינוס זכרונות מתקופת נעוריו-חונכותו אצל דודו הפסל. לשון הכתיבה בחיבור קצר זה, היא פשוטה ומדוברת, ומטובלת בהומור "כשהגיעה שעה טובה ומוצלחת לעבודה, הביאו אותי אל דודי, כדי שאשמש שוליה בסדנתו. לא היתה לי שום תרומת על כך. להיפך, חשבתי שאני עומד לעסוק במשחק נעים ושיהיה לי במה להתגאות לפני חבריי. כשאצליח לגלף פסלי-אלים וצורות קטנות לעצמי - ואף לתת מהם לטובים שבדיידי. ההתחלה היתה כרגיל לגבי מתחילים. דודי נתן לי איזמל והורה לי להכות בו בזהירות על לוח האבן שהניח לפני, והוסיף את הפתגם הידוע שההתחלה חצי המלאכה: כיוון שהייתי טירון, הלמתי ביתר שאת והלוח נשבר. דודי כעס, תפס בידו מקל שהיה מונח בצד, ומתוך כוונה ברורה להכניס אותי בסוד מלאכתו - כמו שמכניסים את הטיירן בסוד המיסטריות - הנחית עלי מכות, שלא היו עדינות כלל, וגם לא היו בכחית חבטות עיבוד, כך שנחנק יומי הראשון בשירות אצלו בדמעות" (עמ' 79).

ב'החלום' - "מדובר על ההשכלה הכללית זו הנלמדת בבתי-הספר הרטוריים, אשר אותה הוא (לוקיינוס), רואה כחיוב, ומעדיף אותה על עבודת כפיים" (עמ' 10). אין כאן סתירה בין

המסרים של שני החיבורים האחרונים. ד. גרשנזון מבהיר כי כל רצונו של לוקיינוס הוא: "להרחיק את האדם מאמונות בלתי מבוססות ולקרב אותו לשכל" ו"הסתירה הקיימת מיניה וביה אצל לוקיינוס בין 'הרמוטימוס' לבין 'החלום' בדבר יתרונות חיי-האינטלקטואל, היא סתירה רק לכאורה..."

חשיבות רבה נודעת לעצם הופעת הספר בתרגום עברי, משום שיש בו הטעמה מן הספרות הקלאסית והגותה, לדור שלא היה יכול להיפגש עם נתח-תרבות זה בשום דרך אחרת. הקדמתו של דניאל גרשנזון גם היא חיונית. לא היה ניתן להגיש חיבורים אלו, משל לוקיינוס, ללא מתן הרקע הביוגרפי, התימטי והלשוני, ומלה אחרונה של היררהויר-פרפת: המהדורה הנאה והאטרקטיבית, מפתה לשלוח יד, לאמצה ולהושיבה במקום כבוד, ליד "שורה של אודיסאות" - בעריכת יורם ברונובסקי, אשר יצא באתה הרצאה (בפורמט דומה) בשנת תשל"ט.

מרגלית בר-לב

אנדר אלדן

פֶּלַחַת הַרְיוּחַ עַל הַיָּם
נֹלַד פְּגַל צוֹהֵל
אֶף הַצֵּל אֶשֶׁר נָחַל
עַל הַמְדְרוֹן מִגֵּד
קָרַע בּוֹ שֵׁשׁ
וּגְבֻעוֹל
וְהוּא שָׁב לְשֹׂאֵל
פִּיֶצֶר הַמַּצִּיק בְּשֵׁעַר
כָּל מִשְׁעוֹל
בְּהֶאֱסֵף שׁוֹלֵי הַחַלְיָן
אֶלְפִין בֵּין שְׂכָרֵי הַסֵּלַע
חִלּוֹן בְּהִיכַל גִּוְיָתוֹ
נִתְרַסְקוּ הַזְּגִיגָתוֹת
קוֹלוֹ גּוֹאֵל מְאֹנִים וְכֹלָה
כְּשֵׁמִי פְרָמֵל גּוֹלְשִׁים לַיָּם
פִּיּוֹם שֶׁל עֶרְפֵּל.

הַדִּי-שִׁיחַ (שְׁתִּיקָה אֶל שְׁתִּיקָה)
עֵץ אֶבֶן (נְעוּרֵיךָ אֶבְרִיךָ)
קִשְׁיֵי רֶךְ (דַּע וְרַצְהָ)
נַע נַח (חֶסֶר מְנוּחַ לְנוֹעַ)
הִדּוּ (מַעֲנֶה נוֹשֵׂא מַעֲנֶה)
שִׁיחַ עֵץ (בֵּן אָב)
גֵּל חִלּוּק (סֶבַע נִיץ)
וְאִנְחָנוּ פְּשֻׁנְזֶקַק
שָׁנִינוּ שֶׁנֶּשְׂרוּ לֹא תִנְשַׁכְנָה
מִי יַעֲנֶה, לְקֶשֶׁב אִיזוֹ נַחַל
שְׁלוּלִית שִׁבְשֵׁשָׁה אֶשְׁתְּמֶד
נְבוֹא אֶל הַמְנוּחָה
הַדִּשָׂא מְכַסֶּה צִלְקַת בְּמִדְרוֹן.

וְכֵל אֶשֶׁר אִתָּה זוֹכֵר אֲבִיךָ
וְקוֹלוֹ וְכֵל אֶשֶׁר אִתָּה
הַזּוֹכֵר אֲבִיךָ וְקוֹלוֹ.

אדם ותקופתו

יצחק רונקין: פגישות וחוויות; קורות חיים בתקופה סוערת; ספרית פועלים; 1988; 208 עמ'

"פגישות וחוויות, קורות חיים בתקופה סוערת" של יצחק רונקין אינו אוטוביוגרפיה, או שיחזור פרקים מהעבר בלבד. הספר משתרע מתיאור ילדותו של רונקין בצל הפרעות בעקבות המהפכה הרוסית ומערכת היחסים שבין רוסיה ופולין, דרך התבגרותו ועד ההתדיינות הפוליטית-מוסרית, ברוח תפיסותיו של "השומר הצעיר" הקלאסי, כבעיות אקטואליות כמו היחסים בין החברה והמדינה, מקומה של הלאומיות בחברה ובמדינה בכלל ובחברה הסוציאליסטית בפרט, יחסי יהודים-ערבים וכמובן בעיית השטחים. כל זאת דרך פעילותו ב"שומר הצעיר" כעיתונאי ועורך ב"על המשמר".

נקודת-הראות המנחה את רונקין כבחירת האירועים והפגישות אותן הוא מתאר בריוקנות, אינה נוסטלגית אישית. נהפוך הוא. לאורך כל הספר חש הקורא שיותר משהכותב מעוניין בתיאור גורלו האישי, עניינו בגורל היהודי כפי שזה בא לידי ביטוי בחייו הוא. נקודת ראות לא-אגוצנטרית זו אינה מכתיבה רק את תכני הספר, אלא אף את סגנונו החסכוני והמדויק של יצחק רונקין, וכתוצאה מכך עושה את הקריאה בספר לעניינית, תכונה שקשה למצוא בהרבה ספרי זכרונות ואוטוביוגרפיות.

יצחק רונקין

ראויים לציון מיוחד הפרקים "מחנכים ומורי דרך" ו"מלחמת ששת הימים ואחריה". בראשון ימצא הקורא פנים שאינן מוכרות בפנתיאון המנהיגים ההיסטוריים של ה"שומר הצעיר". לעומת זאת ימצא לו חומר רב הקשור בהיסטוריה הפוליטית שלהישוב בנות השלושים והארבעים, ובהתפתחותה של תנועת "השומר הצעיר". חשיבות הדברים אינה רק בחומר עצמו, אלא בעיקר אולי, בדרך הארתו על ידי יצחק רונקין, המערך את הדברים על פי אמות המידה של איש האמן לערכי "השומר הצעיר". הפרק "מלחמת ששת הימים ואחריה" אינו עוסק באישים או באירועים, ועיקרו - נסיון של התמודדות עם המציאות הפוליטית והמוסרית שבאה בעקבות ניצחון "מלחמת ששת הימים". מלחמה בה שכל יצחק רונקין את בנו הצייר עמנואל רונקין. המחבר מבחין בבירור שהיתה זו מלחמה

שתוצאותיה עוררו התלהבות משיחית, אלא שעם-זאת היא גרמה לתוצאות שאין שיעור לחומרתן. וכבר אירע בהיסטוריה, כי עמים אשר נחלו ניצחון במלחמה, התברר להם חיש-מהר כי בעקבות הניצחון באה גם התבוסה, במובן זה או אחר (עמ' 174).

גם בפרק זה מצויות עדויות רבות על תגובותיהם של מנהיגי מפ"ם והשומר הצעיר, אך עיקר ייחודו, דווקא בנסיגתו של רונקין להתמודד עם בעיות אלו אגב תיאור הלכי הרוח בקרב אישים שונים במפ"ם ובקרב המקורבים אליה. כחלק בלתי נפרד מהבעייתיות העולה מהפרק העוסק ב"מלחמת ששת הימים ואחריה", מתמודד רונקין בפרק "מקורב ומרחוק" עם בעיותיה הכמעט נצחיות של התנועה הציונית: לאומיות יהודית, עמצאות מדינית, מאבקי כוח, כשלאלה נלווה דיון קצר במורשתו של בורוכוב. ייחודו של פרק זה גם בשילוב התיאור הכמורפיליטוני של אירועים ושכרי אירועים ואקדוטות, לצד הרהורים. מחשבות והערכות אישיות של אדם בעל תפיסה מוסרית וחברתית בשלה. וכך, מעבר לחשיבותו של הספר כעדות לתקופה וכתעודה בה יכול להיעזר ההיסטוריון השמאל הישראלי בכלל, וזה של מפ"ם בפרט - ימצא הקורא עדות לאפשרות התעלותו של האדם על תקופתו ובאמצעותה...

שלום רצבי

הסתגלות לסין החדשה

ג'אנג שיאנגליאנג: עץ המשי; תרגום מאנגלית והוסיף מאמר הסבר על המחבר; חנוך ברטוב; עם עובד; 1988

מסיפורת אתה יכול ללמוד על הוויה חברתית או פוליטית יותר מאשר מספרים שנתעדו להסביר דברים אלה. סיפורת עשויה להשפיע על דעות הקורא במידה רבה. כדי שסיפורת תוכל למלא תפקיד זה או זה עליה להיות קודם כל סיפורת טובה, להיות ממש ספרות יפה (בלטריסטיקה בלע"ז).

קראתי לא מעט ספרים ומאמרים על המהפכה הקומוניסטית בסין ועל מה שקדם לה, ומכל מה שקראתי למדתי יותר מספר אחד, בן שלושה כרכים, הקרוי - "רגע בפקין" מאת לי יו טנג. הקורא ספר זה מקבל תמונה על מה שאירע בסין ב-15 עד 20 שנה שלפני השתלטותם של הקומוניסטים עליה. מספר זה למדתי מדוע הם ניצחו ומדוע קיבל השלטון הקומוניסטי אופי קיצוני כל-כך בתחילה. ימי-דור ויותר מבדילים בין לי יו טנג וג'אנג שיאנגליאנג, מחבר "עץ המשי". אף-על-פי-כן מבחינה מסוימת "עץ המשי" הוא המשך של "רגע בפקין". בעזרתו אתה יורד לנבכי המהפכה הסינית, ומבין מדוע אינטלקטואלים, שסבלו ונענשו מידי המהפכה מקבלים ככל-זאת את דינה וכמהים להשתלב

בה וכעם הנושא אותה. "עץ המשי" הוא גם שמו של הסיפור הראשון בספר, המחזיק שני שלישים של הספר כולו. המספר שוחרר על-פיו ממאסר והוטל עליו לחיות באזור מרוחק במערב סין, אזור שממשלת סין רצתה לפתחו. בעט אמן מתוארים חייו של אינטלקטואל, בן משפחה בורגנית, שנקלע למצב שונה ומסתגל אליו, תוך שהוא לומד את סין החדשה - מולדתו - חרף כל השינויים, החלים בה. בעזרת "הקפיטאל" של קרל מרקס, ועוד יותר בעזרת המגע עם פשוטי-העם, ביחוד עם האשה הנפלאה ששמה עץ המשי. הסיפור השני, "מעיינות מרים", הוא מוגולוג של נהג משאית כבדה, המסיע את הסופר-העיתונאי ותוך הנסיעה הממושכת מספר לו את סיפור חייו. גם בסיפור זה ישנה זווית מעניינת לראיית סין החדשה. לא הנעשה "למעלה" הוא העיקר, אלא מה שקורה לבני-האדם, לאלה הקרויים "פשוטים", ושלעתים קרובות הם יותר מורכבים, והרבה יותר מעניינים מהרואים עצמם כ"בני עליה". כזה

הוא הנהג שהמונולוג שלו מהווה את תוכן הסיפור. הסיפור השלישי הוא סיפורו של רעה שאביו העשיר, נמלט מסין לפני התהפוכות והשאיר שם את בנו ואת אשתו (אמו של הכן) שמתה עד מהרה. זמן ההתרחשות הוא עם כואו של האב לסין, בחסותה של אזרחותו האמריקנית, ליטול את בנריו ורשו שהפך בינתיים לרעה במקום גידח והוא בעל משפחה משלו, שאין לו כוונה להפקירה. הבן מוחל על רכוש האב ונשאר בסין, חוזר אל כפרו, אל משפחתו ואל חייו הפשוטים והצנועים. אין כאן הטפה צבועה. כלל לא. מן המסופר ברור לגמרי מדוע מחליט הבן כפי שמחליט, מדוע לא יתכן כלל שיחליט אחרת. ספר זה ימצא-חן בעיני מי שאוהב לקרוא סיפורת טובה, ויביא תועלת למי שבא ללמוד את סין המודרנית. חנוך ברטוב שערך היכרות בין הקורא העברי והסופר הסיני הגדול ראוי לשבחים רבים.

מאיר בראלי

מרים איתן

איך נעלמת לי, ציננות מושקה

אָמלו סָבֵבָה יְהוּדָה לֹא נִקְאָה לִי פּוֹאָטִי.
בְּאֶשֶׁר טִלְפִּמְתָּה הִיָּהָה בְּחַיִּים
בְּאִישׁ אֵת הַנִּכְבָּוֹת הַנְּהַמְנוֹת בְּדֶרֶךְ לְסִדּוּם
מִמָּוָה קְלוּטִים קְלוּטִים וּמִדְּמִיּוֹת הַפּוֹכּוֹת
אֶלְתָּהִים שֶׁמָּה בְּאֶבְלֵי בְּסִדְפֹר
נָמָה בְּמִנְחָה חוֹל
סֵלָה נְלִיִּים וְנִסְפָּן אֹמֵם לְפָנָתִי.
בְּמָה רִבִּיתִי לְהִיָּח בְּקִרְיַת תְּמִיךָ
לְלֶכֶת וְנִסְתָּה אַחֲרַי עָדְרִי.

גַּם הַיָּסֵם טִשְׁקִיעָה מִתְאִיָּה
לְעֵלּוֹם "סִתְּרָה מֵלֵה"
יָם הַפֶּלֶח הַתְּמָנָה לְאֵנָם צֵלּוּל וּמְחֹק
הַשְּׁמֵשׁ טִשְׁקִיעָה עָלָיו מִקְבִּילֵי קְהַל-לֶבֶן
וְרִחַבַּת הַמְּעָרָה - רִיָּחָה.
מִכָּל מְעָרָה - שְׂדֵיִם, קְנָאִים, מִתְקוֹמְמִים
מִכָּל חוֹר בְּסֵלֶע - חוֹר שְׁחֹרֵי, עֵין שְׁחֹרָה רִשְׁשָׁה טִנָּה.

אֵיךְ נִעְלַמְתָּ לִי, אִיִּסִים,
יְלֵדֵי בְּחַיִּים עָלָי, שְׁלוֹם עָלָי,
בְּלֶכֶת עָלָי, מְנַאֲנִיה מְנַסָּה, נִאָּרֵי, אֶלְיָקִים,
רִקְנָת וְנִסְפָּן -
כָּל פְּבוּרֵי הַסְּפִירָה עָלָי
צִינּוֹת מִשְׁקָה עָלָי
עֵינַיִם בְּחֵלּוֹת, מִלְּחֵלֵי וְנָסָה, חוֹלּוֹם וְנָסָה,
סְפּוּסֵי וְנָסָה, אֶנְסֵי וְנָסָה, לְשִׁירֵי וְנָסָה
הַשְּׁמֵשׁ שׁוֹמֵר לְקוֹרֵי, הַפּוֹשְׁרִית.
הַפּוֹשְׁרִית...

לראות את נאפולי - ולהזדעזע

קורציו מאלאפארטה: העור; מאיטלקית: שמעיה סמילן; אחרית-דבר והערות: המתרגם; הוצאת זמורה-ביתן; 1988; 346 עמ'.

ספרו המתק את הסופר האיטלקי מאלאפארטה, שנפטר ב-1957, יש בו רחמים רבים על האדם וזאת במעטה טראגו-גרוטסקי, לעתים גם של ציניות, סרקזם ובוז לכל. "העור" שייך למשפחת הרומנים העצומה על מלחמת העולם השנייה ומתוארים בו, ללא עלילה כפשוטה, סדרת מצבים ומאורעות בנאפולי, ב-1943, כאשר צבאות בעלות-הברית נחתו בדרום איטליה, בדרום הקשה והעקובה מדם לשחרור איטליה ואירופה כולה מידי הגרמנים. אבל בנאפולי - ולגבי מאלאפארטה היא גם המשוחררת, אך גם הנכבשת, גם המנוצחת, גם המשפלת עד דכא - מתגלה כמרחבת-מצית, המצב האירופי שלאחר-תבוסה: תוהו ובוהו, רעב, מעין מצב אפוקליפטי, שאפילו הוויכוח משתתף בו בהתפרצות אלילית. בספר זה יראה הקורא את נאפולי - ויזדעזע.

אין זה מקרה שמאלאפארטה האיטלקי מטפח אידיאלוגיה, שלפיה המנוצחים עדיפים על המנצחים, שהרי הדעות-התבונה של האדם חייבים למצוא איזה קיום-מאוזן ואילו המפלה, לא רק הצבאית, של איטליה הפאשיסטית ושל העם האיטלקי, חיפשה לה פילוסופיה והסבר. מאלאפארטה, אולי באופן בלתי מודע, ניסה לספק אותם. אמנם יש להדגיש, כי לאחר תקופה של זוהדות פעילה עם הפאשיזם, היה מאלאפארטה למתנגד חריף למשטר הפאשיסטי והוגלה בשל כך פעמיים, אך מעבר למשטר זה או אחר יקרה לו קודם כל איטליה ואת השפלתה הוא מתאר באכזריות ובאהבה וכאמור - מנסה למצוא איזה מוצא רוחני מן התבוסה.

פתרונו, האני-מאמין שלו, מתבטא בשם הספר "העור": "המולדת האמיתית שלנו היא העור שלנו" (עמ' 281), אומר המחבר בוויכוח עם חבר וכשזה משיב לו: "זה לא הדגל שלי, על דגלי חרותים אלהים, חרות צדק", פורץ מאלאפארטה בצחוק, הדגל שלו עשוי עור-אדם "דגל-המולדת של כל העמים, של כל האנשים" (עמ' 282), ושוב: "שאותו דגל של עור-אנוש הוא דגלנו, הדגל האמיתי של כלנו, מנצחים כמנוצחים" (עמ' 285). ובהמשך הוא מפרש את המושג: "המולדת - היא מולדת-הכלל, שהינה החיים עצמם" (עמ' 302). לשון אחרת: אין גועים, אין לאומים, אין מעמדות - חשובים רק

החיים עצמם, והמולדת-לחיים - הוא הפרט-האדם; עורו של אדם - הם גבולות המולדת. אכן, מסקנה, שאינה רחוקה מאידאולוגיה אוטופית-אידיאליסטית, אלא שאי אפשר להתעלם מן הרקע ההיסטורי להולדתה: היא קצויה לקצוניות הגזענית של הפאשיזם. הספר שנתפרסם ב-1949 מספר על שנת 1943, ורק שנים מעטות לפני כן היה העם האיטלקי נוהה עוד אחרי מוסוליני, כשבידיו עוד מושכות באפריקה (ב-1941 נהרף מאתיופיה) והוא משתכנע ב-1941 להצטרף אל היטלר כדי לזכות בנתח גדול יותר מאירופה ומהים התיכון, וכאשר, תוך שנים מעטות, מתהפך הגלגל - לתבוסה מחפירה, נולדת המציאות של נאפולי ב-1943, שמאלאפארטה מנסה להפיק ממנה לקח כלשהו, והלקח הוא שוב בתחום האוטופיה, כפי שהיה חלום-הגדלות הפאשיסטי.

גיבור הרומן המזעזע וגם משעשע, הנקרא כספר הרפתקה כעוד הוא מגילת-נכאים על מצב של שפל אנושי איום, הם תושבי נאפולי, ובתוכם מזדקרות שתי דמויות: המחבר מאלאפארטה, קצין קישור של צבא איטליה החופשי עם צבאות-הברית, וחברו ג'ק, קצין אמריקאי, הפועלים יחד ליד מפקדת האמריקאים. כמודע או שלא כמודע מוליך המחבר את שתי הדמויות הללו בתוך נאפולי שאיבדה צלם-אנוש, שנשחקה בין הגרמנים, בעלי-הברית זה מקרוב, לבין האמריקאים, המשחררים, כפי שהוליד מחבר איטלקי גדול וכבר את שתי דמותיו את המחבר - דנטה ואת וירגיליוס, בתוך "הקומדיה האלוהית". אלא שמאלאפארטה מוליך אותם רק בתוך התופת - זו נאפולי, שהקורה בה אין כמעט חייך כינו לבין אנדה.

מאלאפארטה, בן-הבית, מוליך את ג'ק האמריקאי, האורח הזר, בתוך מדורי הגיהנום ואפילו אין כל התיאורים מתקבלים על הדעת כריאליסטיים, הרי האמת שבהם כה נוקבת, שהפרטים העובדתיים מאבדים ממשקלם היחסי בהבנת המציאות. האין זה אחד מסימניה של מלאכת אמנות? עם זאת, שניהם, גיבורי הספר, הם בני תרבות, בעלי השכלה רחבה ולאורך כל הספר יינהה הקורא ממערכת אסוציאציות, החושפת את נאפולי ואחר כך, בדרך לרומא ולפירנצה, את איטליה ברכייה ההיסטוריים ואמנותיים. למרבה הפליאה, חיבת איטליה, נופיה ואמנותה גורמים הרבה הנאה לקורא, גם בתוך תיאורי האימים.

יש בספר הרבה אהבה, הערכה, בקורת לגבי האיטלקים, האמריקאים, הערות כוללניות על עמי אירופה, אך כמעט שאין בו יסוד מכריע, שהיה הגורם לאסונות - הלא הם הגרמנים. אפשר למצוא הסבר לכך: במקומות המתוארים בספר אין כבר גרמנים, אלא רק רחוק, מאחורי קווי החזית שבצפון. האם התעלמות זו יש בה משהו נוצרי - נושא הנזכר בספר פעמים רבות, כנסיון להגדיר את ערכו של המושג נצרות לגבי האדם האירופי שלאחר המלחמה? נוצרי במובן זה שהקרוב מתעלם, וממילא מביע בזה מעין סליחה, מן הרוצח? ואולי מפני השאיטלקים היו שותפים לגרמנים נטה המחבר להתעלם מהנושא. או שמא תסביך מנוצחים-מנצחים, שהאמריקאים עומדים במרכז, וזוכים לא אחת למלים קשות, גבר על תסביך מובסים-בעלי-ברית? מאלאפארטה הוא בן דורם של יוצרי הניאוריאליזם כאמנות האיטלקית. יש דמיון בין "העור" לבין אחדות מיצירות הקולנוע האיטלקיות של שנות אחרי המלחמה (גם "העור" היה לסרט) אך הוא חריף ואכזרי הרבה יותר ומבחינה זו תרם בודאי משהו להעלאת סף-הגרוי בספרות שלאחר המלחמה. "העור" תורגם לראשונה לעברית בידי נחמיה פורת ב-1956.

תרגומו החדש של שמעיה סמילן מעולה ועליו ניתן לומר שמעלתו בכך שאין חשים בתרגום.

ש. אלונים

אני שומע כדרך הברואים
לא קשוב כלל למלים המתנגנות
רואה את הצליל
צלצול ערב משחר לפתח
האהל. יא אדוני
תהיה לי אורח יקר לרגע
אחר כך רפי החול יעטפו
את פניך ואולי גם אתה
כמו הזמן תשקע בדיהנות
היצוקות בשמש. יא עבדאללה
יהודי יושב פה וצריך
לכבד את עיניו הרעבות
הרעב הקבוע יכלע את
הקולות שלנו, יספג את החול
את הכל, כאלו נשמתו נסערת
פה לרגלנו. תשתה קפה
עוד מעט יקח אותך עבדאללה בסנדך
לבאר שבע. תנוח.
ועה אצל היהודי סימן לעבודה
נרה.

רחוב סלמה היה רחוב הממלכה
כשגיסות פשוט עם ערב להמתין
בחצרות הפתים
ילד ילד לך
לישון.
ממלכת הלילה, הזונות פנסיכות
משוטטות, מציעות את נר הפריאה
בחר יהלום.
ילד, גם אתה
רוצה פרח. צחוק מבין
שנים נבובות לא סתר את
התמונה שבארה לי עלמת החן
בדיה, ונחישות גופה
כנסה מתוכי מטמונים רבים
בוא אל האשה, בוא,
רק צנחה שנשמעה פתאם
הזפירה את חן המלחמה

עגבותיה של מדריכת התיירים

עגבותיה של שושנה רבות היה
פה רבות, כמו האנחות שבקעו
בחשוף. עם השנים נמסכה בקולה
איו צרודות חובקת.
פגשתי אותה בדרך המשיח
הזר, בעיר הנצח, מתרגשת
לפני קבוצה של
מאמנים. ויה, ויה, זרם אמריקאית
סגרה גלי רות על שפתיה.
ופתאם סב הכל ועגבותיה רחשו.
חמוד שחמר ערבי, נער בדרך
והזעה גמעה את מרחק הזמן
העתיק ורק הפגנים ששזרו
בירייה לא פלו השנים.
והיתה פה ענדה צרודה
וכה הרבה ועגועים שטרפו עם
הזמן ודרך היסורים של המשיח
עשתה לה איה חסד
נצת פה חייך ומה עוד תבקש.

מסתורין ללא פשר

הדרה לזר: נראה לאחרונה;
זמורה ביתן, מוציאים לאור;
1987; 170 עמ'.

עמירם ספקטור (ברקאי), גבר ישראלי במיטב שנותיו, אגרנום העובד במכון למחקר ואיש השרות-החשאי לשעבר, מחזק על-ידי רחל (בטלפון מקאן), להיחלץ לעזרתה ולחלץ את פול דנין, "חתנה המאומץ". מעיסקת-נשק מפרקפת בה הוא מעורב. ברקע האירועים - פרשת אהבים בין עמירם, הנשוי לנוגה, ובין מירה, הנשואה לפול (שאלו) דנין שאותו הכיר עמירם והעריך עוד מימי ילדותם המשותפת בחיפה. עמירם נענה לבקשת רחל, מגיע לפאריז, יוצר מגע הן עם פול דנין והן עם יואל, איש ה"מוסד" במטרה להכשיל את העיסקה ולחלץ את פול. נשמע כסיפור ריגול מרתק? ולא היא. היה צורך במאמץ-מה על-מנת לשזור את חוט העלילה ולשוות לו צביון של סיפור מתח. אז מה בכל-זאת?

הדרה לזר

בתהליך הקריאה מתגבשת והולכת התייחסות אמביוולנטית לגבי היצירה: מצד אחד תחושה של חוסר עניין במתרחש ועייפות בשל פיזור מרכיבי העלילה השונים. ומצד שני הנאה ועונג מייחוד הלשון ומסגנון הכתיבה המפתיע. והשאלות המתבקשות הן - מהי סיבתו של פער זה? ועוד - מדוע מבקש הרומן להידחק בין פיגומיו של ז'אנר ספרי-המתח והריגול, ולעצב את גיבורו, עמירם, בדומה לג'ורג' סמיילי של ג'ון לה-קארה? בשעה שבד בבד בולטת בו מגמה מנוגדת של עירפול, מיסוך, האטה והשארת סיום פתוח... לי נראה שהכלי אינו יפה לקיבולו, שקיימת אי-התאמה ברורה בין הז'אנר לחומרים שנוצקים בתוכו. כך לדוגמה מעוצב הרומן באמצעות פסקאות מקוטעות שרווח כפול ביניהן כאשר נקודת-התצפית היא של גיבור המספר בגוף ראשון את קורותיו ומעלה במופגן, באריכות ובליריות נרגשת את זכרונותיו והגיגיו. עמירם הוא איש ביון לשעבר, אלא שהוא איננו גיבור. הוא פועל בהססנות, בחוסר וודאות ובחוסר חשק בולטים; כלומר ה"סוד" הקיים בעלילה איננו המסתורין המאפיין את ספרות-המתח בדרך-כלל אלא ערפל סמיך העוטף את הדמויות ואת העלילה כאחת, ואינו מתפור לקראת סיומו של סיפור המעשה. נראה לי, שנעשה ברומן זה ניסיון להסדיר תואם בין

תפיסת-מציאות מסוימת ובין טכניקת-כתיבה אשר תביע תפיסה זו, כאשר עולמם של אנשי השירות החשאי משמש אילוסטרציה לאותה תפיסה. במה דברים אמורים? מה שנראה כעולם בטוח, כמציאות של עולם חשאי, על סוכני-הביון המבריקים החותרים בו לעבר יעדם בקור רוח, ללא חת וללא שהיות; אינו אלא תמונת-מצב המתגבשת באופן איטי מפיזורי אינפורמציה הנדלים ונלקטים מבעד לנופים ומפגשים. פרטים משמעותיים ובלתי-משמעותיים מסוננים ומזוקקים לכדי גרעיני-משמעות בתהליך איטי ומאומץ של עיבוד נתונים והערכה. כך, עמירם פועל ומתפקד במציאות המצטיירת ומתבררת לו לשיעורין ובקילוחים דקים, על רקע עובדות מן העבר, חוויותיו הוא או שברר חיים ורסיסי זכרונות של אנשים עימם הוא מצוי במערכות יחסים שונות.

וכן, ממש כמוהו ויחד עימו, אמור הקורא להיכנס ולהתמצא באותה מציאות חיים. אלא, וכאן טמונה לדעתי בעייתיותו של רומן זה, הנסיון להציב את הקורא באותה סיטואציה בה מצוי הגיבור ולהכריחו להתמודד ולהתאמץ כמוהו, נחל כשלון חרוץ. משום שלקורא אין כל ענין להשתתף במירוץ-חיים זה עם עמירם. אם מפני שאין מספקים לו גירויים מספקים לכך, ואם משום שאין נותנים בידיו כלים מתאימים; ולבסוף - גם לא פרס הולם. לזר התאמצה מאד לפורר ולדלדל את שיכרי המידע אודות הדמויות: את עברו, רקען ואישיותו, כך שהקורא אינו לומד להכיר עם התקדמות הקריאה. כך למשל, גם כשנעשה ניסיון דל לתת צידוק פסיכולוגי לרחל אין הקורא מכין כלל מי היא ומה עניינה ותפקידה במירקם העלילתי ובמסכת היחסים הכוללת. לכן גם לא מעניין אותו עברה ועיצוב דמותה עד אותו זמן. או יותר נכון, פרטים אלו אינם תורמים מאומה להבנת אישיותה או להבנת מעשיה בהקשר העלילתי. ומה שידע עמירם בהתחלה, לא נתבהר לקורא גם בסיום.

נקודה נוספת התורמת לחוסר האחדות והגיבוש של הרומן נוגעת ב"מספר". פער אירוני נוצר עם עיצוב נקודת התצפית: פרישת תודעתו של עמירם, ודרכה התודעות לעולמו ולעולם הניבנה ברומן, נעשית על-ידי תודעת-על של המחבר. ניכר בעליל שיכולת תפיסת האירועים והדמויות ולשון ההבעה המיוחדת, הם של תודעת-העל השומעת וערה לקולות השונים, ולא של הגיבור. נוצר, אם-כן, פער בין אישיותו של עמירם "המעבירה" את ההתרחשויות ככעין מונולוג פנימי, לבין הדמות אותה הוא מייצג: מצד אחד, הוא הגיבור, הפראגמטי הנקרא לדגל על-ידי רחל הגדולה ומצד שני, הוא מצטייר כאדם שאינו נלהב מעיסוקיו בחיים, ואינו מאמין בהם. ניתן לראות ברומן גרעין או קריאת-כיוון לקריאה סמלית-אלגורית באם נתייחס לקטעים כמו: "אבל סיפורי לה על בית המידות שעמד פעם בצל העצים ואמרתי לה את שם בעל הבית הערבי ואת שם האדריכל היהודי שתכנן את הבית... גם איך נעזב המקום עם מלחמת השחרור" (עמ' 31), או בהמשך הסיפור לקטע המתייחס לערבי המומחה לתיקון בארות, החי עם משפחתו בפרדס; או לקטע בו מדבר יואל, איש ה"מוסד" על עיסקת מכשירי-הקשר עם הערבים שפול (שאלו) תכנן. קטעים אשר משמעותם עשויה להתקשר עם רצונו של פול-שאלו להביא לתקשורת ולהידברות בין ערבים ויהודים, מעין שיבה למצב של דו-קיום כמו בעבר; בניגוד לעמירם המעיד על עצמו בשורה הראשונה של הרומן: "לא יודע את השפה. גם לא מנסה להבין מה השניים אומרים, אבל טוב שהם מדברים. טוב שיש כאן קולות. מוקדם... " (עמ' 7).

רחל מאייר (רחל אמנו), הסבתא פליטת פרעות רוסיה, היא המזעיקה את עמי מישאל למשימת הכשלת אותה תוכנית של פול דנין - אולי יהדות הגולה או היהדות המתייחסת למסורת אבות, ואולי הכותרת "נראה לאחרונה" היא הסיכוי להידברות ולשלום. אלא שגם כאלגוריה, אין ברומן די פיגומים כדי בנין שלם. מסקנתי, אם-כן, היא שהנסיון לפרק ולהאט את מהלך האירועים או להגישם במקטע ובמכוון כחיקוי למציאות, הוא מוגזם וגורם - בד-בבד עם הלשון התיאורית, המפורקת מסימני פיסוק, לחוסר

הענין, לחוסר ההתמצאות ולתחושת ההחמצה. החמצה, משום שסגנון הכתיבה של הדרה לזר ראוי לציון מיוחד, משום שהוא מעורר התפעלות ועונג בשל ייחודיותו ומורכבותו, שכן מצויה בו מזיגה של לשון פשוטה ובהירה, התכוננות רגישה, ויכולת הבעת מחשבות, רגשות ותחושות בצבעוניות מפליאה ותמיד מפתיעה. הכוח הסיפורי קיים במפורש, אך כנראה שאין די בכך.

מרגלית בר-לב

אורציון ברנתא

שיהיה ילד

שיהיה ילד,
כלומר, שיהיה שלם,
שלא תהיה שלושה
אליו יד
ולא ממנו תהיה נפתח
פתוחה
לקבל, כפיכול, אליו פנימה
את המתק של הפקר-אור
במךס, אל מלחמה שכור
למנינם,
בין הפתים שנכנו לצמד
והולכים לאורך סדקיהם עד חרבנם,
בדשא
שעשב פרא עולה בו,
כפיכול צעיר,
כפיכול צהב, כחל, אדם כהיר,
ובאמת עומד מצפה
לראות רחוב כהסדק
פתים כהריסות
שרק הגשם והשמש ילכו הליכות.
בנינו לנו עיר
תמוכות לשמים,
שלא יפלו עלינו המים
הגבוהים,
שמנו שלטי-פרסמת לכונן דרך לתועים,
בדלי-שרוול
מכנס כמפרש
חצאית מפשלת-על בפתול כבד של נחשים,
ואני צריך להיות איש כמכוננית
מפלט דרך מהמורות
על ראשי קודמי ששקעו בבורות,
איש בדרכים
איש בכתיו
שורר בנשים,
מוליך מגלה וקיא
בצנורות
שלקך נבנו ולקך נכונים.
לכן הוא,
שיהיה הוא ילד,
כלומר, שלא יתפתה,
שישחק בצב, פתחול, כחול,
בעשב השוטה,
ירם את הפנים הקטנים
להסתפל לעץ בעינים,
לומר: אני שלם
עגל מתמם
כלומר, לא צריך לא יכול
כמוף לפל
באמצע דרפי לשמים.

אלתרמן: חיים ופוליטיקה

משה שמיר: נתן אלתרמן;

המשורר כמנהיג; הוצאת

דביר; 1988; 182 עמ'.

מנחם דורמן: אל לב הזמר;

פרקי ביוגרפיה ועיון ביצירת

אלתרמן; הוצאת הקיבוץ

המאוחד; 1986; 240 עמ'.

המשיכה לדיון ולחקירה ביצירתו של אלתרמן אינה פגה, אף מתחזקת. ככל שמתעשרים אנו בספרים, הנוספים על י"ז כרכי הכתבים, וזה במסגרת "מחברות אלתרמן" המופיעות מעת לעת, נגלה ביתר-שאת ובאור מלא מפעלו הספרותי הגדול של המשורר, העומד כבר שנים ארוכות, ולמרות העוררים, במרכז ההווייה הספרותית שלנו. מנחם דורמן מגיש לנו עתה עוד ספר המוקדש בחלקים שווים לפרקי ביוגרפיה ולפרקי עיון ביצירת אלתרמן. מזה שנים, עוד כחיי המשורר, עשה דורמן, הפובליציסט וההוגה, הסבה, למשך תקופה ממושכת, אל עולם היצירה של אלתרמן. כמי שנשבה בקסם החל מטפח את כל הקשור ביצירתו ואשר סביב לה. מאז מות אלתרמן דורמן הוא ציר-המרכז בהוצאת כל כתביו, בפיענוח עזבונו ובהוצאתו לאור. אכן מציאה כפולה כאן: ליצירת אלתרמן נמצא מי שמתפח את מטמוניה ואילו דורמן מצא חוויית יצירה-הערצה, שיש בה לפרנס את רוחו של סופר והוגה.

בפרקי העיון ביצירת אלתרמן מגלה דורמן את מעלות המבקר-ההוגה שבו ואילו בפרקי הביוגרפיה עשה מלאכת-סופר ראשונה במעלה: דומני שאלה פרקי הביוגרפיה המלאים הראשונים על אלתרמן הצעיר. ונדגיש: דורמן מתגלה כאן כסופר-ביוגרף מצוי ומתבקשת המשאלה, שישלים את הביוגרפיה אל מעבר לשנת 1932 - ונקבל ספר מרתק על חיי אלתרמן בשלמותם.

ובינתיים יש לנו הפרקים מהולדת המשורר ב-1910, תיאור הרקע המשפחתי, החברתי, המצב הפוליטי של פולין ורוסיה בשנות ילדותו, שנות המלחמה, הנדודים ררך מוסקבה וקייב לקישינייב; העליה לארץ והלימודים בפריס ובנאנסי. הפרקים מסתיימים בתיאור מגעים ראשונים של אלתרמן עם אישי הספרות העברית, עם פרסום שיריו הראשונים. כאמור, דורמן מתגלה כאן כסופר-בלטריסטן, שהחומרים העובדתיים משמשים לו חומר לספור-חיים ברמה אמנותית.

אך אין לתאר את הפרקים האלה בלי לגעת בבעייה, שיש לה חשיבות מיוחדת בביוגרפיה של אלתרמן: אלתרמן עצמו לא סיפק כמעט חומר ונתנו להכרת תולדות חייו. דורמן מתוודה: "בנוכחותו נכצר ממני לכתוב עליו ועל יצירתו הספרותית" ומי שהכיר את אלתרמן יודע את הסיבה: לא היה יוצר כאלתרמן שלא חשף, ממש שמר באופן הרמטי פרטים מחייו הפרטיים, האישיים. גישתו זו היתה ידועה לכל סביבתו ודורמן מוסיף ומספר שאלתרמן לא השאיר כמעט ניירות ומסמכים על עצמו ואפילו מכתבים רבים שקיבל - לא נמצאו אחריו. על רקע עובדה זו, שצריכה הסבר לחוד, אפשר להבין את הקושי של דורמן לבנות, או נאמר לשחזר ממש, את תולדות חייו של אלתרמן והוא נאלץ לעשות עבודת ליקוט מאומצת, בעיקר אצל קרובים, מהם רחוקים, שנזכרו בימים עברו.

סיפור הביוגרפיה של אלתרמן יש בו נתונים, המאפשרים להבין על פיהם את נטייתו של המשורר, כפוליטיקאי, אל המקסימליזם הציוני, שלבש אחרי 1967 צורת ארץ-ישראל השלמה. וזאת, אם אמנם יש יסוד להנחה, שמשקעי-ילדות יש בהם כוח-מעצב מכריע על כל החיים. דורמן פורש לפנינו תמונה של ילד, הגדל בתוך פיסת-ארץ-ישראל-שבגולה: עברית

הלאומי, הציוני, שקינן בו, נחשף עם פתיחת הארץ כולה להגשמה ציונית. בסדרה של מאמרים שפורסמו ב"מעריב" בשנים 1967-1970, עד סמוך למותו, ונלקטו בספר "החוט המשולש", מבסס אלתרמן את תפיסתו לגבי הארץ, הערבים, הפלסטינים, מתפלמס עם חברים-לשעבר לביסוס צדקת זכותו של העם היהודי על הארץ כולה.

משה שמיר בספרו "נתן אלתרמן - המשורר כמנהיג", מגיש לנו כרתיקה מפורטת, עדות של איש-שותף-ומשתתף בתהליך שהביא את אלתרמן וחקריו אל נתיבם אחרי המלחמה. משה שמיר, אחד מראשי פעילי החוג, שוחח היטב בפובליציסטיקה של אותם ימים, מכיר היטב את הנפשות הפועלות ומביא מבחר עשיר של ציטוטים ואת תגובותיו של אלתרמן במאמריו, שכאמור כונסו ב"החוט המשולש" וגם ב"המסיכה האחרונה", שניהם כלולים בכל כתביו.

פרקו הראשון, והגדול, של הספר של שמיר מוקדש להארת הפולמוס הזה ולביסוס האידיאולוגי של תפיסת ארץ-ישראל השלמה. ולאחר פרק העוסק

נתן אלתרמן

בשירתו של אלתרמן, גם זה מזווית של הרעות ההופכת לאחריות לאומית, - מתוך הערצה, שהיא נחלת רבים, אל המשורר, - ממשיך ומספר שמיר על "כמה ממהלכי הפוליטיים-ארגוניים של אותה שנה" ומדגיש-מתמצל "שלשם כך אהיה נאלץ לצרף את סיפורי האישי מאותה תקופה לסיפורו של אלתרמן" (ע' 101). הספר רק נשכר ממהלך זה, שכן בידי שמיר גם פרקי יומן שלו ואפשרות לתת תמונה פלסטית של הדברים. ואכן בעירוב של פרקים שיש בהם מן הביוגרפי-פוליטי על אלתרמן ואוטר-ביוגרפי-פוליטי של שמיר, ניתנים פרטים מעניינים על התהוות אותה תנועה, על הניתוק ממפ"ם, ואיך עוצב הקול-קורא של התנועה.

והנושא הזה, בלבוש פוליטי כזה או אחר, עדיין רותח גם היום, במרכז הזירה, כשנקודות-הפולמוס המהותיות נשארו אותן נקודות שנתהוו מאז 1967. במובן מסוים אפשר לומר שכספרו של שמיר יש פרק אחרון בביוגרפיה של אלתרמן, הצטרף אל פרקי הביוגרפיה הראשונים של דורמן. אך עדיין חסרים לנו כל פרקי-האמצע, למעלה מ-30 שנות חיים ויצירה של אחד המרכזיים במשוררי העצמאות. משה שמיר מקדיש את ספרו "לזכרו של ישעיהו אכרץ - מאיר נתיבות באור חכמתו, ידיד נפש לנתן אלתרמן ונאמן מורשתו הספרותית, היהודית, הציונית".

תלותו המפלגתית של העתון: "הננו ניגשים להוציא ירחון אמנותי-ספרותי בלי זיקה כלשהי לענייני פוליטיקה ומבלי לילך אחר זרם זה או אחר" (מכתבו של טלפיר אל אלתרמן, ע' 72) דורמן רואה במגמה זו של "גזית" אחת מסיוכות-המשיכה של "גזית" לגבי אלתרמן (ע' 73).

כאשר החלה להתרקם, לקראת סוף שנות ה-30, הברית בין שלונסקי וקבוצת הסופרים שסביבו, לבין "השומר הצעיר", שהגיעה לשיאה בפתיחת המדור לספרות בשבועון "השומר הצעיר" בכניסה, ולמעשה ביסוד "ספרית פועלים" ובהצטרפות פורמלית למפלגה, - לא הצטרף אלתרמן אל המהלך הזה ותקופה זו היתה פרשת-הדרכים, שבה נפרדו דרכיהם של שלונסקי ואלתרמן. כעבור שנים מעטות הצטרף אלתרמן, עם יסוד "הטור השביעי", ל"דבר", אך גם כאן, אם תורשה לי סברה, לא היתה זו הצטרפות אל תנועת העבודה או מפ"א האידיאולוגית-סוציאליסטית, אלא, לפי דעתי, לא הגוף הפוליטי המרכזי, שאלתרמן חש נכונה, שהוא מוליך את העם בדרך-ההלך אל הגשמת יעדיו הלאומיים המרכזיים, אל הגשמת המאוויים הציוניים. עם בן-גוריון מצא שפה משותפת כי חש בו את המנהיג הממלכתי המרכזי. הלא בזה היה כוחו של אלתרמן: שהוא העמיד את עצמאותו הרוחנית המוחלטת לרשות התנועה הלאומית המרכזית.

ומכאן למהפך של 1967 רק צעד אחד: המקסימליזם

אל שבעבר האחר

ספי שפר: מות האייל; הוצאת הקיבוץ המאוחד; 1988; 48 עמ'.

ספר של שירה רומנטית. "האייל הוא חותם הערגה" (6) של המשוררת ש"נפשה עורגת על פלגי מים" אל המסתורין, אל האהבה, אל המוות. ה"חותם" הוא קרני-האייל ופיו, שהם "נחש על מצח וסדק לרוחב הבית" (6). לערגה כוח מאגי, ו"ערגת איילים בסוף הקיץ מורידה גשמים לא בעיתם" (46), טרם זמנם. "מות האייל" הוא אות-קלון לאלה "שאין להם שברי חלום בקרקעית המחשבות" (28), ש"מזונם עפר" ו"דרכם עפר" (47) והם עצמם עפר ואפר. "ראש אייל" מת, "נועץ קרניים מגובה הקיר" ו"מותו נותן לו את חייו". מוות הנותן חיים הוא האקורד האחרון, השורה האחרונה בספר ענוג ורומנטי זה. הרומנטיקה פותחת את הספר. תל-אביב, אין לה נמל חדש שוקק אניות ומלחים; אבל, "בנמל הישן של תל-אביב, מוטות חלודים מתרככים בזהב אצות" ו"ספינות דייג פלאיות מיפון" לוחשות אהבה לחוף של "ארמונות עזובים וגפנים מטפסות בחלון". בספר מושלח "שושלת מלכים" (34), מלכים וצבאות מתאווים להציב יד על נקודת הרכס, כי "דרך המלכים בהר" (30), בארמונות ספונים "כדכוד, ספיר ואחלמה" (45) ו"באמצע הרחוב מתרחשים מרצני זהב" (13). לא רק "הנמר והצבוע והתולעת מחכים להם במורד" (30) ללחום מלחמת טרף באדם, גם המיתולוגיה חודרת למציאות היומיומית; ה"מינוטאור", "המפואר בשורים", מגיע למבוך והוא "פוחד מצצמו" או "שמא מתגנב אליו, אחר, בחשכה להתקיפו". "אימת שור, בוכה בחושך, עשויה להרעיד אדמות" (31). אכן, המסתורין "עומדים בשעת נעילת דלתות כפתח הבית" (7) והאיש העורג אל עולם שהוא "בעבר האחר" (25), "איש שהולך להיות עולם" ו"להתהלך את האלים", גם אם "אחר כך ישוב אל ילדיו" יהיה נקי מאוד/ ושבור מאוד ועצוב" (27). הערגה והגעגועים ממלאים לסרוגין כמעט כל שיר שבספר, ויש "שכבות רבות של געגועים" וכל "אדם רוצה לדעת/ מאין בא/ ועם איזה מין געגועים הוא מתהלך" (11). העולם בנוי שכבות, שכבות של "חומרים נדירים, מתכות בלי זמן ובלי נפח, ההולכות ונעשות כבדות, ככל שהבשר הולך ומתכלה" (9), כדי להיפגש עם הנשמה, עם הרוח, כי "גם הרוח הוא עפר ואפר" ולא ידוע "מי ייחזו בטיט ומי יתלה ברוח" (15). אפשר למשש את "פנימן של המלים" (18) ואפשר "לחצוב בהם עמוד של אור" (8). אפשר אפילו לעלות "בהרבה סולמות אל האיין" ולומר עליו דבר" (19). במצעד העצום של "התרחבות גלאקסיות ודעיכת פרפר/ אנהנו חופנים קונכיות על אוזנינו, ומקשיבים לנהמת אהבתנו, כאילו היא ים" (42) ואנו לא משיגים את "חיינו הכלואים בקונכית, רוח חולפת לכלוא בה, וים שנסוג לדובב" (ש.ש.) כדברי האנטי-רומנטיקן.

"נהמת אהבתנו" שהיא אחד ממרכיביה הגדולים של הרומנטיקה, נעשית הרבה יותר מוחשית בשירי ספי שפר. "בשדרות העולות אל הים" (אפשר גם לעלות (! אל הים), אני לוקחת את כל פניך, את אפרך ועפרותיך, בתוך הדרוף פורח, מר ואדום" (12); טוב שספי שפר אינה יודעת, כנראה, כי ההדרוף הוא רעל המסמא את העינים. האהבה והמוות ידרו לעולם הרומנטיקה כשהם כרוכים זה בזה. ספי שפר הוסיפה עליהם, עד כדי הזדהות עם אהבתו של האוהב, ש"צילה צילי ומתיף מתיי" (14) ו"מישהו אומר קדיש אוהב" (8).

אתעכב על "עיקבות זמן אהבה" (16) שהזכיר לי את שירו של חיים גורי "אודיסס" ב"שושנת הרוחות". זה שיר טראגי ש"סאטיר שיכור הולך אחריו/ עושה קולות כצעדי אהבתו". זה שיר שהמוטיב שלו לקוח מלוט הכורח ו"הוא לא ידע שסדום שלו עוד עתידה להיפך"; "אולי לא סדום כאמת, אולי לא אהבה, האהבה/ השיר לא שיר אבל האש והגפרית, כן/ והמלח עדי". זה איננו שיר רומנטי. זה שיר ש"אינו מאדמת השאול הרגילה". וכך גם השיר שלאחריו: "פני נחל" (17), בו "דבר אינו נשאר", "דבר לא ישאר אחרי גופי", אף לא הצוירים, אף לא יופי השאול מן השמים - אמר ליאונרדו --- הזכרון אולי" (מצוטט במקובץ). כפראדוקס, אני נזכר בקהלת (א, 11): "אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים לא יהיה להם זכרון" --- כך גם ספי שפר: הקירות נסגרים כפעע בלי תפר. בלי זכרון" (7). יש בספר גם כמה שירים שגדלו במציאות קיומית: ל"צאת אחרי גשם חזק, כגמפים גבוהים, לאסוף פטריות ולמנות גוויות ציפורים" (מצוטט במקובץ 43) --- "אכן, העובדה הקיימת היא הכאב" (46). התנ"ך בא אל ספי שפר ב"נהרות חוזרים אל עצמם ושבים אל אותם המים" (24), ככתוב בקהלת. יש מי ש"מתהלך את האלים" כמו חנוך מבראשית; וזה לוט, שכבר כתבתי עליו, המדמה לשמעת את פסיעות אשתו, מדוייקות מאוד, מפנה ראשו - רואה נציב מלח ---

הנוף הוא של "ערגת אדמה בסוף קיץ", של "קנים וסוף וחול" ויש בו "איילים, ההולכים על הרכס", "דבקים בצל, בנקיקים, דומים לצבע הסלעים" (22), "דרדרו אבני מורד ושקט" (46). "אלה גבוהה, רקפת, אבן מתברקת פתאום". (32) ו"אקליפטוסים של געגועים" (28).

ידיעת הארץ היא בתוך נפשה של ספי שפר, ואפילו כתיבת הארץ מנגנת על "קוי האורך". הולכת אל "המאגמה" ונמשכת ל"גלאכסיות". יש בה גם מפגעי הזמן הרדיואקטיבי, עד שהיא "ננעצת כציפור אל הציר המאגנטי" וחוזרת לא מדעת, בשעה ש"נפגע בה המנגנון הגנטי", באחד השירים הקודמים, באותו מחזור. (28, 29).

קראתי פעם ועוד פעם בספר הכתול הזה, ומצאתי בו "עלה טף, שיש בו התפוצצות כל תשוקותיו של עץ אחד, שיש בו כל האהבה שבעולם" (23); ואם "מלה אחת לפעמים מפעילה שיר" (39) כתבתי פראפראזה כנגד המקור (35):

"איך אהבה של אדם אחד יכולה להרעיף אורה

על ראשי ההרים כולם."

הספר הוא אנטי-קליימקס לשירה עכשווית. מסוחררת בעיות קיומיות. טוב להרגיש פתאום,

"כי הזמן מרבה-קומות

כינוריו מזדנפים וידיו סומות

אל שבעבר האחר." (25).

שמואל שתל

מרגלית בר-לב

היא רואה את זכרונותיה
בחי אחרים. עיניה המקבעות בורקות
אל צחוקם. בחוגם יושבת ואינה עמם. משקפיה
עמה. אני מבחינה
בכתי מכלית בזוגיות-מבטה.

הזכרון - מהות חדלון ההיות -
הוא שמוחק את השמות
ולא ימחה זכרי-תחושות.
רק המלים
מחזירות את רשמי התמונות
תופסות ניהוח שחלף

אלהים
עך אותי עתון יומי.

חי עוטפים הגים בשוק
בין הערבים-שלי-מי-חרף
קצרים
לכבוד שבת.

ולא יאסף אל בית-המגרסה
לשוב ולצור מפגנו נר.

שמואל שתל

תחית המתים

מליוני שנים הם חפוי
לתחית המתים

ככלות הפל
על הים לשוב
ולהציף את ההרים
לערער את משקע החיים
שהתצב
לעורר את המאבנים הדרומים באמונתם
בחי הים הגדול

משנתי אני נעור בכקה
חפוי רגע

בחי
עוד היום גדול

עמוס קינן מחכה לעמוס קינן

עמוס קינן: את זהב בסופה;
בית הוצאת כתר, ירושלים;
1988; 134 עמ'.

עמוס קינן

נותרו רק הסימנים החיצוניים של תא מחתרת, או של מוקד-חיים עירוני. הוויה היא הוויה בטלה, רדימות אינטלקטואלית ורגשית. האידאולוגיה היחידה היא קולנירית. מותו של החלום המהפכני מסמן, אולי, את מותה של הזירה הפואטית הטבעית לה. לא במקרה זירת ההתרחשות "צרפתית" כל-כך. רעיון "המהפכה העברית" נולד בפרס. יומרותיה היו תרבותיות-חברתיות אולי יותר מאשר פוליטיות. המסעדה של מושיקו יכולה להתפרש כמטונימיה להתנוונותו של חלום תרבותי.

קץ הילדות

עמוס קינן שב להיות עמוס קינן, כשהוא מחליט לחזור על אותן פעולות שעשה ביום היעלמותו. קונה תפוחים לילדות ושבת הביתה. למרבה הפלא, אשתו ובנותיו מזהות אותו, כמימים ימימה. אותן פעולות, פרט לאתה מחשבה שבגללה החל הכל: המחשבה על שאלתיאל, שעלתה בשעת בטלה במערכת. כשעמוס קינן שב להיות עמוס קינן, הוא מגלה כי מצבו אינו טוב בהרבה מזה של יוחנן לוי. חייו מתועדים, בתמונות ובמכתבים, מתחילים רק מ-1954, בעוד שחייו המתועדים, בגלגולו הקודם, נעו בין השנים 44-54 - שנים משמעותיות לעיצוב האישיות. הן כללו את שנות המחתרת, הן כללו התארגנות סביב רעיון "המהפכה העברית". שנת 54 היא שנה חשובה, שבה מת האב, קץ הילדות. סמוך לשנה זו התפרקה חבורת "אלף", ובמידה רבה התפוגג חלום המהפכה. השנים החשובות האלה נעדרות מקיומו המחודש של עמוס קינן. האם לדמות זו יש עבר, האם יש לה הווה, עתיד? אם היה לה עבר, הווה ועתיד - האם עמוס קינן, כששב להיות עמוס קינן, היה מחפש את יוחנן לוי, הצל שכה רצה להיפטר ממנו, כדי להוכיח לעולמים שהוא עמוס קינן?

הוא של מושיקו קיים גם לאחר ההיפוך השני, אבל את עמוס קינן אין מכירים שם. הוא אינו קיים, הוא עלה מן המחתרת. חלק מן האנשים הקבועים עודם מבקרים שם. את חלקם פגש כבר בבית העיתונאים. דורית, הלא היא תא"ל כרמלה רו; דונט פורגט גירוזלם הלא הוא תא"ל שמוליק שגב; השמן הקרח הוא ממדור הספורט. דמיון מחיי הצבאיות הישראלית ומהיום-יום העיתונאי. כיצד, כשהיה יוחנן לוי, חשב כי מעולם לא פגש בהם.

לעיתים במהלך הסיפור, נדמה שהחידה - לאן נעלם עמוס קינן - קרובה לפיתרון. נדמה שמדובר בקנוניה של חברים, או של העולם כולו, כנגד המכיר עצמו כעמוס קינן. שהרי איציק, המופיע מבוסטון או משומקום, אינו מפפק בהיותו של האיש שהוא פוגש עמוס קינן. זה אמנם לא מפריע לו לכנותו יוחנן או עמוס לוי. לונג טיים סי גם כן חשבה, שהאיש שלפניה הוא עמוס קינן. יהושע, "איש הבארים", מחכה ליוחנן לוי עם מעטפה מלאה שטרות, מה שיכול לרמוז על כך ש"העולם" יודע, שלאיש המכיר עצמו כעמוס קינן אך המכונה עתה יוחנן לוי, יש עכשיו בעיה כלכלית. זאת, משום שחל בלבול בזהותו ולכן הוא אינו יודע ממה הוא מתפרנס, ואף אינו מקבל שום סימן על קיומו של חשבון-בנק משלו. המספר ממחיש את המצב בסקטור עצבני, באנאפורה של שלילת הזהות:

"לפתע אבד לי חשבון הימים. כמה זמן אני כך. מה קבעתי להיום. מה חשבתי לעצמי כל הימים האלה. בכניסה הביתה, אני פותח בפעם המידוע כמה את חיבת הדאר. אני, ג'וני, לא מקבל מכתבים. אפילו לא מהבנק. אין לי ידיים. איש אינו מכיר אותי. לא מקבל מכתבים מחיפה ולא מפאריז. לא מאמסטרדם ולא מבנגקוק. גם לא כתב מכתבים. בעצם, למה לא. יוצא לאן." (עמ' 87)

(טקסט זה חוזר על עצמו שלוש פעמים, כשהשינוי היחיד הוא בשם הדובר, בכל פעם שורת השמות מתארכת. בפעם השנייה - "אני, ג'וני, אורי, לא מקבל מכתבים..."; בפעם השלישית - "אני, ג'וני, אורי, עמוס קינן, יוחנן לוי, לא מקבל מכתבים..."). בסיפור מופיעים רמזים לאפשרויות נוספות לפתרון החידה. כשחזר עמוס קינן, כולם חשבו שהיה בפרו. בנפשו, בהוויתו, אולי היה בין היתר בפרו, מקום הולדת ה"מהפכה". אשתו טוענת שהיה בבית בכל שמונת ימי "היעלמותו" ואמר כי שמו יוחנן לוי. הוא חושב שהיה בבית אחר. אבל אולי ישב במערכת כל אותו זמן וכדה את סיפורו, כי "כאן, בחדרי המערכת, בשעות הבטלה, כל זכוכי היצורן נאספים כתוכי כמו מסביב לפגור טרי." (עמ' 130).

המחתרת כמטאפורה

אם כן, לפנינו אוטוביוגרפיה בדיונית, שבה עמוס קינן מחכה לעמוס קינן. אבל זוהי, אולי בעיקר, אוטוביוגרפיה של חלום ושברו. משום כך היא נוגעת לכל אחד מאיתנו, ככני-אדם, כאנשים שבאופן זה או אחר קשורים לארץ הזאת, ובמיוחד לכל אידאליסט. היא יכולה להתקבל כהצעה לשיחזור של דור, באופן כללי ביותר לדור שהיה שותף בהקמת המדינה, אך מתוך הזווית המיוחדת של "פורש" ואחר-כך של מהפכן כנעני, מהפכן בדרכי-הוא. כאלגוריה היא עשויה לשמש דוגמה לכל חלום על מהפכה, לכל אידאליזם רומנטי.

כמו בכל אוטוביוגרפיה, יש כאן חשבון-נפש. עם ה"אני". עם מושג המהפכה. המהפכה כמוחקת את העבר, כמתחילה מבראשית. והעיקר, מה נשאר לו למתפכן, כשהמהפכה מברשת לכוא. כבר יתר על עברו, ההווה שלו סטאטי, כי הוא מחכה למהפכה. עתיד בוודאי אין לו. חשבון-נפש עם הקיום כאן, לנוכח הוויה מסואבת, של כל ישראלי, שהוא פחות או יותר גם יהודי. או עברי, או כנעני - תהא הגדרתו אשר תהיה. חשבון-נפש עם הזיכרון האנושי, עם התא המחתרתי הזה, שמי יודע מה הוא טומן לנו, ושאותו גם לא יפרקו לעולם (לפחות לא בעתיד הנראה לעין). חשבון-נפש של כלי-אדם. המחתרת כמטאפורה לכל חלום מהפכני, לכל ילדות (המהפכה בספר נתפסת במידה רבה כהוויה ילדות). בנוסף להיותה חשבון-נפש אישי, שיש בו אומץ נפשי ואינטלקטואלי, נובלה זו היא אולי משל על מצבו של האדם.

רומנטיקן של אבסורד

הסופר קינן מגיש לנו עלילה כמו-בלשית אבסורדית (הבלש פיליפ מאלרו נקרא לסייע), מפגש בלתי אפשרי של חומרי-מציאות. אך זוהי עלילה בלשית כמעט באתו מובן, ש"מחכים לגורדי" הוא עלילה

בלשית. אצל בקט יש חיפוש פאסיבי, ציפייה, כמיהה וידיעה, שהכל חסר-שחר. גוגו ודידי מחכים על אס-הדרך, ליד עץ, לגודו שלא פגשו מעולם. בכל פעם שהם אומרים "קדימה", הם אינם זזים. עמוס קינן מחכה, על-פי עדות אשתו, בביתו, כביכול תחת גפנו ותחת תאנתו, אבל איפה הגפן ואיפה התאנה. עמוס קינן מחכה לעמוס קינן, הוא כביכול מחפש, האם הוא יכול לחפש. לאנטי-גיבור הזה יש כביכול עבר, אבל יש לו עבר באותה מידה שלולאדימיר ואסטראגון יש עתיד. הזמן בשני המקרים מאוד משמעותי כביכול, אבל למעשה הוא חסר-משמעות. כל יום שונה מאתמול וגם דומה לו. הזמן אינו קיים. אין למעשה עלילה. יש סיטואציה. הזמן, המצאה של בני-אדם. כשטעם הקיום אבד, או אינו ברור מלכתחילה, הוא הופך להמצאה מפלצתית - כעדות המשוררים:

ולאדימיר: מה עושים עכשיו?
אסטראגון: מחכים.
ולאדימיר: כן, אבל בינתיים.
אסטראגון: אולי נתלה את עצמנו?
("מחכים לעודו", מצרפתית: מולי מלצר, ארם - מוציאם לאור, עמ' 20)

אפשר לומר על קינן, שהוא רומנטיקן של אבסורד. הוא ניזון ממסורת האבסורד, אבל מממש בנובלה אפשרות רומנטית, שזו ויתרה עליה בדרך-כלל: אפשרות ההתאבדות. הסיום עצמו - כנסיון הצחת הכנסת וביאבוד עצמי לדעת, מטאפיזי או ממשי (האם שאלתיאל הוא עמוס קינן): ביצירת אדם חדש לצורך זה, יוחנן לויין עם פנים חדשות ובית ששכר לעצמו, לצורך המשימה - תפור גס מידי, לטעמי. הנובלה היתה שלמה יותר, אילו סופו של המעשה היה נשאר פתוח, אילו, למשל, היה מסתיים בנקודה זו:

"גמרחי לשבת בחדר במערכת. יותר לא אחזור הנה. אני חוזר להיות ב'וני'. " (עמ' 130)

סגנון הספר, כמו גם היקפו, הוא בדרך-כלל קצר וקולע. משפטי חיזור קצרים, בהירים, רהוטים, חדים, חתוכים; סטקטו רווי מתח. המעברים מהירים. נצרת אמינות, למרות הפאתוס האצור. הסופה, הסערה, המהפכה, הציפייה, החיפוש חסר התכלית, רודפים את המספר בקצב הדיבור שלו. הקורא איתו בדרך-כלל, מעוניין, מסוקרן - אם כי לעיתים המשחק ברור כל-כך, עד שהוא מייגע.

תמר משמר

פוליטיקה

עתון פוליטי ישראלי

השמאל

הופיע גליון מס' 22

בדיקה כנה ומקיפה על מצב השמאל הישראלי עכשיו.

אסא כשר וזאב שטרנהל על העקרונות / שולמית וולקוב על המבחן של ויימאר / ירון לונדון בשיחה משחזרת עם א.ב. יהושע / יונתן שפירא על פוליטיקת הסטאטוס / אהרן מגד וצבי שילוח מחסלים חשבונות / שלמה סבידסקי על הנחק מהמזרחים / אבישי גרוסמן חולם בהקיץ / רות בר מציעה פסיכולוגיית שכנוע / רון כוזר מנסח חלוקת עבודה / אבישי ארליך על תנועות המחאה / ארי שביט בוחן את הכול מחדש / רשימת כל הארגונים: מי רוצה מה.

עורך: גדעון סאמט

להשיג בדוכני העיתונים □ לרכישת מנוי שנתי - טלפון 03-5101847

הוועידה מציינת בברכה את הידוק שיתוף הפעולה והמעורבות בין אנשי הרוח והספרות, החינוך והאמנות לבין ההסתדרות וציבור העובדים. מעורבות זו, שקיבלה ביטוי מובהק במאבקה האחרונים של ההסתדרות, מהווה נדבך נוסף בברית הייחודית להסתדרות בין איש הרוח לעובד. ההסתדרות תוסיף לפעול להידוק ברית זו.

(מהחלטות הוועידה ה-15)

ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ-ישראל המרכז לתרבות ולחינוך

האנשים של רצ

שולמית אלוני

משפטנית, יו"ר תנועת רצ ומייסדת התנועה, חברה בוועדת חוקה חוק ומשפט, חינוך וביקורת המדינה, הקימה את המועצה הישראלית לצרכנות, יזמה את הקמת הוועדה המיוחדת לחוקי יסוד ועמדה בראשה. תושבת כפר שמריהו.

יוסי שריד

עיתונאי ומורה. חבר ועדת החוץ והביטחון של הכנסת וועדת הכנסת. הצטרף לרצ ב-1984 לאחר שפרש ממפלגת העבודה עם הקמת ממשלת האחדות הלאומית. יליד רחובות, תושב תל-אביב.

רון כהן

חקלאי וכלכלן, אלוף-משנה במילר-אים. ממויסידי שלי. חבר ועדת העבודה והרווחה וועדת ביקורת המדינה של הכנסת. יליד עיראק, חבר בקיבוץ גן שמואל. יו"ר סיעת רצ בהסתדרות.

דדי צוקר

ממקימי שלום עכשיו. חבר ועדת הכספים של הכנסת. חוקר וכותב בתחום החינוך וההיסטוריה. תושב ירושלים.

מרדכי וירשובסקי

משפטן. ממקימי תנועת שינוי. הצטרף לרצ ב-1987 בעקבות פירוק "שינוי" והקמת תנועת המרכז. חבר ועדת חוקה חוק ומשפט של הכנסת וועדת המניס. חבר מועצת עיריית תל-אביב.

נגיב אבר-רקייה

חקלאי, בן 39, תושב הכפר מייסר שבמשולש. חבר הוועד הפועל של ההסתדרות. הצטרף לרצ ב-1984 עם פנילי שלי. חבר בוועד ארבעים הכפרים הערביים.

רחל אלתרמן

פרופסור חבר בטכניון. ראש המסלול לתכנון ערים בפקולטה לארכיטקטורה ומשפטנית מומחית בתחום התכנון והבניה. בת 42. ממקימות רצ בחיפה, וחברה פעילה בשלום עכשיו.

בני טמקין

ד"ר למדע המדינה. מרצה לכלכלה מדינית ולסוציולוגיה פוליטית באוניברסיטת תל-אביב. בן 43, יליד מקסיקו, תושב מבשרת ציון. יו"ר מועצת רצ.

רפי זגורי

מנהל חשבונות ממפעלי שער הנגב, בן 44, יליד מרוקו, תושב אשקלון. עובד את מפלגת העבודה ב-1984, עם הקמת ממשלת האחדות, והצטרף לרצ.

ליסה בלוס

משפטנית. פעילה בנושא זכויות האדם ומעמד האישה. בת 33, לילדת ארה"ב, תושבת תל-אביב. נציגת רצ בוועד הפועל הציוני ובקונגרס הציוני.

להסתכל

לתשמי"ט

ישר בעיניי

- חלוקה צודקת של הנטל הבטחוני והכלכלי
- צמיחה כלכלית ותמורה הוגנת לעבודה
- רמת חיים נאותה לנכים, לגמלאים ולשכבות מצוקה
- חוק בריאות ממלכתי ורשות אישפוז ממלכתית
- מערכת-חינוך, שמטפחת את חירות-המחשבה, הידע המדעי, היצירתיות והסובלנות

רצ נאבקה ונאבקה נגד -

- סרבנות השלום של הליכוד
- הגמגום וההססנות של המערך
- הלאומנות של כהנא, התחיה וגוש-אמונים
- הפגיעות בזכויות האדם בישראל ובשטחים
- מלחמת לבנון
- אפליה מסיבות לאומיות, דתיות ומיניות
- מדינת-הלכה וכפייה דתית
- השתמטות מגיוס של בחורי-הישיבות
- ביורוקרטיה במנגנונים הממלכתיים והציבוריים
- שחיתות בצמרת השלטון
- התנכלות לחופש הביטוי, הפרסום, היצירה והמחקר
- שיתוף פעולה עם משטרי דכוי ואפליה

העובדות מצביעות

רצ

התנועה לזכויות האזרח ולשלום

טשרניחובסקי 21, ת"א 63291, טל': 03-5101847, 661567/8

לשנה טובה - זו הברכה, זו התפילה. אבל השנה הבאה - כולנו יודעים - תהיה שנה קשה, מהקשות בתולדות המדינה. לא התפילות יבטיחו לנו את העתיד, ולא מהשמים ניושע. מעשיהם ומחדליהם של בני-אדם הם שיכריעו את גורלנו. את ואתה יכולים כבר עכשיו להתכונן לשנה הבאה, לארבע השנים הבאות, להסתכל לתשמי"ט ישר בעיניים ולהקדים תרופה לכמה מכות, להקדים תשובה לכמה בעיות, להקדים עם רצ את המבצנים שבדרך.

- רצ היא תנועה -
- שמגלה אומץ-לב בשעת מבחן, גם כאשר צריך ללכת נגד הרוח הרעה
- שמקפידה על טוהר-המידות הציבורי ועל נקיין כפיים אישי
- שחושבת בדרך עצמאית ומקורית, ואינה משתתפת במקהלה הלאומית המדקלמת
- שמוותרת על כסא כדי לשמור על עיקרון, והשררה אינה מעבירה אותה על עמדתה
- שחייבת אך ורק למצפונה ולאמון בוחריה, ואינה משרתת מנגנונים ונכסים כלכליים
- שמאגדת בתוכה אנשים שאיכפת להם, ויש להם עדיין חלום
- שיש בה אחוזת-חברים ורוח-יחידה
- שמנהלת פוליטיקה מסוג אחר, לא קונים אותה וגם לא מוכרים
- שמצליחה לראות את הנולד, כי העיקר לא לפחד כלל מהמציאות, ולהסתכל לעתיד ישר בעיניים

רצ נאבקה ונאבקה בעד -

- שוויון זכויות והזדמנויות מלא לכל אזרחי-ישראל בלי הבדל מין, לאום, דת ועדה
- משא ומתן לשלום תוך נכונות לפשרה צודקת
- נסיגה משטחים לגבולות מדינת-ישראל, ופירוז הגדה המערבית ורצועת עזה למען בטחון ישראל
- הגדרה-עצמית לעם הערבי-פלסטיני והיזדרות עם אש"פ על בסיס הכרה בזכות קיומה של ישראל והפסקת מעשי-האיבה
- צה"ל כצבא העם, שנועד למלחמות-מגן בלבד
- הפרדת הדת מהפוליטיקה
- שוויון כל הזרמים ביהדות וחופש הפולחן

אנטי-מיתוס ישראלי

דוד שיץ: שושן לבן שושן אדום; הוצאת הקיבוץ המאוחד; ספרי סימן קריאה, בית ההוצאה כתר, ירושלים; 1988; 255 עמ'.

דוד שיץ

ההבטחה שגולמה בספרו הראשון של דוד שיץ, העשב והחול, שהתפוגגה והלכה בספריו הבאים, מוגשמת בספרו החדש של המחבר, שושן לבן, שושן אדום. הספר, אם גם הישגיו אינם שלמים, מעיד על יוצר בעל כישרון ודאי, בעל עולם משלו, בעל רגישות ויכולת תיאורית, ובעל תבונה סופרים בכל הנוגע למבנה הרומן. לדרכי הסיפור וליחסים שבין רבדיו השונים של הטקסט.

הרומן נחלק לשלושה חלקים המתפתחים זה מתוך זה. חלקו הראשון, "1948, לילי קאמר", מתאר קבוצת נערים, "שאריות שהותירה המלחמה הגדולה באירופה", הנקלעת ערב הכרזת המדינה לכפר ישראלי. שניים מהם, נחמיה ולילי קאמר, משוכנים יחד בכית הווג בינה, וסיפור יחסיהם והתאקלמותם הוא במוקד חלק זה של הרומן. עברם של הנערים איננו מסופר. רק עברה של לילי משוחזר, באמצעות שיחותיה עם נחמיה, וממנו עולה תמונה של עולם מושחת, מתפורר, שבו פורחת אנטישמיות ובו עולה אפשרות העלייה לפלשתינה כאפשרות אחרונה, אפשרות של לית ברירה. הסצינה שבה מודיעה האם ללילי על הנסיעה הצפויה היא דוגמא מובהקת לכוחו הסיפורי של שיץ. האם, זונה בעיסוקה, חזרת פצועה לביתה:

"אמא המשיכה לשפשף את עיניה במים, מסירה גושי לכלוך ודם. בשערה הסתור חסרה קווצה שנתלשה מן הקרקפת. תשמעי, אמרה בנימתה הרגילה, אני באמת חישבת שניסע קצת.

לאן?

לפלשתינה.

פלשתינה, מה זה?

ארץ, השיבה אמא בקיצור.

למה דוקא לשם?

זה מה שנשאר" (עמ' 29).

הסצינה, שבמהלכה נודע לכת לראשונה על יהדותה, רוויה כוח דרמטי. המחבר, כדרכו בתיאור כמה וכמה סיטואציות דרמטיות נוספות, מעצים כוח זה דווקא הודות לכך שאין הוא מרים את קולו, אלא שומר על נימה וימומיה כביכול, מאופקת. נחמיה, שדרך גזירת תצפיותו נמסרים פרקי החלק הראשון, משחזר בפרקים אלה את מפגשו הראשון עם הארץ, כמעברת עולים, ובו בזמן הוא עוקב אחר המפגש של בני החבורה עם התרבות הישראלית, כפי שהיא מתגלה להם בכפר שאימצם. בשני מישורי זמן אלה גם יחד מתרמזים ברגישות רבה קשיי התאקלמותו של מי שהיה באירופה בשנות המלחמה. נערים אלה, שבאו מעולם מתפורר, עריין, שלא איפשר להם לברור באמצעים על מנת להישדר, מתקשים להתאים את עצמם למסגרות החברתיות השגורות. אין הכוונה רק למסגרת הישראלית-ציונית, אלא למוסכמות המוסר הבסיסיות. וכך גולדין היפה גונב מכל הכא ליד במעברה (ובהמשך ירצח אדם העומד בדרך), וגם נחמיה, המנסה להשתלב בחברה הישראלית, מסייע בידיו בסופו של דבר. לקן זה גילויים נוספים במהלך הרומן.

מוקד אחר בחלק זה הוא מערכת היחסים הנרקמת בין נחמיה לבין לילי. נחמיה מיטלטל בין בת הכפר, דפנה, לבין לילי, או בין השתלבות בכפר ובחברה

לבין נאמנות לעברו. בסופו של דבר הוא מגלה בלילי לא רק את האחות, אלא את האהובה, והתעלסותם, המופסקת על ידי בעלת הבית, מביאה לגירושם מן הכפר. בהמשך נפרדות דרכיהם ונחמיה נותר עם געגועים כוססים אל אהובת נעוריו. חלקו השני של הרומן, "1953, גולדין היפה", מגולל את סיפורו של גולדין, שעזב את הכפר ומצא מקלט בתל אביב, בקרב חבורה המתפרנסת מן השוק השחור שפרח על רקע ימי הצנע. בן שבע עשרה הוא מעניק מחסריו ליליוס פירסט שבשירותו הוא עובד. אבל ליבו נתון למרגו, זונה המתעלסת עמו לפי בקשת איש חסדה, יקוב שמש. הוא רוצח את יקוב, כדי לשחרר את עצמם מעולו, ומוסגר על ידי אהובתו למשטרה.

גולדין, מהגר, מוצא את עצמו בקרב חבורת מהגרים ותיקה יותר. כמו בחלקו הראשון של הרומן שבים ועולים בחלק ב געגועים מהגרים לאירופה ותרבותה. אירונית, געגועים אלה אינם שייכים לשמנה וסלתא של החברה, אלא לסרטורי ונות ולסוחרי השוק השחור.

חלקו האחרון של הרומן, "1961, פליקס בריהמזל", קושר את החוטים שנטו בחלקים הראשונים דרך סיפורו של נער נוסף מבני החבורה. פליקס משך את עינם של בני הווג וינד, יהודית וסימון, מיד עם בוא בני החבורה לכפר והם מאמצים אותו לבן. יהודית, שקולה הוא הנשמע בחלק זה, משחזרת את סוד קסמו של הנער: שלא בידיעתו הוא פותח את פצע אהבתם של יהודית וסימון למקס שאותו השאירו מאחוריהם באירופה. שיגרת חייהם של בני הווג, אשר עשר שנים גוננו על עצמם "על בסיס של איזון חבוני, שעניינו הניסיון להתגבר על הפגמים המשחיתים ממילא את האלוהי שבזרע האדם" (עמ' 200), מתערערת ללא תקנה עם חדירת פליקס לעולמם. בסופו של דבר הופכת האם למאהבת והבעל גווע לאיטו.

בתארו את ישראל של סוף שנות הארבעים, שנות החמישים והשישים, מנקודת מבטם של נערים שהגיעו לישראל בעל כורחם, פליטי עולם חרב, כתב שיץ אנטי-מיתוס ישראלי. הנערים נחלקים בין אלה המבקשים להשתלב בחברה החדשה (בעיקר נחמיה) לבין אלה שאינם רואים בחברה זו, ערכיה ותרבותה, גורם בעל ערך (לילי, גולדין היפה). בין כך ובין כך מתרמזים ברומן מיתוסים ישראליים אופייניים, כשהם מתוארים מנקודת מבט אירונית, ביקורתית. בין המיתוסים המועלים כאן, כדי להידחות, נמצא את האידיאולוגיה הקיבוצית, את רעיון ההגשמה ואת ערבי ריקודי העם, את שירי ביאליק, את טכס יזכור ואת "מגש הכסף" האלתרמני. דוגמא מובהקת לכיוון

זה נמצא בתיאור קרב לטרון, והפעם לא מנקודת ראותו של חייל/קצין ישראלי, אלא מנקודת תצפיתו של עולה חדש שעתה-זה הגיע ארצה והתגלגל לקרב ללא הכנה מספקת וללא הכרה מספקת של הסוכב אותו. תיאור הקרב מנקודת תצפית זאת הוא מלאכת מחשבת. יסוד זה של הספר, הצגת עולם של הנערים המהגרים, געגועים העולים (חדשים וותיקים גם יחד) לאירופה, מצד אחד, והמפגש שבנים לבין המיתוסים המקומיים, הוא מנקודות הכוח המרכזיות של הרומן. עם זאת, נקל לראות כי הרומן כולו חותר להסמלה של העולם המצטייר בו. הכפר, שכרושיו מקיפים אותו כדרקון שזנבו בפיו, הוא זירה סמלית שבה נחשף מצבו של האדם. לא ניתן במסגרת קצרה זאת לגעת בשפע הסמלים השזורים ברומן.

אך אין ספק שהרובד הריאליסטי שלו משמש כשכבת יסוד שעליה נבנות קומות משמעות נוספות (גם העובדה שהדוכרים השונים מדברים באותה לשון שייכת לצד זה של הספר: לא נעשה בו מאמץ לתאר דמויות עצמאיות, "ריאליסטיות"). שיץ תיאר את העולם המוכר לו מן ההסטוריה הפרטית שלו, אך חומריו של עולם זה מנוצלים כאן לצורך בחינת פניה השונות של האהבה. בשער האחורי של הספר קובע יגאל שוורץ, כי את הספר "אפשר, וצריך, לתפוש כשלוש וריציות על הנושא 'אהבה אסורה'". אני משוכנע שהדגש ברומן הוא אכן על "אהבות אסורות". למעשה מציג הספר מעין אנטומיה של יחסים ארוטיים: יחסים בין נשים מבוגרות לגברים צעירים מהן (לכך שפע דוגמאות ברומן: סופי וינישטוק ויואל הלפרין, ריטה ומיש, יהודית וינד ופליקס. גברת קמניץ וגולדין). ובין מבוגר לצעירה; נמצא כאן אהבות בחוף הנישואין וחוצה להן, וכן אהבת גברים ואהבה מטרפת לזונה. המשותף לכל האהבות האלה הוא כוחן ההרסני. הפורץ כל טאבו חברתי ומוסרי, וארעיותן.

שלושת חלקיו של הרומן מאירים צדדים שונים של האהבה והתשוקה. למעשה, האהבה היחידה השומרת על כוחה היא אהבתו של נחמיה לילי, אהבה שלא מומשה ונתרה חלום נעורים מייסר. ה"אהבה" שעליה מדבר גולדין רחוקה מאוד מתפישות מקובלות של "אהבה": "לא היו בה שירה ולא ערגה בלתי-נתפסת, לא היו בה סערות נפש מעודנות מהסוג שתואר בספרים ולא שחית ארוכות אל תוך הלילה. אנחנו מיהרנו תמיד. היו לנו כשלוש שעות בשבוע שאותן ניצלנו עד תום, עד הדקה האחרונה" (עמ' 172). עיקרה של אהבה זו בכך, שהיא חילצה את גולדין מן הריקנות שליוותה אותו כל העת: "בה בעת הלכתי אני וצמחתי כענק, גהרתי עליה כבן-אלים שאין גבול לכוחותיו, פתוח ומשוחזר כפי שלא הייתי מעודי. והריקנות האיזמה

זה על סופי ויינשטוק (השנה עמודים 201, 209, 238). תקבולות מרומזות כאלה, בין בני החבורה לבין עצמם, בין הפרטנרים שלהם ובין דמויות המשנה, רווחות ברומן, ומלמדות על מרכזיות נושא האהבה בו. אולם נושא זה בפני עצמו אינו מואר די הרומן מצביע על כוחם האדיר של האהבה והתשוקה, אך אינו מצייר את אלה מזווית חדשה, מעמיקה, בלתי צפויה. נקודת חולשה אחרת היא פשטנותם של חלק מן הסמלים המופיעים כאן (העגל המת, ועוד).

עם זאת, לפנינו רומן כתוב היטב, שביסס את מעמדו של שיץ כאחד מחשובי הפרוזה הישראלים הצעירים. לשיץ עולם משלו, והוא יודע לפרוש עלילה, לאפיין דמויות, לבנות סיטואציות אנושיות ולתאר בעושר ובדיוק את רקעו הנופי. ההווה הישראלית העולה מן הספר (האנטי-מיתוס הגלום בו) מוצגת כאן בחדות ובמקוריות. הישגיו המבניים של הרומן, היחס בין החלקים השונים ובין עלילות המשנה, והזיקה בין רכדיו השונים של הטקסט, מרשימים. חבל שדוקא ליבו של הרומן לא זכה להעמקה מספקת.

■ **אברהם בלן**

פרתם של בני הזוג וינד משמשת כסמל מרכזי בפרקים אלה. תמונה זו מלמדת על אחת מנקודות החולשה העיקריות של הרומן. הרומן עושה מעין אנטומיה של אפשרויות אך אין הוא מעמיק באף אחת מהן. כאמור, נמצא כאן לפחות ארבעה זוגות של נשים מבוגרות וגברים צעירים. מדוע נמשכות הנשים אל צעירים מהן? האמנם, כדבריה של ריטה, רק בשל חוסנם ויפי גיוסם (עמ' 236)? ומדוע נענים הצעירים למבוגרות מהם? שאלות דומות, ביחס לזוגות האחרים, נותרות בלא מענה, או במענה מוכר מדי. במלים אחרות, לרומן מבנה משוכלל, רב עניין, אך צירו החווייתי-התימטי מורכב פחות ומעניין פחות מצד אחד. הרומן שוזר היטב את עלילותיו השונות ואת רשת התקבולות שבין גיבוריו. כך, למשל, תוך פיתוח כותרת הספר, מתרכז החלק הראשון סביב צבעה של לילי, לבן; החלק השני עומד בסימן צבעה האדום של מרגו, ואילו החלק השלישי ממוג צבעים אלה (יהודית וינד שבה ולובשת את "שמלתה האדומה המנוקדת נקודות לבנות", עמ' 193 ועוד). וכך, למשל, המפגש עם האהוב מחולל פלאים בגופה של יהודית וינד, ממש כשם שמשפיע מפגש

הזאת, נחמיה, שעל סיפה דרכתי כל ימי, ואימה שממנה ניסיתי להתחמק, לא היתה עוד" (עמ' 172). ה"דיקנות" נזכרת כחצי תריסר פעמים (דבריו). מעניין לציין, כי תחושת העוצמה והגודל המתוארת כאן הופיעה קודם לכן בדבריו של נחמיה (עמ' 89 ועוד), אם כי לגביו נבעה תחושה זאת מאפשרות ההשתלכות בחכרה הישראלית. האהבה, כפי שהיא נחוות על ידי גולדין, היא תשוקת בשרים אדירה. דבר אין בה מן השיתוף ההדדי, ההערכה והאינטימיות. עם זאת, קשר גופני זה מבטל, ולו לרגע, את כבידותו הנואשת בעולם. עוצמתה של התשוקה מגיעה לשיאה בחלק השלישי. בני הזוג וינד ניסו לנהל את חייהם על פי עקרונות וערכים (2002) אך תשוקתם לפליקס משבשת את כל מה שבנו. הן יהודית והן בעלה מבחינים בעריצות הבלתי מרוסנת של התשוקה המניעה אותם (המלה "תשוקה" נזכרת כחצי תריסר פעמים בחלק ג), אך הם חסרי אונים למולה. אחרי שהם רואים את פליקס לראשונה הם "מכושפים מכוחו" (202), וכישוף זה משתלט עליהם כליל. חלק זה של הרומן עושה רדוקציה גמורה של האהבה, ומציג אותה, בין השאר, ככוח ביולוגי עיוור. תמונת ההרבעה של

נחמיה פלג

נחמיה פלג

מהונגריה: איתמר יעח-קסט

קיצו ימלא

קיצו ימלא,
על עצי גני כפר זולג השרף,
ועל זמורות גפני צומקים הענבים;
הנוזלים הנקיים בצנורות-החרשת של גופי
מתערבלים ברחיקה
והופכים לדם
אף בקשי:
"אידיאות גואלות עולם" שבלבי
ו"קריאות-תגר" שלי המרטיטות את שרירי הירוע
נמות חרישית
בתאי מחי
המרפדים היטב.

בבושת-פנים

התדע את הפאב שאין הוא ילד-
מהלומות-האגרופים? את הסבל המתעורר
עם יקיצת ההפכה ומתרבה עם התבינה המתפתחת?

התדע את החרפה שאיננה פרי-
רגשי-האשמה? ורק קונה עלינו שליטה
עם רבות הימים ושוכנת עמק-עמק בלב
רבי-חר ממיי-הזף של בארות האדמה?!

הו, עולם ארור וכן אנוש הארור ממנו שבקעתים,
זה האדם המחשל את כלי-הנשק כדי לחרץ את גודל עצמו
ולוטש סכינים כדי לטול את נפש רעהו

יכלתי לשיר על-אודות שדות התיקס המצהיבים,
אף רעי הפגרים אל מעבר לגבולות מתיצבים לפני.
וכן התינוקות המנמנמים בשדמות חדש מארס, אשר הרוח
שרטה את ריאותיהם עד זכרם,
וגם הנשים ההרות שבטנן המתקמרת נזרעה
רסיסי טל קרירי-אורה.

יכלתי לספר על תלתליה המתנפפים של אהובתי,
אף מהרהר אני ברעדה על זה העלם מהפס-הצעור,
אשר ילקח אל גיא-ההרעה בטרם יספיק
לדעת טעמן של נשיקות.

עופות שחורים מצווחים מעלינו ואין דרך
לנוס. ימינה כי אפנה יציפני הגל העכור,
וכפנותי שמאלה - - חיתו-יער יחרקו שן כנגדי
ואשאל אף לשוא את פי הנביא אדם-הזקן:
"הגד-נא לי, מה עלי לעשות עתה?"

ורק יגוני מעמיק והולך עם רבות הימים
והבושה צובעת את פני בלבן-הסיד...

אכן
נעלמו להן - - אי-לאן? - -
הנערות מדיפות ריח-החלב
עם כד הדבש החבי
בחיזן - -
וגם הידידים
שנשבעו נאמנות - - עד היכן הם?
גביעי-היין הריקים שלהם
עוד מצלצלים בעז
על שלחני.

יודע אני כי אי-בשם
עוד מצוץ השחר ברה-התחלת
מבעד לתריסי החלונות
בנרד-נרד,
נריח הנרע השפוף עודו מתאדה
אי-שם
על סדיני המטות.

אף אני כבר הגעתי אל סוף הדרך
צעקה אחת עוד מחלחלת בגרוני, הגם תמנון-הלילה
חונק את צנארי
בלפיתת-אלף-אצבעות,
ומתמר-מחרתים
יבוא החתול המילל
ועל ד' אמות של אין-היותי
ישאיר
כתבת לחה.

הבארונות לבית היוצר

יאירה גנוסר

נורית גוברין: המחצית הראשונה: דבורה בארון - חייה ויצירתה; דבורה בארון: פרשיות מוקדמות, סיפורים, תרס"ט - תרפ"א; ההדיר והוסיף הערות: אבנר הולצמן; מוסד ביאליק 1988; 704 עמ'

אם למשל אני קוראת את X של צ'כוב, אהובה עלי אותה המיסים הקטנה והנוגה שמתוארת שם. מאד. ואולם רוחמה, אידה, או רוזה של גנסיין קרובה, חביבה ומובנת לי שבעתים, מפני שאני, למרות כל חובתי שיש לי לגיבורי הספרות הרוסית, אני אינני הם. אותה האטמוספירה המיוחדת שיצרה סביבה היהדות היא מעגל קסמים שממנו אי אפשר לי לצאת, ושגם איני רוצה, בשום אופן איני רוצה, לצאת ממנו. היא משפיעה על כל מחשבותי ורגשותי ועושה, אותי ואת בנות עמי האחרות שונות לגמרי מהנשים החיות הנולדות בסביבה אחרת, ולכן אני יכולה להרגיש דומה לה (כל כך דומה, שעין בלתי מנוסה תחשוב את הדומה לשווה) אבל להרגיש כמו שהיא מרגישה, לחשוב ולחלום כמו שהיא, אני לא אוכל לעולם. ה"אני" שלי השלם, הגמור, כמו שהוא, אני אוכל למצוא רק ביצירה העברית.

אני אוהבת את השורות האלה, בהן העידה לאה גולדברג על עצמה בהיותה בת 14. יומן חיים של עלמה, שאינה שולטת עדיין בעברית. יומן חייה מובא בנספח כהערה¹ המתייחסת לאינפורמציה הקצרה: "כפרוזה העברית היו קרובים לליבה במיוחד אותם שני סופרים שהיו מקורבים, כל אחד על פי דרכו ל"נוסח צ'כוב": גנסיין ודבורה בארון². מה שכתבה לאה גולדברג בעלומיה (האני שלי השלם, הגמור כמו שהוא, אני אוכל למצוא רק ביצירה העברית) מקבל ניסוח קאנוני בהבחנתו הידועה של ט.ס. אליוט על השירה (שירה כאן, מבחינתי, שם כולל לספרות - יפה) "אנו מבחינים בעובדה שהשירה נבדלת מכל אמנות אחרת בכך שערכה לבני גזעו ושפתו של המשורר אינו דומה לערך שעשוי להיות לה לאחרים"³. כ-1925, בקובנה, לאה גולדברג כותבת יומן חיים בעברית. זהו קטע דינאמיקה המקסימה של התפשטות השפה העברית החילונית. עבורי הוא קטע מאותה "קרקע ארץ קטנה". דבורה בארון היא קטע נוף מולדת. אותה ספרות עברית גדולה מתפנית המאות, שנפגשו בה כמה דורות ספרות, והיא שכתבה את חומרי המציאות האירופית שעובדה לספרות עברית, על יהודים.

סימטת "לאן" א'

אני קוטפת וודאיות ביוגרפיות קטנות וצבעוניות ומגישה אותן כפרחים מיושמים: בשכונת ילדותי בתל אביב היה אחד העם רח' מרכזי, ארוך ונכבד. פה היה נוגע, בזהירות, בפאה של רש"י ושם השתרע לאורכו, כמעט מקביל לשדרות רוטשילד, שדרות ג'יבריי' הקהילה. בשכונה היו ביאליק וטרניחובסקי, היה זלמן שניאור. היו שינקין ומזא"ה. אי שם היה אברהם מאפו. היה ברנר. כך, אגב אורחא, קיבלתי את פני הספרות ופנים של ההסטוריה העברית כרכ מערכת מורכבת, רבת דורות, בעלת "מוקד" ו"שוליים", מקיימת "חיים ספרותיים" כאסכולה בהסטוריה ובסוציאולוגיה. רק מחקרי האוניברסיטה - העתידיים - יכלו, אחר כך, לנסח כמורכבות מקבילה את רב המערכת התרבותית - אינטימית כרחובות שכונתי. פאירברג היה בה רחוב צנוע. מפאירברג הקטן הגיעו שתי סימטאות: סימטת "לאן" א', סימטת "לאן" ב', מרחובות תל אביב הגענו לספרות ולחומרי המציאות של יהודים כסימטאות ערים כחול'ל. עד היום קשה לי לקלוט

"בורות" של תלמיד שאינו מזהה - אוטומטית - את השאלה "לאן?" עם פאירברג, ואת שם המשפחה הזה עם סופר צעיר, חולה שחפת, הכותב על נחמן המשוגע.

דבורה בארון

אורחות חיים ומשחקי שכונה הבליעו והבליטו שמות סופרים עבריים. על הרצפה בחדר שיחקנו משחקי קלפים של סופרים עבריים (למי יש "התורה בדרכי החיים" כרביעיה של פרץ סמולנסקין? איפה "קבורת חמור"? מי לקח את "השחר" שלו?) רח' "השחר" בדרום אחד העם וקלף "השחר" כרביעיה של פרץ סמולנסקין הכניסו את הירחון העברי מווינה, שנוסד בשנות השישים של המאה התשע עשרה, בין ההשכלה לציונות, אל ילדותנו בשנות הארבעים בתל אביב. יוסף היתום היה נורד כתחום המושב שלנו, ומתענה, כמונו, תחת שכטו של המורה המלמד. כאשר חזרנו ונשאלנו בכתה ד' ה' ו' - לאן פנה ביאליק? לא תועילו הסימנים, שסימנתי לי על כף ידי. שיעורי הספרות היו לסיוט. לא הצלחתי לזכור אם ביאליק הלך מז'יטומיר לולוז'ין, או מולוז'ין לז'יטומיר. זה נשמע אותו דבר. ה"לאן" הזה היה חסר משמעות. רק כשהצטבר הידע, המאוחר הרבה יותר, על הישיבה המעטירה בוולוז'ין, על היות ולוז'ין מקום תורה ודעת, המעמיד, בקפדנות, תלמידי חכמים רבה, רק אז התחלתי להרהר בכך שהמורה הנאיבי רצה, ודאי, להסביר לנו משהו על מרחבי העולם היהודי בשאלה על ביאליק העובר מהעיר - ז'יטומיר הקטנה יותר, אל הישיבה הגדולה בוולוז'ין, מקום תורה ודעת, ומחלוקות עמוקות.

תלמוד לא היה התלמוד. לא בכלי, לא ירושלמי. מבלי לקלוט את האמביוולנטיות שב"המתמיד" כלפי העבר, תלמוד היה מה שלומדים בספרות. ביאליק היה התלמוד. גם יירי טרניחובסקי היו תלמוד (1). התמימות (האינפנטילית) הזו, שהתאימה למבט הילדות בנוף מכורותי הרחוק, נאות ילדותי ומיסגרתה, מעבר לנאיביות - יש בה עדות לטראנספורמציה מעולם הטקסטים הדתיים, הרחוקים, שלא הפריעו לנו, לעולם הקטסטים החילוניים. תוך שמירת והעברת היחס לספרות ככית היוצר לנשמת האומה. הספרות הזו דיווחה לנו על

המורשת. נשאה את החרד. את התלמוד. את הזוהר. את גליונות "הצפירה" של רבי אליקים השוחט. באינטגרציה הזו לא היו סתירות בין גליונות "הצפירה" למקצוע של רבי אליקים. היתה טראנספורמציה. העברת עולם וקבלתו באמצעות קבלת הספרות החילונית הזו ככית היוצר לנשמת האומה.

דבורה בארון לא היתה שייכת לילדות הזו. לא שמה, לא סיפוריה, לא ספריה. מדהים היה לגלות כי בארון חייתה לא רחוק, כאחד הרחובות בשכונה, ברחוב מלצ'ט או שיינקין, עד מותה ב-1956. צירופי כתיבתה לחייה היו מפתיעים. הואיל ובארון כתבה על דמויות ואורחות חיים בליטה ובסביבתה והעמידה עולם יהודי יציב, שאין בו "רעידות אדמה" היסטוריות, נדמה היה לי כי חייתה לפני מלחמת העולם הראשונה. והרי בארון נמנתה עם אנשי עלייה שנייה (1911). היא חייתה וכתבה בנווה צדק התל-אביבית (אז יפו). היתה עורכת מדור הספרות של שבועון "הפועל הצעיר". במלחמת העולם הראשונה נמנו דבורה בארון, בעלה יוסף אהרונוביץ וביתה הקטנה ציפורה - עם גולי תל אביב באלכסנדריה, מצרים. מעט שנים אחר שובה התפטרה בארון מעריכת המדור בשבועון, הסתגרה בכיתה והתמכרה לכתיבה "לא מעורבת". אלה הם סיפוריה הנבחרים, הנמנים עם "המחצית השנייה" של כתיבתה. אותם העריכה ואותם, רק אותם, כינסה בספריה. בארון, אלמנה ניזרית ולא מעורבת, ישבה ספונה בביתה. קבלה אורחים נבחרים, "מצונזרים" עד יום מותה.

בשנת 1925, בחול'ל, הנערה הצעירה לאה גולדברג הכירה את סיפורי גנסיין ודבורה בארון. בשעות בית הספר שלנו ובשמות החובותינו - לא הגענו אליהם. ברנר היה רק שם רחוב סמוך לשינקין. היה בו "בית ברנר" לסיפור ענינים של ההסתדרות. ידענו שברנר היה עסקן פועלים. על הסופר הזה לא שמענו. אני, כמוכן, מדברת על דברים שמחוץ למעגל הספרותי המוביל, בו שמות אלה פעלו, נוכחו, ואחר כך היו לאגדה. מן הזווית של פריפריה מקומית רגילה, קולטת ספרות בבית ספר ובסביבה - הפרוואוקוניסי האלה לא היו קיימים.

רק בשנות הששים החלה נוכחות ש"י עגנון להתקבל בפריפריה. היום אני קולטת: תל אביב ותרכותה החילונית - לאומית הגישו לצעירים ולקהל הרחב "קלאסיקה" - ו"מודרנה". ה"קלאסיקה" היו מבשרי הציונות ומשוררי "התחייה". "מודרנה" היתה מושג דינאמי, מתחלף: פעם היא שלונסקי ואלתרמן פעם היא כנעניות, פעם היא עמוס עוז. אבל יוצרי הפריחה הגדולה של האינדוידואליזם הספקני "התלוש", שיאי הפרוזה שהחלה כראשית המאה - מברדיצ'בסקי עד דבורה בארון - אלה נעדרו. הושטו.

אבל תרבות הרחובות הקנתה - בדיעבד - גם את הצורך, המאוחר, להכיר את דבורה בארון, את גנסיין, את ברנר, את שופמן. על אף התמימות, המיגבלות, אי ההבחנה בין דורות, ההתעלמות מסתירות פנימיות, תרבות הרחובות הספרותיים (עם שעות בית-הספר וארון-הספרים) תרמה לטעם ש"ספרות היא מולדת". כמעט כפי שהכריז הסופר הרוסי קורולנקו: "ארצי איננה רוסיה, ארצי היא הספרות הרוסית"⁴. כמעט. כי מהזווית הביוגרפית, מנקודת תצפית כה נאיבית ומגובלת, שאיננה קולטת דינמיקה ספרותית ומורכבות - הארץ והספרות שמשו ללא הבחנה של ממש ביניהן. נוצר אף שילוש: ספרות, מולדת, מוסר. בזכות התיווך של הספרות העברית החילונית הגדולה, בלי לדעת אז מיהו בלינסקי, הגיעה קביעתו הרחוקה, לפיה ספרות היא סטטוס מוסרי. "הנני איש ספרות"..." אני אומר זאת ברגש של צער ועם זה של גאווה ואושר. הספרות הרוסית היא חיי והיא חלבי ודמי". ישעיהו ברלין מצטט מבלינסקי ומוסיף "זו נועדה להיות הצהרת סטטוס

השנה. לא 'תלישות' ו'ניכור' שבכדידות זרה, אלא צפיפות-כפוייה משמשת שם בת לווייה לרוע החברתי המקיף. הצפוף.

הניגוד בין נורמות האחוה-הקולקטיבית, הקיימות כדימור עצמי בתודעת הקהילה היהודית, לבין תחושת הנחיתות והעלבון של פרט נאיבי החי בתוכה, יחזור בסיפוריה של דבורה בארון. כיצירה שלא כונסה, משנת תרע"א (איזה עולם) מספרת בת המבשלת את סיפורה. הילדה מוזמנת ליום ההולדת של בת האדונים, אצלם משמשת האם כמבשלת. זו אחווה קולקטיבית, כמעט שיוויון. ילדי האדונים והמשרתים יחוגו יחדיו! גם שמלה יפה היא מקבלת לרגל החגיגה. בעיצומה של התקהלות הילדים בחגיגה - בת שכנים מזהה בקולניות את השמלה היפה, שניתנה כנדבה מבת-האדונית לבת המבשלת. העלבון מפוגג את אשליית האחוה הקולקטיבית. נקודת התצפית היא של הילדה. היא המספרת. עלבונה ועלבון אמה (שירדו מגדולתן) עם מות האב) אינו גורם לחיבה ביניהן, אלא לניכור הבת כלפי האם, העלובה בעיניה.

מיכלול סיפוריה של דבורה בארון מצטייר, בעיני, כמאבק של דמויות-שוליים בתחושות עלבון וקיפוח. הסרוב לעלבון ולקפוח הוא אינטואיטיבי ועקשן בעולם הדמות הפשוטה, הבורה למחצה. הוא מצליח, או כושל. בעצם, זהו מאבק על עצם-הקיום. על יכולת-ההשרדות ללא תנאי פתיחה.

רק בסיפוריה המכונסים, המאוחרים, יצרה דבורה בארון פרספקטיבה ממתנת, פיצול משמעותי בין הדמות המלכדת את היצירה לבין הקול המספר, שאינו זהה לקולה של הדמות. בספורים המורכבים, נדמה לי, מופיעה הילדה המתבוננת, העדה, לא הגבורה. לעתים שמה חנה (כשם אחותה של דבורה בארון). זהו קו של רצף ושל שוני, והשוני בולט. סיפוריה המוכרים לנו השתפרו, העפילו, אך גם 'שלמו את המחיר' שבמיתון ובעמעום הטון הביקורתי. הקו הנחרץ שבגורל הדמויות אינו יותר 'טראגי' בהכרח. ישנה תזווה בתכנים, שינויים באופי מרץ העלילה ובדרכי עיצובה. ישנו (אפשרי) "סיום" שונה לעלילה. ההתמתנות משתלבת במערכת שלמה של קבלת חיי העיירה כעולם קבוע, שאפשר לחיות בו. דבורה בארון מעצבת את המתח בין האופן בו העיירה מעמידה לעצמה נורמות, ערכים, לבין האופן הנחות, האירוני, בו היא מגשימה אותן. דמויות נשים כחיה-פרומה (שברירים) וכמשה (דרך קוצים) הן דוגמאות להשגים, שהזמן לא עמעם אותם אלא הבליטם כהישג מזוהר. חיה-פרומה ומושה הן שתי נשים, שחייהן מעוצבות מילדות עד מוות במסגרת סיפור קצר. נשים בלא "תנאי פתיחה" לחיים 'נכונים', 'הגונים'. בנסיבות חייהן הן כושלות / לא כושלות, מפרסות על הסף, ומפתחות באישיותן העקשנית יכולת לשרוד. מתוך כבוד עצמי פנימי, אינטואיטיבי, המסייע להן לעבור את משברי אי-ההתקבלות על ידי חברה, שיש בה דחייה ועוינות כלפי נחותים. - ולשרוד בכבוד. דבורה בארון בוחנת, באמצעות דמויות אלה ואחרות, את היכולת לשרוד בכבוד, כשהכבוד הפנימי הוא גם ערך לעצמו, גם תנאי הישרדות.

ושוב - על סיפוריה הראשונים: אורחות החיים הם רחוק ואינם. הסנטימנטליות רחוקה מלבו של הקורא. אבל הפואטיקה של היום היתה יכולה לקבל בכרכה את קווי התאור החדים, את הטון החשוף של הביקורת, את יכולת המיקוד שבמשל הסיפורי, את הפן הקרוב ל"ספרות נשים מגויסת".

דבורה בארון (1887-1956) היא בת זמנה של וירגיניה וולף (1882-1941). יותר מסביר להניח שלא ידעה על חייה של האנגליה ועל נטיותיה הפמיניסטיות של וולף. במבט לאחור, עם כינוסם של כ-60 סיפוריה 'הראשונים', פרי עשרים שנות יצירה (1902-1921), ניתן לכנותה גם כ"אם הפרווה הפמיניסטית בספרות העברית" (איני מדברת על הדמויות, אלא על הסופרת. לעניין הדמויות - יש לקרוא את ג'נייה של גנסין. סיפור יפהפה על דמות "פמיניסטית").

כחייה האישיים ודאי שילמה דבורה בארון על היותה אשה סופרת בדור בו אין מסורת של אשה-

חבורת הסופרים, היתה מהירה ובוררה. נורית גוברין מתארת-מתעדת את המגעים בינה לבין עורכיה-ידידיה ואת התחזקות מעמדה כבר עם הפרסום ב"המליץ", ב"דער טאג" וב"הצפירה". כן, דבורה בארון כתבה גם יידיש. היה אז דו-קיום בין שתי התרבויות. היא פרסמה ב"דער טאג" ובעוד כתבי-עת ביידיש. המחקר מגלה עד כה, 12 סיפורים שלה, שראו אור ביידיש. היום, כשהתפתחות הראשונה מעצם ההופעה של סופרת ייחודית טובה כבר נומקה כהלכה ואיננה מפעימה יותר - ניתן להצביע על כיוון הקשיים שהיו והשפיעו על עצם הופעתה כאשה סופרת. סביר כי

דבורה בארון

קשיים אלה לחצו על חייה ועל יצירתה. המחקר שלפנינו מגיש חומר תעודי מקיף בתחומים אלה, תחומי הקושי. בספר המחקר מכונסות יצירותיה הראשונות של דבורה בארון (תרס"ב-תרפ"א). בארון סרבה לכנסן, מסבך-נימוקיה שלה. הכל מוכיח, לכאורה, שה"פמיניזם" שבהן זכה לעידוד ול'התקבלות' אוהדת. לא היה עליה לחץ, לא היה לה קושי להעלות את כיווני ביקורת-מעמד-האשה. אבל לחצים אינם בהכרח צנוזרה רשמית, או חיצונית. ספר הביוגרפיה האמנותי שיכתב על סמך מחקר זה ישאל, אל נכון, על הקשר בין הנסיבות המקיפות או את דבורה בארון לבין החלטתה לפסול את "המחצית הראשונה" של סיפוריה. יש בסיפורים עוצמה אסתטית וכישרון ברור, עד היום. לא בכדי העריכה בדורם. הם לא היו "סמטוטים". היצירות נעוצות ופתוחות לתאור ריאליסטי-נאטורליסטי. הסיטואציות יכולות, אמנם, להיות סופר-דרמטיות ומלודרמטיות, אך הן מדויקות בתאור הפכים הקטנים שבתוך הרגע הנתון. ציורים מורכבים של שפל בצד השפלה. גורל נשי גזור לרעה בקהילה ענייה, צרת דעת. בית-כלא לאשה ולבת בביתן פנימה. יחסי אישות ויחסים אישיים בסמין המרור כל

מוסרי... היתה האמונה אשר הספרות לכדה היתה נקיה בעיניה מן הבגידות שבחיי רוסיה יום יום, ורק בה וממנה תקווה לצדק, לחירות ולאמת".⁵

לכן, כאשר קראנו את הרהורי החייל ב"חירבת חיצוה" של ס. יזרה, התופס פתאום כי בהגלית הערבים מכפרם הוא שותף למעשה של מוסרי - הדברים צלצלו. היתה אינטגרציה של השילוש: ספרות, מולדת, מוסר: "חזורו ושינונו באוני, בכל פינה, בספר ובעיתון ובכל מקום. גלות. על כל מיתרי ניגנו. תגר עמנו על העולם: גלות" מן הזווית הלוקאלית, הילידית, בת הארץ, לא קלטתי את הסתירות בשילוש. לא קלטתי את הסתירות שבין הנטיות הכונניות, הילידיות, לבין קבלת אוצרות ספרות "הגולה". המורכבות החמקמקה הניחה כל נטייה במגרה נפרדת. העבריות לא תבעה לפסול את הספרות בשם הגוף. לא היה תחליף לספרות הגולה כבית היוצר לנשמת-האומה.

הבארונית לבית היוצר

"חומרי הממשות הספרותית" הנתונים לקורא עבודתיה של החוקרת נורית גוברין, מצויים במקום-החיבור של סופרי תפנית המאה ועשוריה הראשונים כא"י. מקום החיבור / החיתוך בין המרכז המזרח אירופי לארץ ישראל, שהיה, אצל כמה מהם, כיוגרפי יותר מתמאטי. שטפידים פנימיים שהיו לא ניכרים בחוץ, על פני השטח, אלא רק בכתמים כחולים של מכות-המעבר, קולות טלטלה שקולם נשמע כמכתבים אישיים יותר מביצירות הפרוזה הספרותית. המעבר הארוך, האיטי, הקשור לחזון הציוני, אך לא כמחויבות אידאית מליטאנטית, לא אצל כולם. היחס לארץ ישראל כ"פתח לנו שער בעת נעילת שער" היה אישי מאוד, לכל אחד שעה אחרת של חילופי שעים. סופרים שעברו ממרכז הספרות העברית באודסה, בוילנה, בווארשה לתל-אביב הקטנה. שופמן, ברנר, דבורה בארון. ש. בן-ציון לא העמידו את התיזה "גלות מול גאולה" באובססיות המוכרת לנו היום. (כנ"ל - ביאליק, טשרניחובסקי). נורית גוברין, עשתה הרבה להחזרתם של שופמן, בארון ל"מחזור הדם" של הספרות-החייה.

הכיוונים של זיקת "האיש ויצירתו" דומיננטיים במחקרה השונים. היא מתעדת, ממפה, ממינת, שומרת מרחק מאינטגרציה ביניהם - אך כוללת בחומרי מחקרה הן את הביוגרפיה, הן את החבורה הספרותית וזיקותיה, הן את עולם היצירה. גם המחקר שלפנינו, על דבורה בארון, הוא פיתוח חקר הביוגרפיה והעשייה הספרותית של בארון, בדיקתה לחבורות הספרותיות ש"קבלוה" בחו"ל, בעברית ובאידיש, ובארץ. זהו פיתוח המחקר "ראשיתה של דבורה בארון" שראה אור ב"הספרות" ב', מארס 1971.

דבורה בארון, בת רב חכם ולא עשיר, זכתה לחינוך 'אליטיסטי', שבנות-ישראל אחרות בדורה לא זכו לו. מאביה הרב למדה בהתמדה דעת תרבות מקורות ישראל. דמותה הנשית הנאוה, המיוחדת, ארוכת השער הכהה, האסוף, וארוכת השמלה הבהירה, נקלטת בתודעה הקולקטיבית של בני דורה היוצרים כבת אצולה של ספרות ישראל. סופרת חשובה ובת יחידה בספרות - המבשרת ומגשימה, בעצם הופעתה הספרותית, אפשרויות של מהפכה בתרבות העברית. גם נשים משוררות טרם היו קיימות אז. רחל, אסתר ראב, משוי אחר כך לצידה בארץ-ישראל, מתחילות לפסם כעשירים שנה מאוחר יותר. דבורה בארון היתה פורצת דרך. סיפורה הראשון התפרסם ב"המליץ" ב-1902. פרוזאיקונית או משוררת גם לא קדמה לה, בעצם.

דבורה בארון, הבארונית לבית היוצר, נמנית עם דור המפנה החשוב. עם רבים, בני דורה וכני הדור המבוגר יותר, קיימה קשרים שבהכרות וקשרים שבכתב. היא התקבלה על ידס בכרכה, בחיבה ובהוקרה. "אחות לעט" קרא לה ברנר במכתבו. היא פרסמה ב"המעורר". שופמן היה עורכה וידידה. קלוזנר, בן הדור הקודם, פרסם אותה ב"השילוח" רב היוקרה. יעקב פיכמן העיר על כתיבתה הראשונה בנימה אוהדת. התקבלותה כאשה סופרת בתוך

חברת החשמל והקהילה

חברת החשמל מודעת מזה שנים לאחריותה הקהילתית הכוללת. כבר ב־1981 תרמה החברה שעות עבודה וחומרים לשיפור ולשיפוץ בתי־ספר, גני־ילדים ומוסדות שיקומיים שונים. בהמשך נערכו מבצעים רחבי־היקף בתחומי צה"ל - התקנת מערכות חשמל לטרמפיאדות; שיפור חזותם החיצונית של מחנות רבים (בשיתוף עם המועצה לארץ־ישראל יפה); אימוץ מוצבים ועוד.

בשנים האחרונות הושקע מאמץ ממוקד בעידודם של אמנים בתחום האמנות הפלסטית, התיאטרון והקולנוע. מבנים תעשייתיים קיימים ובלתי־מונצלים הוסבו לאולמות עבודה, המשמשים בעיקר לציירים ולפסלים הזקוקים לחללי יצירה נרחבים. מבנים אחרים, כמו תחנת רידינג הישנה בירושלים, נתרמו למופעי תיאטרון ולאתרי הסרטה.

פסלו של נחום טבת בסדנתו בתחנת רידינג ת"א. אוג' 87.

עבודת ההסבה וההתאמה, נעשתה בשיתוף פעולה מלא בין עובדי חברת החשמל לבין האמנים הנוגעים בדבר, ובכך הושג יעד מרכזי נוסף של החברה - פגישה ממשית ומפרה בין שתי האוכלוסיות. בפעילות כמו זו, ובהמשכה, רואה הנהלת החברה דרך ביטוי וטיפוח של שמורת־הרוח היישובית משכבר, הקיימת וממשיכה להפעיל את אוכלוסיית עובדיה הייחודית של חברת החשמל לישראל.

חביעות מוגדרות מן הספרות העברית... התביעות התרכזו בעיקר בביקורת הקיימת... הביקורת של כתב העת מכוונת כלפי ספרות הגולה וספרות מלחמת השחרור כאחד... הטענות נגד ספרות הגולה מכוונות בעיקר אל המורים הכופים על הנורע עולם זו לר'... "הקבוצה פנתה בעיקר אל הנורע מתוך אמונה שזה יכיר בנתק הטבעי שבינו לתרבות הגולה של הוריו ויחזור לבניית תרבות עברית חדשה"⁶ בניגוד לאידאולוגיה הכנענית, שטענה לוודאותו של "נתק טבעי" בין "יליד" לבין העבר - הרי חוויות הילדות הארץ־ישראלית והתבגרות ישראלית אינן חוויות ניתוק, אלא קשר בין מה שנקלט בלדות לבין הבנה בוגרת, פרשנית, של נתוני הילדות, שאינם נתוני נוף בלבד אלא אף נתוני ספרות.

הנוף כולל ספר, ותמונות. כשירו של שאול טשרניחובסקי "האדם אינו אלא", הנישא בטעות כדגל כנעני, דגל הילידים, השיר מעצב לא את הניתוק אלא את הקשר בין העבר להווה המבוגר. תרבות־הילדות היא חלק אינטגרלי מעולם הילדות, ומתמונת העולם המשתנה בכגרות. הרי "כל מה שספגה אוזנו (של הילד) עודה רעננה, כל אשר פגע (פגש) במשעולי טללים ילד / מתלבט" בדרכו - יקלט בעתיד כחלק מתבנית נוף מולדתו. ואך ברכות הימים וכמלחמת־יישות, ומגילת ספר חייו הולכה מתפרשת... "גילה פשר כל אות ואת וסמל סמל כל הבאות."⁷

במחשבה שניה - הפרוזה של ראשית המאה ועשוריה הראשונים, מברדיצ'בסקי עד בארון - אולי לא היתה ספרות "דחוייה" אלא ספרות שלא עוררה עניין כחוגים דיאקטיים. באורח רשמי - הועדפו תקופות שיכלו להיתפס כבעלות ספרות מחנכת ליעדים לאומיים. מספרות ההשכלה, חיבת־ציון ומשורר התחיה - מה שניתן היה להציגו כשייך למעגל החברתי הכלל לאומי היה עדיף. מועדף. לא היתה אולי התנגשות אלא אדישות. לא אסכולות אריכות זו לזו, אלא חוסר עניין. לכל היותר אפשר לדבר על מורת רוח סבילה. ושוב - אני מדברת על המעגל הפתוח, המגיע לצרכני התרבות, שאינם נמנים עם יודע ח"ץ הספרות. במחשבה שניה - ניתן לקשור דווקא בין התביעה הכנענית האנטי־גלותית, התובעת ספרות לאומית חדשה, לבין אותה ספרות 'גלותית' לאומית עליה גדלנו כספרות לאומית. ולא ארחיב.

ספרות תפנית המאות ועשוריה הראשונים מדברת אלינו היום בעיצוב הפסיכולוגי הבשל של נפש הפרט. ספרות אינדוידואלית זו היא, בעיני, מופת הספרות הרלוונטית. כאילו ישנה פתאום הקבלה בין ראשית המאה לעשוריה האחרונים. עם כל התכנים החברתיים והאנוכי־סאליית המשתמעת, זו ספרות הפרט הלכוד בתוך חברה ביחסים מתח. לא אדישות :-

מהטראגדיה של הצעיר, שעוב מורשת 'בטוחה' והתאכזב אף מעולם הקסם והאשלייה החדשה, אצל ברדיצ'בסקי, דרך האכזבה־העצמית מגובה הציפיות ומהפרכתן אצל גנסיין, האף־על־פי־כן עטור הקוצים של ברנר, ודמיונות דבורה בארון, שהיו מתאמות לאידיליה' בתמימות ובחפז־הדעת שלהן. ביום הקטנות ובמעשיותם של רגעי היום־יום - אלא שהסביבה בה הן חיות היא היפוכה של כל 'אידיליה' בספוריה המיוחדים של דבורה בארון.

הערות:

1. טוביה ריכטר. לאה גולדברג מונוגרפיה. ספרית פועלים / הקיבוץ המאוחד, תשל"ו. ע' 206.
2. שם. ע' 19.
3. ט. ס. אליט. על השירה. תרגום י' ברונבוסקי. ז.ב.מ. תשל"ז. ע' 30.
4. ישעיהו ברלין. הוגים רוסים. ספרית אופקים - עם עובד. 1982. ע' 121.
5. שם. שם.
6. נורית גרין. הקבוצה הכנענית - ספרות ואידאולוגיה. אסופה. האוניברסיטה הפתוחה. 1986. ע' 215.
7. שאול טשרניחובסקי. שירים. שוקן ירושלים וחל־אביב. תש"ט. ע' 466.

סופרת. המבוך והמילכוד שבין אפלייה בראשיתית, מושרשת, לבין הרצון במערכת יחסים חדשה בין גברים לנשים, יצרו מצבים קיצוניים לבני האינטליגנציה של הדור. ודאי מולכדה בו האשה "החדשה". נורית גוברין הגיעה אל חומר מפתיע וחדש בנושא זה ופיענחה פרשייה עלומה של אירוסין בין דבורה בארון, הסופרת הצעירה המתפתחת והולכת, לבין הסופר משה בן־אליעזר (1880-1944). הקשר הסמוי־למחצה נמשך למעלה מחמש שנים (תרס"ד-תרס"ט). גוברין מעירה הערה מעניינת במיוחד על הקשר האפשרי בין ביטול האירוסין לבין עיתוי עלייתה של בארון ארצה. בארון הצליחה, מאוחר יותר, לצנוז כליל את פרקי האירוסין מתוך תולדות חייה. הפרשה העלומה והארוכה הזו מסרת בהרחבה ומתועדת בפרוטוטיפ, עקב כצד אגודל, באמצעות ימנו של משה בן־אליעזר, מכתבים, גליות של בני הזוג וגליות של ידידים.

בארון צינורה "אירוסין ללא נישואין" אלה, כאילו יש בהם חטא. כאילו התקשורת (של אז) תגלה אמת מחרידה. הצנזורה המאוחרת של בארון מעניינת לא פחות מהיחסים שהיו בינה לבין, מהחשדות של החתן בכלתו, וכו'. יחסים קשים שהתפתחו בין דבורה בארון לבין בעלה יוסף אהרונוביץ, גם הם צונזרו והושקו על ידי בארון ועל ידי ידידים. הרי קיומם נותרו בהסוואת הספרותיות. כל קו ההסתגרות של בארון בעשורים האחרונים לחייה. מאסר הבית הנדיר אותו הטילה על עצמה עשרות שנים - כל הקושי הכפול - קשיים שבסניכות וקשיים שכתגובות פסיכולוגיות - גוברין מוסרת על כך חומר מדויק, רומזת על קווי פרשנות ומסרחת לפתח היפותוזות.

סימטת "לאן?" ב'.

חל־אביב. חצר נקיה וגדולה, בתל־אביב, גדורה לפני בית רחב. על הבית התנוססה כרזה גדולה ובה המלה "חצר". הסתוכבו שם ובסביבה דמרות, שאפשרו, מאוחר יותר, לדמיין בתל־אביב מראה אנשים המאכלסים את סיפורי דבורה בארון. השבטים. השמלות של פעם, צורתן איננה משתנה. הקפטן הארוך. הפאות האשכנזיות. המשי הכבד. השטרמיץ. הסאטין המבריק, השחור. נשים מלאות. גברים דקיקים. כל מין לעצמו. לנשים המלאות פאות מלאות. לגברים הדקים פאות ארוכות ודקות. פוזמקאות לבנים כיסו רגלי ילדות ארוכות־שרוול ואיחודו, בחן רב, לבוש ישן עם עברית ישנה. בדרכנו לבית הספר וממנו, וילקוטינו על גבינו, כשעברנו שם, בין שינקין לבין כלפור, כקטע אחד־העם, החצר היתה נקיה וגדולה. גדולה יותר מחצר בית ספרנו. - אבל אם היא חצר של בית־ספר - התוכונו בינינו - "חצר בה העיקר - אין בה מכשירי התעמלות!" חצר גדולה, לא מאיימת אבל נטולת מובן. עם הילקוט על הגב דיברנו עליה. לא הבנו למה ליהודים של פעם יש רק חצר? איפה הם גרים? איפה ישנים הילדים שלהם? מהו הבית, עליו תלויה כרזה מתנוססת באותיות של קידוש לבנה: "חצר חסדי הרבי מבעלז"?

זה לא היה רק עולם ילדים ועולם ילדותי. זה היה גם עולם ילידי. אותו עולם ילידי, מקומי, לוקאלי, שקלט מן האורר נטיות כנעניות. "אדמה אדמתי רחומה עם מותי". נמרוד. ודאי צריך למרוד. נמרוד והנץ. איך ישבו הסתירות האלה יחדיו? קבלת שייכות לספרות של פעם וליהודים של פעם יחד עם הגאווה ותחושת העדיפות שבהיות "יליד", בן המקום, בעל הביטחון שבהיותך יליד אתה קרוב לאדמה ולמות, ולכן לפי־האמת ממילא נתון בידך. ה"פעם", ה"חוק" לא היה מובן. אבל היה נוכח. הם היו חלק מאותה "קרקע ארץ קטנה".

כילידית, מה אומרת לי דבורה בארון ומה אומרת לי ספרות דורה? ילידית אינה רק תעודת זהות שהונפקה למי שנולד בארץ ישראל אלא אף התבגרות בצל הנטיות הכנעניות שכוונו את משמעות השייכות למקום בו נולדת. לאידאולוגיה הכנענית, כפי שמתברר מעיון בכתב־העת "אלף" (שיצא לאור בשנים 1935/48 י.ג.) היו

שלושה קטעי פרוזה

שרה כץ

תמונות קטנות

"טאלה על החלון, טאלה!" קראתי. אבא ואמא מחייכים ומחליפים ביניהם הערות שנשמעים בהם חיבה וגם לעג קל. תמר שומעת ומפרשת. "זו לטאה" אומרת אמא, "לטאה, לא טאלה".
אבל אני נהנית מהשיבוש. תעלה ובתוכה מים קרירים ואפלים מצטירת בראשי, שכשוך בלתי נשמע, נצנצים ירוקים, וכחולים, וסגולים.
חושך גמור בחורף. ובחדר המואר מתקרבת לטאה זהובה ופלאית אל החלון המלבני המשתרע כמעט על כל הקיר. היא עוצרת לרגע ואחר כך מתקדמת בצעדים חרישיים על פני הרשת. חרדת מה מקנה לה נחישות ואומץ. בנשימה עצורה אני רואה אותה עוברת במעלה המשקוף לאורך הקיר. עוד רגע וכבר נעלמה מאחורי החלון.
אבא יושב לפני החלון, משעין את המרפקים שלו על שולחן מכוסה שעונית ואוכל בתיאבון מעדן: פרוסה של לחם שחור וטרי מרוחה בנדיבות במרגרינה ובזיתים חתוכים. "להכין גם לך? הריחי, זה נפלא!"
אני רצה אל אבא, מטפסת על כסא העץ הקלוע, נשענת כמוהו על השולחן ורואה: עיגולים ירוקים מסודרים כמו חיילים על לוכן הממרח. עיני צוחקות אליו: "כן, גם בשבילי".

בלילות, בבקרים, בערבים הארוכים, יושבת אמא במיטתה, מרטיבה בדמעותיה תמונות קטנות. אני מתקרבת בזהירות. אמא מתרוממת לאט ונושאת אלי את עיניה. בתוך נייר ישן בעל קיפולים רבים הן מונחות:
תמונת האב, הוא סבא שלי, שהיה מורה בגימנסיה העברית; תמונות שני אחיה: הבכור מביט כי בחומרה, יופיו נוגע אל לבי. תמיהה ומחסור משורטטים על פניו של האח הצעיר; וצילום של אישה הדומה לאמא ונראית כמו אלה מן האגדות: בלתי-מושגת, כלואה בתוך עולם רחוק.
בדרך ארוכה, אין סופית, הולכים סבא ושני בניו אל העירה. מן הצד שכנגד מגיעים לשם הגרמנים. סבא מבקש לנוח, הוא מביט בילדיו ורואה שגם הם עייפו מאד. אני ניגשת אליהם, הצעיר מפנה אלי את מבטו. הוא מכיר אותי וידו לופפת את כף ידי הקטנה. תמר מתקרבת אל הבכור, חובקת אותו.
שביל החוצה שדות נרחבים נושא על גבו תמש דמיות. איננו ממהרים. האופק מעורפל, עשן מכסה את השמים, ריח של שריפה באויר. עדין אין רואים את בתי העיירה.

איור: דורין

ליד הבית

הפרדס עצר בגופו הירוק את הכביש של השכונה. ברושים גבוהים שמרו שם על השקט ועל כל מיני סודות. אלי מספר לנו שאתמול מצאו בו גופה תלויה על עץ, הרגליים בגובה העיניים. נכנסנו אחריו עוברים בין העצים, סומכים עליו שיראה לנו את המקום. לבי דופק בחזקה, משהו רחש בינות לענפים המתפתלים. הבטתי סביבי. החושך התקרב אלי לאט מעומק הפרדס. "כדאי להסתלק מכאן" - אמר אלי ואנחנו הסתובבנו ורצנו אחריו לעבר הפתח, נושמים בהקלה.

אחרי ארוחת-הערב הלכתי אל עיגול האור שהטיל הפנס מלמעלה, מתוך השמיים. יוני כבר ישב שם על החול, משרטט עיגולים ומספרים. לקחתי פיסה של ענף יבש והתיישבתי לצדו. עד שאורה הצטרפה אלינו חרטתי את הפנים שלו על האדמה. אחר כך שמעו אותי השיחים שלי הגדר לחשט לאורה שורות של מחזה. יוני הביט בנו מרחוק בסבלנות. ואחר-כך התחלפנו. יוני בא אלי וכבר הוצפתי ברעיונותיו המפתיעים. היה אז קץ ארוך. הייתי מקשיבה לעלילות שברו חברי בסקרנות ובריתוק, בשעות שהחושך עטף אותנו גרוש אהבה וניחומים, משלהב את הדמיון. מתוך כל זה קראה לי אמא לבוא הביתה.

יוני ואמו עוברים בחצר גדולה וריקה אל הצריף העומד בקצה. כולו טבול בירק. כדי להכנס אליו צריך לעקוף מצד שמאל, ריחות של פרי הדר, תפוחים וגואיבות מכים באפך. מימין אתה רואה ארבעה עמודי עץ דקים התומכים בגגון משופע. הרחבה המוארת שמתחתיו מרוצפת בשטיח של אריחים. כסא נח עטוף בד, שולחן עם מפה רקומה וכמה כסאות מזמינים את הבא.

יוני במיטה, אוסף הבולים על ברכיו. "ככה את האור!" לוחשת אמא בכוח לאבא, כמעט צועקת. "שתקי או הסתלקי", מחזיר לה אבא לחישה משלו. בשבתות הם יוצאים לטייל שלובי זרועות לאורך בתי השכונה. קודם רואים רגלים וגוף, אחר-כך, הרבה מאוחר, נראים ראשיהם מביטים על עצמם מרחוק, שותקים.

אלי קורא לנו בשריקה ואומר: "התלוי היה אבא של עמליה! יש לי רעיון, נלך לשחק אצלה בחצר בירות". רצנו אל המטבח, לקחנו קופסאות גפרורים קטנות, כמה גומיות ויצאנו.

בחדר של עמליה, על השידה, עומדת תמונה ממוסגרת. "זה אבא שלי", עמליה אומרת. אני מתבוננת בפנים שאינן משנות את הבעתן, בעיניים המכוסות עדשות עבות. הן אינן מגלות דבר, אינן מסבירות. אמא עוברת בשתיקה בין החדרים. עמליה לא מספרת. עמליה צריכה להכין את השעורים.

פרצנו אל הכביש, משיגים את ההורים של יוני, מתקרבים אל הפרדס, אל עמוד החשמל שעדיין לא הדליק את פנסו. צריך להספיק עוד לשחק. עוד מעט יכסה החושך על הכל.

פסלים

יום של ריגושים! דוד של אורה הגיע מאמריקה לביקור ובידיו מתנות. פתאום נמלא הבית צבעים וקולות. במטבח העמידו קערה ענקית מלאה תפוחי-עץ גדולים ואדומים שריחם משכר.

"אסור לאכול", אומרת אורה, "הם רק לקישוט". לרגליה נעלי-לכה מבריקות בצבע שחור. אמא של אורה מודדת חליפה ומתפוצצת מצחוק בחדר-השינה. "אח! הוולסים של וינה" - היא נזכרת כשאני באה לשחק עם אורה - "מה את יודעת, שטראוס! שמעת על שטראוס?"

"תמיד היא נאנחת כשהיא חושבת על וינה שלה" - מבארת אורה. מיה אומרת: "הבורים האלה! מה יש שם שאין לך בבית?" אבל זהו כל העניין, כל מה שיש שם, אין בבית! רותי נגשת ותולה על הקיר דמות קטנה. "תראי איזה יופי!"

אני מסתכלת מרוחקת: "ממה זה עשוי?"
אורה רצה לברר: "מגבס לבן שאחר-כך צבעו אדום".
באחת נמוג הכל לנוכח הצלמית הזו המטילה עלי קסם וגעגוע, רמז על קיומה של ארץ אחרת שבה יושבים אנשים בלתי-מלאכה ועושים כיהיה חפצים נפלאים. זה מה שהם עושים כל היום, פסלים!
"זה מאיטליה" - אומרת אורה בידענות.

הפסלון רואה את פני מופנות אליו מדי יום. גם אורה שמה לב יום אחד היא מתוודה: "זה בכלל לא מאיטליה, הרוך שלי עשה את זה בעצמו".

"אם כך, הוא גאון" - אני מהרהרת, עוצמת את העיניים ונושמת נשימה עמוקה. אמא מגישה לי חוברת של צילומים. התיישבתי על המיטה בחדר, החוברת על ברכי. פתחתי וראיתי: פסלים!

יופי שאין לו שיעור עלה מתוך הדפים, מעביר אלי קושי מר וכוח רב. חידה מסובכת, מפחידה, מרגשת.

"של מיכאל אנג'לו" - אני שומעת את אמא - "מאיטליה, מלפני חמש מאות שנה". כלילה אני חולמת על בתי-המלאכה.

כי אני ואתה - נהר אחד זורם

לילי רתוק

אחדות הכל כאידיאל בשירת זלדה

כמיהה עמוקה לשבירת המחיצות שבין האני לעולם, ובין הפרט לסובבים אותו, תוך קיום זרימה בלתי-נפסקת של אחדות הכל, היא מקסמי שירתה המיוחדת של זלדה. שיריה מעלים על נס את האידיאל של קיום רצף זורם בין כל היש, רצף המנוגד להירארכיה ולדיכטוטומיה המאפיינים את החשיבה הפטריארכלית. אמתה והכרתה בקשר הסמוי בין כל בני-האדם מחייבת אותה לאחריות מוחלטת כלפיהם. אחריות זו איננה מצמצמת ליחס שלם כלפי הקרובים בלבד, אלא גם כלפי אנשים זרים שפנו אליה וביקשו את עזרתה, או אפילו רק הציגו בפניה את סבלם והזדקקותם לסייע. הסייע אף הוא אינו יכול להיות חלקי בלבד, אופן ההתייחסות הנכון בעיניה לצרכיו של הזולת - הוא המעורבות המוחלטת בגורלו.

בשיר "הקבצן הקיטע" מתוארת תביעתו הקיצונית של אותו אומלל כלפי הדוברת: "האיש 'תובע/ שאטיל את כל חיי' אל כפוי". אין הוא מבקש זאת מפורשות, אך בכיו מצויב תביעה זו בפני המתבוננת בו. היא חשה כי סבלו מחשיך עליה את עין העולם, נוטל מן היקום את אור השמש ואת יפי הפרחים. יתר-על-כן, "בכיו / חץ עשן ביני ובין אלוהים". כל עוד סובל אותו איש, נפסקת אפילו הזרימה החיונית והמשמעותית ביותר בין גיבורת השיר לבין האל. אולם היענות לסבלו תובענית היא ביותר; "הקבצן הקיטע תובע/ שאתן לו לאכול/ מן הכרמל שבנפשי ומן הים, / מזריחות החמה - / ומן התהומות שבי".

ניתן היה להניח שתביעה זו תקומם אותה; שתעמיד אותה על אי-היכולת לספק את הצרכים באותו אופן קיצוני בו מוצגת התביעה. אולם לא זו בלבד, שאין היא מתקוממת כלפי תובענותיה, אפילו קיתונות הבזו שהוא שופך עליה אינם מרחיקים אותה ממנו. היא נבהלת, כאשר "הקבצן הקיטע יורק בפני / על שלא שכחתי את עצמי, / על שלא מתי". אולם בניגוד לצפוי הריהי מצדיקה אותו: "פיו צודק", היא קובעת. כלומר, למרות שאין לעמוד כמעט ביחס המתגלם בכפי הקבצן, היא מקבלת עליה את הדין שחרף עליה בלי מילים.

הסיבה לכך היא אי-יכולתה להיענות לו בצורה טוטאלית, כפי שהיה ראוי ונכון לעשות. היא מודה: "לציר האלמוות שקיים גם בלב המטורף, / לא הושטתי את כוליי". זוהי, למעשה, התגובה ההולמת לסבל, לכאב. ההיענות השלמה נתפסת כתגובה הראויה, משום שכל בני-האדם קשורים זה לזה באופן המחייב אותם לאחריות הדדית. זאת ועוד, אותה תחושת אחריות חייבת להתקיים כלפי הקבצן, משום שנפשו מכילה את היסוד האלוהי. בסיומו של השיר מתנצלת הדוברת ומזכירה לעצמה עובדה זו: "שכחתי כמעט שגם הוא, העני, בן-משפחה לשמש, / שגם נפשו תהפך לשושנה/ בדמדומים". כלומר, השיר הופתח בתיאור בכיו של הקבצן, אשר "מכסה את עין השמש/ מסתיר את הפרחים" - מסתיים בהדגשת הקשר שבינו לבין השמש והפרחים, הקשר בין נשמתו לבין האור והיופי.

האחריות המוחלטת כלפי כל אדם מאפיינת גם את יחסה של הדוברת אל האישה החולה, הנואשת, המטרופת - גיבורת השיר "השכנה הרעה". אשה זו, המטיחה בפני הילדה טענה בלתי-הגיונית, באומרה "אינך דואגת לי", נוגעת אל לב. הילדה מכינה את ההיגיון העמוק בטענתה המזורה של האשה הזרה, הכועסת כאשר מכתים רסיס של פיח את שמלתה. לכאורה, אין איש אשם בכך, ואין לצפות משכנים חדשים שידאגו לה עוד לפני היווצרות יחסי-קרבה

ביניהם. אולם, למעשה, יודעת אותה דמות יוצאת-דופן, כי ההתנכרות תהיה מנת-חלקה כל-עוד תהיה בין שכניה. היא צודקת בהרגשתה, כי עצם קיומה הוא לצנינים בעיניהם, משום שהוא מעמיד בסימן שאלה את טיב חייהם הסדורים והערוכים להפליא. "קיימנו המהוגן, הזורח באור/ שבעת הימים",

מתארת הילדה באירוניה, הוצג עלידה בכל בינתיותו. הילדה הכמהה לסערות-הנפש מכינה ללב השכנה, וכועסת על הדיירים המתנכרים לה, והמסרבים להבין כי אפילו קללותיה אינן אלא קריאה נואשת לעזרה, בקשה מעוותת של אהבה. הסתלקותה של אותה דמות, כאשר עברה לעיר אחרת, מתקבלת על-ידי השכנים בשמחה. הם חשים רווחה כאילו לא הייתה היא אלא מפגע ומטרד. ואילו הילדה מכה על חטאה, חטא אי-היענות השלמה לצורכי הזולת. צר לה על כך שלא יצאה מתוך "עיגול ישותי הקטום/ לגלות את נקודת קיומה". אי-יכולתה להכיר בנקודת קיומה האלוהית של השכנה נתפסת אפוא ככישלון במילוי צו האנושיות הראויה. כתוצאה מכישלון זה נלקח מן הדוברת "האומץ ההוא הנהדר" שהיה לשכנה יוצאת-הדופן, והיא חוזרת אל ההמון האפור.

כלומר, ההיענות לנפש הזולת, תוך התעלמות מהופעתו החיצונית ומהתנהגותו, היענות המחייבת רגישות לסבלו ויכולת-זדהות עם הצורך הנואש שלו באהבה, היא אקט מרום. מי שמסוגל להיענות כראוי זוכה תוך כדי כך בחירות מציטם וכעוצמה רוחנית. וצומח רוחנית הנובעת מעצם הכרת המימד האחר, הסתר, שמעבר לעולם התופעות; הסובל מגלה למזדהה איתו את הדרך אל הנצחי. שירתם של המתים על קידוש השם "כתר דמים הניסיון, בתר מלכות", שעוררה כמיהה איומה בלב הילדה, מגלה את עדיפותה של האמונה הנקנית ביסורים על פני "התפילות הזוהרות, המבויחות". כמפגש עם השכנה הנטרפת בסבלה, מתגלה לה אפוא הניסיון שלא עמדה בו לחרוג מתוך עולמה ולהשתתף בחיי הזולת הסובל.

תחושה דומה של החמצה, של שקיעה בקיום עלוב משום מתחריגה מעולמה לא התרחשה, מתוארת בשיר "נהר אחד זורם אל ים". בשיר זה, היא מכויבה את תקוותו של עלם אובד כי תגאל אותו מסבלו. הוא טועה בה באומר: "תודה לאל שבאת - את אמיצה. את לא/ תפחדי להיכנס אל מערת דובי-שגעונותי ולהדליק/ שם נר". למרות יכולתה להבין את עוצמת פחדיה שמנעו מבעדה למלא את בקשתו, היא רואה את עצמה כ"בוגדת". בגידתה בעלם חורצת עליה דין קשה: לעולם לא תהיה "פרח, / פרפר וחירות"; היופי והחירות הם נחלתם של האמיצים בלבד. מי שנרתע מסבלו של הזולת, חוטא בכך לא רק לנוקק לסייעו אלא גם לו לעצמו, זאת משום שהוא מתכחש לזהות הקיימת בין כל האנשים.

התכחשות לזהות זו היא בגידה באנושיות שלנו, התרחקות מן האלוהי שבנו, כי אני ואתה - נהר אחד זורם אל ים. ואין/ מספריים לגזור גל מגל". סמל הנהר הזורם עשוי לייצג את החיים, ואילו הים - את כלל ההווייה. לכן, הכרה בעובדה שאין כלי-חיתוך (מספריים) המאפשר לגזור גל מגל, כלומר, לבודד בין אנשים, מחייבת אחריות הדדית מוחלטת. עמדה זו מנוגדת, כמובן, לתפיסות אינדיבידואליסטיות, והיא מדגישה את הצורך לכלול במעגל ההתייחסות המחייבת גם את יוצאי-הדופן, גם את הזר והמזר. בשיר "האיש שלבו פרח מתוך" מתנסחת הכרתה זו של זלדה כלשון הכללה. השיר איננו מציג דמות

מסויימת וסיואציה ספציפית של בקשת סיוע, אלא קובע כציווי מוסרי את חובת האחוה האנושית: "אל תבוז לאובד, / שנוצר להיות ים, שנולד לאהוב". כלומר, נשמתם של אובדי-הדרך אף היא לקוחה מן הים - מקור כל היקום - ולכן אין להתייחס אליהם מתוך התנשאות. האור והיופי הם מקור נשמת האדם, אשר לקוחה מן השמש והפריחה הנצחיים, ואין לבוז לאיש. כולנו, מדגישה זלדה, נוצרנו לאהוב, ומי שלא זכה לכך שרוי במצוקה. סבלו מבטא את היעדר-האהבה, ועלינו להיענות לו במידת החסד.

המלים המזוהרות היוצאות מפי המטורפים אינן אלא שוועת-עזרה נואשת: "אלך/ שלח/ בשעה ערירית / איגרת, / אוולית, מיואשת, משובשת, בוערת". דווקא משום שדבריהם בלתי-הגיוניים, חסרי-משמעות, יש לחוש בצורך הבורר וכיאוש הנורא שהולידם. אם נכיר בכך, נוכל לגאול את האובד מערירותו ונחזור אל מעגל הקירבה האנושי. בהפצירה שוב ושוב: "אל תבוז לגלמוד", "אל תבוז להולך", מכירה המשוררת בקושי להתפנות ולפתוח את הלב למצוקה האנושית בגילוייה הקיצוניים, אך אינה מוותרת על ההכרח לעשות זאת.

בשירה המאוחר "בצל האלה", היא מתארת בשמחה את יכולתה להתגבר בסופו של דבר על החולשה האנושית הגורמת להתרחקות מעלובי-החיים. השיר מתאר "אשה קשישה וחולת רגליים/ פושטת יד ברחוב", אשר מנסה לשמור על כבודה האנושי למרות יסוריה הקשים ולמעמדה החברתי הנמוך. היא שומרת על "גינתי כבוד", עיניה זורחות, אמונתה איתנה, ויש לה יכולת להתבונן בחייהם של אחרים ולא להיות שקועה רק במכאוביה שלה. אשה זו מבקשת להעניק לדוברת צנצנת של דבש שקיבלה כנדבה, כדי לבטא בדרך זו את ידידותה ושמחתה. הקושי לקבל מידה את המתת מעיד על מדרגה אנושית נמוכה, אומרת גיבורת השיר: "גיליתי לתמהוני/ שאהבתי שרוייה עדיין בספירות הנמוכות/ כי היה עלי לנפץ שבע חומות של סירוב/ כדי שאוכל לקבל מידה/ את דבש מתת הידידות". אולם כאשר מתנפצות החומות, מציף דבש הידידות הסמלי את חייה של שתי הנשים; קבלת המתת, שיש בה גם נתינה - מתן הכרה ויחס אנושיים, נעשית לרגע של ניצחון והכרה כאחדות המלכדת את כל בני-האדם לישות אחת.

האחדות העמוקה השוררת בכסיסו של הקיום, המוצגת בשירת זלדה, מבטלת אפוא את הדיכטוטומיה המסורתית של התרבות הפטריארכלית בין הפרט לכלל, בין האני לאתה, בין נשגב לשפל. בדרך דומה מסייעת תחושת האחדות לגבור על העימות המסורתית בין נפש לגוף; כרגעי הזדהות רבי-עוצמה נגלית הזהות המוחלטת ביניהם. זהות זו מוצגת בשיר "נהר אחד זורם אל ים", כאשר הגיבורה החוזרת מבית-החולים וגוהה כואב, כועסת על הגוף המטריד אותה כביכול; להפתעתה, "הוא ענה לי פתאום: זה מפני ששכחת שמוצאי מגן/ העדן. אני האח הצעיר של השמחה. / אני - גופך, פרפר שבא רק פעם מן האין; רצעי/ שמש, פרחים, פאר". התגלית המרעיש, כי הגוף נוצר כגן-עדן מחייבת לשנות את היחס אליו. אמנם הוא נידון לקיום זמני בלבד, אך הרי זוהי אף מנת-חלקם של הפרחים והפרפרים.

התפיסה הפטריארכלית המתייחסת אל הגוף כבוז, והרואה בו את החלק השפל, המועד לחטא, בעוד שהנפש נתפסת כיסוד הנשגב והמרומם את האדם - אינה מקובלת על זלדה. באחד משיריה היפים ביותר

"כי בדידות עילגת/ לאמץ אל לב, / ובאלמוות הנפש / את עונייה ללטף - / רק לאלוהים יש פנאי. - - - פנאי שיכונה - עירית, כלנית, איריס". כלומר, הפרחים מגלמים ביופיים את הפנאי האלוהי להכיר במצוקה האנושית ולהקל עליה באמצעות היופי הפורח. הכרה עקרונתית זו מקבלת אישור עז, כאשר היא מתממשת בכיקור אצל חולה אנושה, המתואר בשיר "ורד בכיקור אחרון". הדוברת בשיר מביאה לידייתה החולה ורד, אך חוששת שמא "שאננות היופי / תמימות עלי הכותרה / פתאום מעייפת / פתאום בגידה". אך חיוכה הזורח של החולה אל מול יפי הורד מבחיר לה כי חששה לשווא. "לא שיערתי", היא מתוודה, "שפגישתה עם פרח / תהיה כולה חרות / שיופיו יגאלנה / מתחושת העול. / כי ניחות של ורד / יפתח את שערי הכבוד / של פחד המוות". סוד כוחו של הפרח לנחם, לפייס אף עם המוות, להעניק חירות - נתגלה לה בראותה: "אל אלוהים! / עיניה - נוגה מחייך".

יכולתו של הפרח לגאול מן הבדידות, להעניק תמיכה לנפש ולחזקה מתואר בשיר "ידידות". זוהי ידידות קסומה בין אשה לבין "שושנה שעלים לה כתומים". השושנה מוצגת כמי שיצרה את הקשר, כאשר "חצתה את אימת המרחק / שבין קיומה הצמחי / לדם קיומי / להיות ידידת לבני". קיומה המסתורי של השושנה נמסר באמצעות הסינתזה "שושנה חרישית כקטיפה"; הרוך הקטיפתי השקט של הפרח מחזק את נפש האשה. כיוון שאותה שושנה היא "כסומכי נפשי", אומרת הרוברת, "יחד נפייט פיוטים / בארמון המור / שבלב כאין, / יחד נחלום". שיתוף הנפשות שלהן בנוי על כמיהתן ליופי, לפיוט, לחלום. חלומן המשותף הוא היוצר את ארמון המור האגדי אשר בלב האין. הקירבה אל הטבע קיימת בגילויים הפשוטים ביותר שלו ולא רק ביופי המוחלט של הפרחים. בהתפעלותה מן הגשם הראשון היא מסבירה: "כל טיפה וטיפה / היא זיקה / ביני ובין הדברים / זיקה / ביני ובין העולם". טיבה של זיקה פשוטה וישירה זו מומחשת במטפורות: "הגשם הראשון / אלפי רבכה רעננות / בלי אות של קין". הטבע שומר על החום שאבד לאדם לאחר הרצח הראשון. רעננותו האינסופית מקורה בפשטותו, ביסירותו. כ"שיר ישן על גן-החיות" מוצג הטבע כ"עגול הזהוב / שאין בו סוד ההיפוכים". הכיסופים לקיום נטול-ניגודים, נעדר-ספקות, מביאים אותה אל בעלי-החיים "הבוטחים בקיים", ואינם סובלים מן הפחדים האנושיים.

הערצתה המוחלטת של זלדה נתונה בעיקר לאיתני הטבע - לים ולצבא השמיים - לכוכבים וללכונה. "שירת הסתרים" שהיא מאזינה לה בשיר זה, היא ההמנון המופלא של המזלות; כאותו שיר היא אף מייחלת: "מתי אהיה ראוייה / לשיר כמו ההרים / כמו הנהרות / אדוני לי ולא אירא" (ההדגשה במקור - ל.ר.). הכמיהה האנושית להשתתף בשירת היקום מתממשת להרף-עין בשיר "מול הים", המתאר חווייה נדירה של קשר בלתי-אמצעי עם הנוף. קשר זה נוצר כתוצאה ממעשה-הנדיבות שעשתה גיבורת השיר, כאשר שיחררה את דג הזהב, המסמל את היסוד החומרי שממנו נפטר, או בעל-חיים חופשי אשר שוחרר מכלאו.

"כאשר שחררתי את דג הזהב / צחק הים / ואימץ אותי / אל ליבו החופשי, / אל ליבו הזורם. / אז שרנו יחד / (אני והוא): / לא תמות נפשי, הישלוט רקב / בזרם חיי? / הוא שר כך / על נפשו הסואנת, / ואנוכי שרתי / על נפשי הכואבת". השיר נפתח בתיאור המעשה יוצא-הדופן, אשר עליו הגיב הים בצחוק של שמחה ובאימץ האדם הראוי לכך אל ליבו. הזרימה והחופש מאפייניו של לב הים נעשים עתה גם למאפייני האדם הנדיב. תחושת השיתוף המופלאה בין הים לאדם מתבטאת בשירתם המשותפת.

השיר "לא תמות נפשי", היפוכה של האלוהיה המקראית "תמות נפשי עם פלשתים", מבחיר את קיומו של יסוד האלמוות שבנפש האנושית; יסוד זה מתגלה במעשה הנדיבות, שהוא היפוכה של פעולת הנקמה אשר בה המית שמשון את עצמו ואת הפלשתים. אולם השיר כולל גם את השאלה הרטרורית: "הישלוט רקב / בזרם חיי?" שאלה זו

קישור נפלא בין הרגעי לנצחי, אותו קישור המייחד חווייה זו, שבה מתקיימת תחושת הנצח בתוך רגע נמוג ונעלם. ההארה המוצגת בשיר, אשר ראשיתה בצירוף הלפיד הדולק כאש, שיאה בחדירת השמש אל הגוף, וסיומה בהתפוגגות האור אל תוך האפלולית, היא הארה מיסטית במהותה. אולם קביעת זירת ההתרחשות של האירוע בגוף החוגג, עושה את "המשתה" לתאור בלתי-נשכח של חג האהבה בו נעשים הגוף הנפש, האני וכל העולמות, האדם ואלוהיו - לאחד.

זרם נפשי יתערב בזרמו של היקום היעדר החציצה בין האדם לטבע, בשירת זלדה, נובע אף הוא מתפיסת אחדות-הכל המייחדת את שיריה. הקשר עם הנוף גואל מן הבדידות ומעניק שלוה, משום שהוא משחרר מן האינדיבידואליות. "יש כי אראה את עצמי מרחוק/ וצלול מבטי ושקט/ ככוכב - / כאילו חלק הנני/

היא מתארת הרמוניה מאושרת, בה מתאחד הכל ברגע בעל איכות מיסטית, הרמוניה המושגת באיחודם של הגוף והנפש. השיר "המשתה" ממחיש את התפיסה של אחדות הכל באמצעות התחביר שלו: כולו עשוי משפט אחד זורם, פרט לפתיחתו החגיגית המדגישה את הטוטאליות: "כל העולמות באו למשתה, / כל העולמות". טיבו המיוחד במינו של אותו משתה מקורו בעובדה הברורה: ההתרחשות היא חושנית ביותר אך גם רוחנית לחלוטין בעת ובעונה אחת. זירת ההתרחשות היא הגוף החוגג הדומה להיכל, המואר ואף דולק כלפיד. העולמות אשר באו למשתה "זה אחר זה/ ידליקו לפיד/ בהיכל הגוף החוגג, / בטירה שפתחה שעריה/ לשמש, / לכאב, / להויה מתחוללת/ במלכות/ שכרתה ברית/ לקול כנורות הכמיהה/ עם האוקינוס, / ועם הנס - / במקדש הרוך הנצחי/ החצוב/ באפלולית/ של רגע נמוג".

זלדה

מאפלולית הערב, / או עמק באחת הארצות הרחוקות"; תחושה זו גורמת לאני לשקוע בעילפון מתוך. היקיצה ממנו מעלה את הבדידות, הבושה, הכאב, אשר נעלמו להרף-העין המופלא של ההזדהות עם הטבע. בשיר "כלימה רחוקה" מוצג כוחו הגואל של הטבע בכל עוצמתו: "אני אסירת תודה לעלה ירקק - / כי עלה הוא/ יד/ שמושכת נפשי מן התהום/ בחיבה פשוטה משיית/ בלי פסק-דין על חיי, / כי עלה הוא סיפור מדהים/ של רעננות של תחיית המתים". העלה הירקק המייצג את הטבע מצטיין בקבלה שלמה, ושונה בכך מן האדם השופט ללא הרף וחורץ את דינו על הכל. הצורך האנושי בשיפוט מקורו כנטייתו של התרבות הפטריארכלית לשלוט. ההתנגדות לשליטה, לשיפוט, עושה את החי והצומח למקור עידוד ותמיכה בלתי-מותנים ונצחיים. בשיר "האיש שלבו פרח מתוך" מוצג הפרח כגילום התייחסותו של האל לבני-האדם. הדוברת קובעת:

הברית שהיא נס מביאה בכפיפה אחת את כל העולמות. ברית האחדות בין גבר ואשה יוצרת על-פי התפיסה הקבלית את הזיווג העליון המתרחש בעולם האלוהי. ייתכן שזו הסיבה לציון מקומה של ההווייה המתחוללת - במלכות, ספירת המלכות. התרחשות מופלאה זו, היוצרת והמחוללת משהו חדש אשר לא התקיים קודם לכן, מלווה בצליל המיוחד במינו של כינורות הכמיהה ודכי האוקינוס. במשתה נפתח הגוף, כטירה מבוצרת אשר פתחה שעריה, ליסודות סותרים - לשמש, אך גם לכאב. רגע החסד אינו יכול, אם כן, להתקיים אלא מתוך פתיחות מלאה ליקום, פתיחות לאורו אך גם לסבל המלווה את החיים.

האם מקדש הרוך הנצחי הוא מקומה של ההתרחשות בשיאה? או שמא הוא מתגלה רק להרף-עין, משום שהוא חצוב באפלוליתו של רגע נמוג? הציור הפיוטי הסתום החותם את השיר יוצר

מדגישה, כי רק כל עוד הנפש היא זרם חי, ממש כמו זרמו של הים, אין הרקב שולט בה, והיא מקיימת בתוכה את יסוד האלמוות. השיר מסתיים בתיאור רגע הפרידה, כאשר האדם שב ומכדיל עצמו מן הים, כשהוא מבחין שהים "שר כך / על נפשו הסואנת", בעוד הוא עצמו מבטא את נפשו הכואבת. הפנייה אל הטבע, כדי ליצור באמצעות הפגישה עם איתניו את הקשר עם האל, מתוארת גם בשיר "בלילה ההוא". הים הוא התחום שבו רואים "עין בעין / את מעשי אלוהים / וחשים במציאותו / בלי המחיצות שלנו / בלי היסח-הרעת שלנו". לכן, חשה גיבורת השיר קנאה ביחס ליורדי הים החשופים להשפעתו הברוכה, ואף ביחס ל"אלה שבינם על חוף האוקינוס". היא הניחה ש"אמת-המידה למעשיהם / היא אמת-המידה של הים ותפארתו / ולא זו של הרחוב האנושי". כיוון שחשה עצמה כלואה "בין הכתלים של הבית", הרחוב, העיר וההרים, נכספה אל החופש המוחלט שמעניק המגע עם הים.

כדי לזכות במרחבים, כדי להיות בקשר עם יפי הטבע, החליטה להיחלץ ממיגבלותיה על-ידי התבוננות ככוכבים. היא ביקשה ליצור ריטואל קבוע של התבוננות מכוונת ביפי המזלות: "בלילה ההוא / כאשר ישבתי לבדי בחצר / הדוממת / והתבוננתי אל הכוכבים - על החלטה בלבי / כמעט נדרתי נדר / להקדיש ערב-ערב / רגע אחד, / רגע קט ויחיד / ליופי הזה הזורח". אולם היא לא עמדה בהחלטה זו, למרות שאין בכך כל קושי, לכאורה. השיר מוקדש להבהרת הסיבה "מדוע לא קיימתי את שבועתי / לי?"

השיר מסתיים בתיאור התגלית המסעירה, אשר הפכה ריטואל זה למיותר: "בלילה ההוא כשישבתי לבדי / בחצר הדוממת / גיליתי פתאום / שאף בימי בני עלי החוף, / שחיה אני על שפת הירח / והמזלות, / על שפת הזריחות והשקיעות". קשר אינטימי זה עם הטבע, אשר אינו נוכח מהתבוננות טכסית ביופיו, נוצר ככוחה של הרוח. לדוברת בשיר התבררה עוצמתה של הרוח, שהתכוונתה אל היופי די בה כדי להציב את האדם "על שפת הזריחות והשקיעות". שני מוקדי הכמיהה הגדולים - הים וצבא השמיים - אחדו בציור פיוטי אחד, והמרחק שבין האדם לבניס נעלם. איכותה המיסטית של התגלית מדגישה את כוחו הגואל של הטבע ביצירת ברית בין אדם ואלוהים.

אולם תחושת הקירבה אל הטבע קיימת בשירת זלדה לא רק ברגעי האושר. בשיר "חדרה של אמי הואר", המסתיים בניסיון לצייר את מות הגיבורה, מודגש הקשר הזורם שיש לה עם הנוף. בנימה שלווה היא מציינת: "כך עוברים הימים והחיים ההומים / שופעים בשוקות, ניצנים, תינוקות, ימים ויערות, / אוליס כלאט מאיברי, ניגרים כדם", הדומה לצומח והאדם שרויים בכפיפה אחת, ואין חציה בתיאור חייה בין הניצנים לתינוקות, בין התשוקות לבין הים והיער. כל אלה הם חלק מחייה, ולכן הם אף חלק ממותה, כאשר הם עוזבים בהדרגה את רוחה ואת גופה.

השלמתה עם המוות הצפוי לה נובעת מראייתה אותו כשלב בו מתרחשת השיבה אל המקור שממנו נוצרו החיים. "כשאמות / יפרום אלוהים רקמתי / חוט / והימה יוליך צבעי / אל מחסנו שבתהום". הדימוי הנשי של פרימת הרקמה, כדי להשתמש בחוטים הצבעוניים פעם נוספת בהקשר אחר, מעיד על תחושה עמוקה מאד של פיוס עם סופם הצפוי של החיים. הים שמתוכו הכל נוצר, הוא אף המקום אשר אליו שבים, ואולי מתוכו יש גם אפשרות להיברא מחדש. אפשרות זו מוצגת באמצעות אחד הציורים היפים וההרמוניים ביותר בשירת זלדה: "ואולי יהפכם לפרח ואולי יהפכם לפרפר / כהה-ליליריך, כהה-לילי-חי". התקווה לחזור לעולם כדמותו של פרח או פרפר עושה את המוות לשלב מעבר בדרך אל אפשרות הקיום האחרת.

מן הטבע עשוי האדם ללמוד גם את סוד הקשר האנושי השלם. האושר מותנה, קובעת זלדה בשיר "לו היו", בקיום פתיחות מוחלטת לנוף וזרימה עם מקצביו. רק החיים ביחס ליופי המוחלט שבטבע יש בהם כדי להבטיח הרמוניה בין בני-אדם. גן-העדן מוצג בשיר כצורת חיים שעדיין לא התממשה; "לו

היו חושי כפרחי בר / פתוחים תמיד / לרוחות, למרחב, / לו היו הגיגי / שלמתי ובית-מגור / כשקיעות השמש - הדר לזהב. / לו הייתי מוסיקה // כולי / מקרסול עד קרקוד / מוסיקה // היית אושר / היית אוקינוס / שחופי גני-עד".

כדי שבן-הזוג יוכל לממש את האושר הצפון בקשר בין השניים, חייבים חייה שלה להצטיין בפתיחות ובפשטות של פרחי הבר. אילו הצליחה להקיף עצמה ללא הפרד ביופי המדהים של השקיעות, היה אף הוא זוכה לעוצמת האוקינוס ולקסמים של גני-העדן. שניהם היו חוזרים אל גני-העדן, או יערות העד הראשוניים, אם היה בכוחה הפוך להתרוננות זורמת כמו זו של המוסיקה. קוטב-הכיסופים הוא, אם כן, התום הראשוני המצוי בטבע, אך הנעדר מחייהם של אנשים. עקב אובדן-התום משתבשים היחסים בין בני-הזוג, והפשטות מפנה את מקומה להעמדות הפנים לסוגיהן. העמדות-פנים אלה, אשר נועדו להסוות את מהותן האמיתית של בני-האדם, לגונן עליהם כביכול מפני חשיפותם. הן היוצרות את הבדידות הנוראה ומונעות מן השניים את הקשר הנכסף. בדרך זו, מסבירה הדוברת בשיר את סיבת החמצתה את הקשר עם הנמען שלו; "מפני שלבשתי / מתוך הוללות ומתוך בושה / מסווה של כושיה זקנה, / מסיכה של אין-תקוה-עוד. / לא הכרתני / כשנפגשנו ביער, / בחג אורות הבדידות".

הסיבה להחמצת הקשר ביער לא הייתה איפוא החושך ששרר בו, שכן הדוברת מתארת את אורות הבדידות. הבדידות הפכה את החג שהיה עשוי המפגש האנושי להעניק להחמצתה של הקשר. ההוללות והבושה, שאינן אלא פניה השונות, הקוטביות, של ההתרחקות מן הזרימה הטבעית, הן שגרמו להחמצתה זו. הסואנת ישותה האמיתית של האשה, המסכה של הכושיה הזקנה, מסכת היאוש המוחלט, גרמו לגבר שלא יכירנה. אילו היה לה אומץ להיות טבעית, פתוחה, פשוטה, לא היתה החמצה זו מתרחשת; זלדה מציגה את הפתיחות כאומץ נדיר.

קשר זורם בין בני-זוג, קשר הכולל עולם ומלואו, מתואר בעדינות רבה בשיר "שלומי". הדוברת פונה בשיר אל האהובה ואומרת לו דברי אהבה פשוטים וחזקים: "שלומי קשור בחוט / אל שלומך". טיבו של חוט מופלא זה הולך ומתפרט בבית הבא; "והחגים האהובים / ותקופות השנה הנפלאות / עם אוצר הריחות, הפרחים, / הפר, העלים והרוחות, / ועם הערפל והמטר, / והשגל הפתאומי, והטל, תלויים על חוט הכמיהה". ביחסים בין השניים נארגים, אם כן, טבע ומציאות אנושית למסכת אחת, והקשר כולל את גילויי החיים השונים. חוט הכמיהה הוא זה, אשר עליו נחרזים אירועים וחוויות, וטיבו הנדיר מעניק להם משנה-קסם.

הקשר בין האהבים אינו נפסק גם עם מותו של האהוב. בשיר "שושנה שחורה" יש בכוחו של החלום להמשיך את הקשר בין נשמות האהבים שהמוות הפריד ביניהם. גם בו, כמו במרבית שירי האהבה של זלדה, פונה הדוברת אל האהוב: "האם געגועי בראו / שושנה שחורה שנתת לי / בחלום / או געגועיך חדרו בדמות פרח / מן העולם הכמוס / אל חלומי". בשושנה השחורה המופיעה בחלום מתגלמת אהבתם בכל יופיה וכצד הטראגי שבה הנובע ממות הבעל. השושנה ממחישה את געגועיהם זה על זה, ואת הצורך שלהם להעניק זה לזו מתת סמלי שיבטא את אהבתם.

השיר מסתיים בשאלה נוספת, הנוגעת אל הלב כפשטותה: "מדוע ביקשתי ממך / פתאום עגילים, / דבר שלא עשיתי מעולם / כאשר היית בארץ החיים". היא מפתיעה את עצמה בכך שהיא מבקשת ממנו עגילים, משום שלא עשתה זאת בחייו. לכן, היא מבקשת להבין את פשר חריגתה זו ממנהגה דווקא לאחר מותו. דומה שבקשתה מבטאת את השינוי שחל בה עם מותו; בבדידותה היא נכספת לפריט מוחשי שיסמל את אהבתו אליה. בעוד שבחייו היה כל תכשיט, כל מתנה, כל חפץ - מיותר, יש בכוחם של העגילים לנחם אותה כשהיא נותרת לבדה.

הבדידות הקשה לאחר מותו גורמת לה לתחושת ניתוק איומה וסוחפת אותה למצב של אובדן. בשיר "כי האור שעשועי", מתארת הדוברת באוזניו את אי-יכולתה להתייחס אל הטבע, אל האדם ואל המילים

- בהיעדרו: "כאשר אינך עמדי / כאשר הבית ריק / משוטטת נפשי בחלל / מנותקת מן המזל ששמו ארץ / מנותקת מן האוויר השוקק / מנותקת מימים ועינות - - מנותקת מהבל פי אדם / מנותקת מן האותיות". ניתוק נורא זה דומה בעיניה לטביעה בים, כלומר, מאיים על עצם חייה.

הבית הריק המסמל את המצב שלאחר מות הבעל מופיע גם בשיר "כאשר היית פה". בעוד שבחייו "היו הקירות בני-בית קשישים", הרי לאחר מותו הם שוחקים, אדישים ו"אינם מחסה". היא נכספת אל האינטימיות ששררה ביניהם בחייו, ואשר העניקה לבית את התוכן הפנימי, וזקקה להגנתו החיונית של מעגל האינטימיות האבוד. "כאשר היית פה", היא מבירה לו, "ומבטח החום מגן עלי / ומחשבותינו נוגעות / פתע / כנף אל כנף", היה לי בית חם, הייתה לי חסות.

ציור הבית שחבר מופיע גם בשיר מאוחר יותר, שיש בו כבר מיזה של הרחקה, "כאשר חי המלך". שיר זה מתאר את השבת והחג שקסמם הועב בהיעדרו, שדווקא בהם הוא חסר לה ביתר שאת. השיר מסתיים בתיאור היחשפותה של האשה חסרת-הבית הגורמת לה סבל רב; "עכשיו חשופים שורשי / ואנשים דורכים עליהם". כאשר היה הבעל בחיים, הקיפה את האשה תחושה מלכותית: ביתם עשה אותה למלך, ואותה - לאוהה - לבת מלך. מקורה של מטפורה זו במקרא: כל כבודה בת מלך פנימה, ובגירסתה של זלדה: "כאשר חי המלך / היה כבוד בת המלך / פנימה / בבית. / עכשיו הבית רסיסים רסיסים".

בת-תמותה בכוסתן די-נור

אין לראות באלוזיה זו, ובתיאורים של צניעות האשה והדוקקתה להגנת הגבר, עדות לתפיסת האשה רק בנוסח המסורתי - בשירת זלדה. אומנם תחומה של האשה בשירה הוא תחום הבית, אולם בתוכו יש לה תפקידים חשובים. יתר על כן, האשה ממלאת שליחות רוחנית משמעותית ביותר ומעניקה לעולם מאורה. בשירה "פנאי" מצטייר העולם הנשי כהווייה שכולה חן וחסד; "היה לנו אוצר סמוי של פנאי / עדין כאוויר בוקר, / פנאי של סיפורים, דמעות, נשיקות / וחגים. / פנאי של אמה, סכתא, והרדודות / יושבות בנחת בסירה / של זיו, / שטות אט-אט / בדוגית השלום / עם הירח ועם המזלות".

הפנאי הוא אוצר הסמוי של הנשים, היוצרות בתוכו מעגלי אינטימיות חמים וזורמים. רעננות המפגשים המשפחתיים, רגישותם וישירותם חרתו אותם בזכרון הדוברת; הסיפורים שסופרו בהם, הנשיקות שהעניקו זו לזו, דמעות השתפתותה של אשה בצער קרובתה, וההכנות המשותפות לחגים - הם ההווה שאליה היא מתגעגעת בשיר. בשעות הפנאי התכנסו בנות הדורות השונים באירה יניוה, מתוך שלווה והרחבת-הדעת, ותמונתן מצטיירת מרחק מפלגה מופלאה. תנועתה האיטית של הפלגה זו תואמה את תנועת הכוכבים והירח, ומזכירה את דוגית השלום הנכספת השטה במרומים. יכולתן של הנשים לקיים יחסים הרמוניים בינן לבין עצמן ובינן לבין הטבע היא המביאה לזיהויין עם יסוד השלום במציאות. הזיו המקיף את התכנסותן אינו אלא השתקפות של האור השמימי.

קירבתן הארכטיפית של נשים ללבנה ולצבא השמיים מופיעה גם בשיר "כלה נעלסה", אשר גיבורתו היא המשוררת אלזה לסקר-שילר, המכונה בו: "כלת אור הירח". הערצתה של זלדה לאותה משוררת מטהונית, יוצאת-דופן ומפלאה מתבטאת גם בתיאורה כ"כלת געגועים / מלות קראו בשמך / ושמרו באוצרותיהם את שירך". לחירותה המוחלטת של אותה אשה מוזרה מעוררת השתאות בלב הדוברת, המודעת גם לסבל שהיה מנת חלקה. היא מספרת בצער: "ילדי עירי ארבו לך / לענותך במלי ביזיון / כי ריח כשפים ואכדון / נדף משמלותיך / וחרות זרה מהממת". אלזה לסקר-שילר מצטיירת בשירה של זלדה כאשה מיוחדת במינה, שהוקעה על-ידי העולם האנושי קטן-ההכנה, אך זכתה לחסות הנצחית של המזלות. הכרתם של כוכבי השמיים בשיריה והבאתם את יצירתה אל אוצרותיהם גואלת אותה ממעמד "בת תמותה על עובר" שהיה לה בחייה.

אחוות הנשים בשירת זלדה חורגת הרחק מן המעגל

המשפחתי הקרוב ומן המעגל הצירתי, אשר כלל בין השאר גם את לסקר-שילר; כשיר "ערוגה של חבצלות" היא מעלה על נס את ערך ברכת הנרות של שכנתה הצעירה המעוררת בלבה התרגשות. ברכה זו חשובה בעיניה מן הבחינה הרוחנית, משום שהיא מעידה על שלמות אמונתה של אותה צעירה. "ערוגה של חבצלות" טובות מטל/ ומדמעות /- מכנה נפשי/ את ברכת הנרות/ של שכנתי הצעירה/ (זו שמעבר לקיר). / וכל כך יקר לי/ בכיה לעליון /- שהייתי בונה חומה/ סביב אותה ערוגה/ להגן על נפשה/ המבלבלת/ מפני סופות החורף". דימוי ברכת הנרות של השכנה לערוגת חבצלות מטוללות משקף את היופי, והטהרה והרענונות שלה, את יכולתה לשפוך את שיחה לפני הבורא מתוך פתיחות ותום נדירים. דמעותיה ובכייה מעידים על סבלה של אותה אשה, סבל שאינו עוכר את האמונה כהוא זה. חרדתה של הדוכרת מפני סופות החורף, אשר מאיימות על הנפש המבלבלת של הצעירה מעידה על החשש שמא יאפילו קשיי הקיום על תום לבה ואמונתה השלמה. הרצון להקיף מציאות נפשית זכה זו בחומה, כדי להגן עליה מפני הספק, הוא ביטוי לאהבתה של המבוגרת לצעירה. אהבה ונדיבות ויכולת מפתיעה להשתתף בגורל הזולת מציינים את התגובה הנשית המתוארת בשירה האחרון של זלדה. "כאשר שמעה האשה/ שחומת הפנים/ שמרקה את הרצפה אז /- את דברי הרופא, אמרה לי: /- אני אתפלל עליך. ידידה פתאומית תמול לא נודעת/ אמרה לי: /- אני אתפלל עליך". המחווה האנושית של אותה אשה זוכה להד בלב הדוכרת שגורלה נחרץ. ההיענות המיידית הפשוטה גואלת מן הכיידות, כורתת ביניהן את ברית הידידות.

להיות בין כובשים ונכבשים

אור הנר הסמלי שהאשה מדליקה מצוי בסכנה הנשקפת לו מן העולם האלים, עולם גברי במהותו, אליו הוא מובא. כשיר "הדליקו נר" מוצגת בחרדה רבה השאגה: "התצמח שושנת האלמות/ בדור של עבדים/ להרס, / בדור של עבדים/ למוות?!" החשש מפני השתלטות האפלה, היעלמות הקדרשה, נבילת שושנת האלמוות של השבת בדור הזה, הוא חשש עמוק מאוד; מהותם של העבדים להרס ולמוות עומדת בסתירה לאור, לקדושה ולנצח. אומנם אין היא מוותרת על הסיכוי, וקוראת להדליק את הנר, אולם אף שאלתה הנוקבת בעינה עומדת. השיר "רצון שיכור, מסוכסך" מבקר את התרבות הפטריארכלית בצורה ישירה יותר, בהציגו את הקשר בין התפיסה הכוחנית שלה ובין התרחקותה מן הטבע והתנכרותה לו. האלימות והמלחמות אינן אלא פועל יוצא של חלוקת העולם ל"כובשים" ונכבשים, קובעת זלדה. הצורך הגברי לשלוט ביקום, צורך המתבטא "כשהם טסים/ סביב העולם, / כשהם פורחים בחלל", גורם לכל הרעות בעולמנו. היא תוהה מהו אותו "רצון שיכור, מסוכסך, שותת דם/ שכפה את עצמו על מזלות, / על סוד עולם", אשר "ילהט בלב דורי". אין היא מכנה את הצורך בשליטה בטבע בשמו, אלא מתארת את תוצאותיו ההרסניות.

הצורך לכפות את הרצון האנושי על הכוכבים, להשתלט על סודות היקום באמצעות המדע והטכנולוגיה, מעורר בה תימה. היא מודעת למחיר שעלינו לשלם בעבורו: "את האוירי החופשי, החוגג, / יכבול ביד קפדנית/ שמש ותהומות - סוסי עבודה/ במשקן". ההתנכרות לטבע וניצולו לצרכי האדם הביאו לכידודה של האשה ולדחיקתה לקרן זוית. לכאורה מדברת האשה על גורלה הפרטי, אולם דבריה הולמים גם את מצב הנשים בחברה המתנהלת על-פי ערכים גבריים. לדבריה: "משונה להיות אשה/ פשוטה, ביתית, רפה, / בדור עז, דור אלימות, / להיות ביישנית, לאה, / בדור קר, בדור אנשי ממכר, / אשר לו כסיל וכימה וירח /- פנסי פרסום, תווי פז, סמלי צבא".

הקור, החומרות והתוקפנות של העולם הגברי חוסמים בפני האשה שאינה מצויידת בתכונות אלה את הכניסה אל מרכז הבמה החברתית. העלאת סמלי הצבא אל ראש סולם העדיפויות דוחקת את האשה אל השוליים. המרת אורות הכוכבים, בברק המלאכותי של פנסי הפרסום ותווי הפז, הופכת

אותה לאובייקט. הדינאמיות הגברית המהירה מותירה אותה מאחור, ועליה להסתפק בתפקיד משני בחשיבותו. והיא אמנם מקבלת עליה את הדין ואפילו מנסה למצוא סיפוק מה בהנאות הקטנות שנותרו לה בעולם זה: "לצעוד ברחוב מוצל/ מהרהרת, אט-אט, / לטעום את סין/ באפרסק מכושם".

אולם בעודה מוצאת את כל קסמי סין בטעמו של אפרסק, אין היא שוכחת, כי הוקצה לה מקום בעייתי מאוד: "להיות בין כובשים/ ונכבשים". כלומר, לאשה אין תפקיד במשחק המלחמה, לכן היא נקלעת לתלות שבין הכובשים לבין הנכבשים. אין היא מתפעלת מכיבושי החלל, ממש כשם שאין היא מתרשמת מן ההישגים הצבאיים, כי אין הם מביאים אושר לאדם: "כל יצור נכלם, נפחד, / בודד".

בידידות של הפרט בעולם כוחני זה, המפורר את קשר השייכות, מעוררת בה חמלה. השיר מסתיים בהבעת צער על האיבה המעיבה על עולמנו, איבה המאיימת להצמיח; "משונה לכול למול עבי איבה/ כשהלב נמשך/ לשי" עולמות". הכמיהה אל העולמות העליונים עומדת בניגוד מוחלט למציאות שבתוכה היא חיה. במציאות זו עלול אדם לנבול בהעדר האור החיוני לקיומו. אור זה מוסתר על-ידי העבים, עבי האיבה, שיצר הרצון השיכור מכוחו לשלוט ביקום. זלדה רואה בו רצון מסוכסך, כלומר, רצון מטורף, העלול להביא על העולם את אובדנו. שיר מחאה זה, הפותח בתמונת הרצון שותת הדם המאיים על עצם קיומנו, הסתיים דווקא באותם "שי" עולמות" הצפויים לנו אם נגבר עליו.

כשיריה המאוחרים התייחסה זלדה בספקנות אל הרציונליות המדעית, המשלה עצמה כי בידיה לפענח את כל סודות היקום. שירת הסתרים של המזלות היא תשובתה לאותו "איש חסר מנוחה מכת המלומדים", אשר "לחש: יש עיוותים בכדור-הארץ ובאוקינוס". לעומת העיוותים שהוא מגלה בעולם, הריהו חשה: "בתוך חירות הלילה/ אפני הנמון/ (משירת הסתרים של גלגל המזלות הוא) ואחרי ככלות הכל/ לבדו ימלך נורא" (ההרגשה במקור - ל.ר.). האמנה באל היא, בעיני זלדה, התשובה ההולמת לעיוות המדעי.

הלעג לקצרי-ידיה של הרציונליות המדעית לתת הסברים מספקים לכל תעלומות העולם בולט בשיר "הלורייטים", המתאר את נסינות התאבדות ההמוניים של יונקים ימיים אלה. השיר פותח בשאלה: "מה הפחיד כל כך את הלורייטנים/ שנמלטו מן היס/ למות קבוצות קבוצות/ תחת כיפת השמיים". אולם אין הוא משיב על תשובה, אלא בז לנסינות הכושל של המדענים לספק לכך הנמקות: "לשווא מדענים אהירו בפנס/ את שגעון פחדם, / הסוד שגר בהרי החושך/ מקשיב לדבריהם/ ומחייך לנפשו". כוחו המוגבל של המדע בולט בתאור הפנס הקטן, אשר באמצעותו הוא מנסה לחזור מבעד להרי החושך. זהו, כמובן, נסיון אבוד מראש, שמעורר גיחוך בסוד שהואנש.

הטיסה לירח, הסיור על פניו וכיבוש החלל בכלל, זוכים אף הם להארה אירונית בשירה של זלדה "גאה כאחד המזלות". בשיר מוצג ההיכרס האנושי בדמות חוקר החלל, אשר מדמה עצמו לאחד המזלות, כאשר הוא מפליג "עם כלי מדידה מבהיקים/ אל תוך ישימון זנוגו/ לבדוק כל אבן/ לסמן במהומת שלטים/ את הזמן האלוהי". לכאורה הוא טס בחלל, ומבקש לקבוע ציונים במרחב, אך בשיר הוא נכנס לתחומי של הזמן האלוהי. כניסתו הדוחה, אפופת המהומה, הורסת את הקסם והמסתורין שהיו לגרמי השמיים תמיד. "ולא ידע שיכור המדע/ כי הירח השומם/ עיר מקלט שמאירה בחושך/ עיר סתרים קדומה". הביקורת כלפי השכרון המדעי, העלול להעביר את האדם על דעתו ולגרום לו שיחיד כמו ידיו את עיר המקלט הירחית שלו, מבחירה כי רק לחסר-הרגישות נראה הירח כמקום שומם. למעשה, היה הירח "עיר סתרים" שאלהי אין כלל לפרץ בגישה מנעשת ותכליתית ככזו.

אולם הביקורת הנוגעת ביותר אל הלב עוסקת בניכור המדעי כלפי הסבל האנושי, כפי שהוא מתגלה כמדע הרפואה. בשיר הראשון מבין שירי "בבית החולים", מתואר קונסיליום רפואי, שבו מקיפים את החולה עשרה רופאים ותוך טיפול חסר התחשבות בגופו

מנסים להכיא לו מזור. אף-על-פי שלכאורה כוונתם לשפר את מצב החולה, הם גורמים לו תחושה קשה של השפלה בהתעלם מאישיותו ומנשמתו. כדי להמחיש את רגשות החולה בעת הקונסיליום של הרופאים הנכבדים מוצגת כשיר סיטואציה מקבילה: מכירת סוס בשוק. "כי יימכר סוס בשוק/ איש לא ישאל את הנפש הסוסי/ אם מרשה היא/ לפתוח את פי הסוס כיד זרה/ ובאבריו לגעת".

אותה חירות בה נוהגים הקונים בשוק, כאשר הם בוחרים את שיני הסוס וגופו כדי לעמוד על טיבו, מאפינת גם את יחס הרופאים אל החולה; אלה כאלה מתייחסים רק אל הגוף ולא אל הנפש. הרשות שנוטלים להם הרופאים לממש את כשרו של החולה מבלי לבקש את רשותו, ומבלי להתחשב בכבוד האדם שלו, מקוממת את זלדה. היא מתארת את ההשפלה שחשה בשעת הטיפול: "את כשרי הנכלם הניחו/ לפני דרקן המדע/ בלי לשאול את נפשי/ עשרה ראשים של דרקן נעלה/ התכוונו בעוניי/ בלי לשאול את נפשי". הרפואה זוכה בתדמית הדרקון בגלל מפלצתיותה, ומשום שהיא שומרת על אוצר חשוב של ידע ממש כמו הדרקון באגדות. החולה חסר-הישע הוא קורבנו התמים של הדרקון בן עשרת הראשים. בעולמנו המנוכר אין אפילו הטיפול בבני-אדם רואה אותם כשלמות של גוף ונפש. ברפואה הבלתי-אנושית נתונה אשה חלשה אחת בידי קבוצת רופאים המתכחשת לקיום נפשה.

מחוזות כמוסים שבלב

כתיבת השירה היא חשיפה של מה שהצינעה יפה לו בעיני זלדה, ממש כמו שהיא כזו בעיני משוררות רבות. כשיר "ריח טוב של מרחקים" היא עוסקת בדחפים הסותרים הקיימים בליבה ביחס לביטוי השירי. הצורך בכתיבה נובע מן התשוקה להתבחן, להבין: "משהו בתוכי/ הוציא את ראשו מן היס/ מתגעגע לקיום במלים". היס, אותה הווייה חסרת גבולות, אשר מתוכה הכל נברא, ואל תוכה יבוא הכל כבוא יומן, אינו מאפשר לה לבוא כמגע עם התחומים הפנימיים ביותר של ישותה. לצורך זה עליה לכתוב שיר, אם כי יש בכך יסוד של חשיפה מפחידה. לאחר שהשיר נכתב, היא חשה, "עומדת אני כאותו קבצן/ ועל לוח ליבי שיר/ שמספר לכל עובר ושב/ לכל רץ/ על מחוזות כמוסים שבלב". המשורר קבצן המבקש מן החולפים לידו בריצה את נדבת תשומת-הלב, הוא ציור המגלה את החשש פן לא יתקבל השיר. אולם על חשש זה נוספת גם החרדה, שמא אין זה נאה לחשוף את העולם הפנימי, שמא יש כרצון לתאר אותו משום הגומה. "איזה טרוף/ איזו בושה/ להוביל זרים לשם", היא נבהלה, היא נבהלת מהעזתה להיחשף. יתר על כן, הכתיבה עלולה לחטוא לנפש השיר, וזה "מבקש את נפשו למוות, / כי עצים ואבנים נגעו בלא-עדינות/ בניגון". השירים חייבים להיזהר פן ייטמא אותם מגע העולם בהם; וזאת, משום ש"ריח טוב של מרחקים/ נודף מהם" רק "אם לא נגעו בדרכם/ בכאשת המים העומדים/ או בדם".

השיר מסתיים בהכרה מפתיעה: "אך יפה מכל השירים/ הפרוכת הלבנה/ שרקום עליה בחוט לבן:/ לך דומיה תהילה". כלומר, המשוררת אינה משלה עצמה ביחס לערך שירה. היפה מכל השירים היא הדומיה מהגללת את כבוד האל. השיר הוא אפוא ביטוי לצורך אישי לחשוף את המחוזות הכמוסים ולהעלות מחדש את יפי העולם. "השיר שעל לוח לבי/ עושה לי סימנים/ שהשקיעה זרקה לו/ טיפת זהב/ כדי שאחזור ואשמח - - בגשם שירד ביום שמש". בכוחו של השיר לחזק את לב המשוררת, למרות שלעתים הוא גורם לה להתבייש בתשוקתה להיחשף. אולם בסופו של דבר, היא מכירה בעובדה שהשירים מקבלים איכות עצמאית וחיים מעבר לכותביהם וכלי קשר אליהם, חוצים גבולות גיאוגרפיים ושוטפים את העולם; "מסוף העולם עד סופו/ נודדים שירים/ של כל עם ולשון/ באים משלים ואותות". כך גובר השיר על הזמן והמרחק וזוכה בנצח. נעלה ממנו רק השקט שיסודו בקדושה, הזוכה לתאור כדמות הפרוכת הלבנה, אשר בחוט לבן רקומה עליה האמירה החותמת של השיר, והיא כמעט איננה מורגשת בגלל התאחדות הלבן בלבן, ובכל זאת אומרת הכל: לך דומיה תהילה.

הצהוב והירוק

נתן זך

משתתפים: שלושה או ארבעה גברים היושבים לפני שולחן עמוס ספרים עבים, ביניהם ספר עבה במיוחד, אולי תנ"ך ואולי הברית החדשה. לפחות שניים מן המשתתפים זקנים מאוד, בזקנים לבנים ארוכים אבל בלי כיסויי ראש או כל סימן אחר שיעיד על דתם. אחד המשתתפים צעיר לבוש ביגדי "צנע", פועל, חקלאי או תלמיד באיזו מידרשה. לפחות אחד הזקנים מגלה סימני סניליות. אבל לא קאריקאטוריים.

זקן א: ואז עבר שוב הקול במחנה הירוקים: נוסעים, נוסעים...

זקן ב: כן, שוב נוסעים (נאנח).

זקן א: לך לך, לך לך, לך לך. מגורשים.

זקן ג: מגורשים. (מסדר בידו את ערימת הספרים אבל אינו נוגע בספר העתיק)

זקן א: מרצון ושלא מרצון.

זקן ב: כמובן. וכולם ארזו את המזוודות...

צעיר: המזוודות שקיבלו.

זקן ב (מתעלם ממנו): נפרדו מהורים, מאמא, מהמורה הזקן בבית הספר,

עזבו את הכל, הזקנים אפילו ויתרו על הפנסיה.

צעיר (לקהל): אפילו על הפנסיה. הזקנים...

זקן א (נאנח): הם היו צעירים.

צעיר: תמימים.

זקן ב: צריך להיות תמים בשביל להתחיל מחדש.

זקן א: ויצאו בדרך לארץ החדשה דרך הים הכחול.

זקן ב (מנענע בראשו): כמה מהם היו חולים עוד בראשית המסע. וכמה בעלי

משפחות גדולות, מטופלים בילדים.

צעיר: וכסף, וכסף? כסף?

זקן א: לא היה. מאיפה שיהיה. אבל חיכה להם צי, צי שלם. אניות גדולות

וקטנות, אניות קיטור וסירות, אניות מיפרש ואניות מעבורת. ולפעמים -

זקן ב (מרים עיניו מהספר הפתוח לפניו): כן, כן... לפעמים פשוט חיברו כמה

קרשים זה לזה - כמו רפסודה - והפליגו.

צעיר: כמו רפסודה. זה טוב, זה באמת טוב...

האחרים מתעלמים ממנו.

זקן ג: ובהתחלה הרוח היתה איתם ובמפרשיהם.

זקן ב: אה, זה טוב, לעזוב (נאנח). אוי כמה שזה טוב. הלוואי ויכולתי

לעזוב שוב. פשוט לעזוב, ללכת.

צעיר (לקהל): הוא היה עוזב אם היה יכול. אני מכיר אותו.

זקן ב: כן, חווייה גדולה, העזיבה. אולי פעם, פעמיים בחיים.

צעיר: אני עוד לא עזבתי. (כמעט גורם לאחד הספרים שיפול)

זקן ב: גדולה, וגם אנושית.

זקן ג: אנושית מאוד.

זקן א: עובדה. כולם הגיעו לארץ הגדולה והצהובה. ובהתחלה הסתנוורו

מן הצהוב. כל-כך הרבה צהוב היה שם מסביב (בנוכח). אתה מבין (לצעיר),

הכל היה צהוב. אפילו השמש היתה צהובה והאנשים היו צהובים. המים

היו צהובים וכל העלים הצהובים והעצים צהובים.

זקן ג: כי האדם עץ השדה (מזמזם משהו).

זקן א (ממשיך): והלילות היו צהובים. ובלילות - תנים צהובים היו מייללים

והם נתנו לילות מלים ושרו שירים צהובים. (מראה על משהו בספר שלפניו)

אפילו השירים שלהם היו צהובים מול הירח הצהוב (ידי נשמט על הספר

בעייפות).

צעיר: וזה היה טוב?

זקן ב: וזה היה טוב... אבל לא קל. בן-אדם זה דבר צבעוני. הוא לא רגיל

לחיות רק בצבע אחד. בייחוד זה היה קשה לאלה שזכרו גם צבעים אחרים.

זקן א: בייחוד לאלה... (מתעשת). ואז הם צבעו את כל הארץ הגדולה בירוק

הזה שהביאו איתם. בפחיות ובחביות ובקופסאות ובספרים ובתמונות

ובבגדים ובתלבושות. הכל היה פתאום ירוק.

צעיר: תראו, תראו.

(זקן ב מצביע על הספר שלפניו)

זקן ב: ואז הם צבעו את כל הארץ הגדולה והטובה בירוק הזה שהביאו

איתם. (זקן א מנענע בראשו לאות הסכמה).

צעיר: וזה היה טוב?

זקן א (ואליו קמורה אותו דעת): לא תמיד. כי הירוק לא נקלט בכל מקום.

במקומות הלכנים והחיוורים הוא נקלט הרבה יותר טוב.

זקן ב (ממשיך): אבל במקומות שהצהוב היה חזק ועקשן - הירוק לא נקלט

בכלל.

זקן ג: ב-כ-ל-ל...

זקן א: לפעמים הירוק נראה אז ממש כמו צהוב. מין צהוב...

זקן ב: מלוכלך כזה, חולני. בייחוד בהרים -

זקן א: - ולפני הזריחה. אז הירוק לא כל-כך נקלט והיתה מין עירבוביה

של צבעים וצללים, לפעמים ירוקים יותר ולפעמים צהובים.

זקן ב (זוכר): וחלק מהאנשים שהגיעו אָמרו: איזו ארץ ירוקה. וחלק אמרו:

כמה צהוב כאן.

זקן א: ועזבו.

צעיר: עזבו? אה, זה נפלא לעזוב...

כל שלוש הזקנים ביחד: תשתוק, טיפש אחד!

זקן ב: כי האדם מטבעו צבעוני. לא צהוב או ירוק.

זקן ג: האדם לא בננה. ואפילו בננה - בהתחלה היא ירוקה ואחר-כך היא

פתאום מבשילה ונעשית צהובה. (מהרהר) ואז אוכלים אותה.

זקן א: מספיק.

זקן ב: אבל דווקא הצבעוני לא מתקבל כל כך טוב במקום שכולו צבוע

בצבע אחד, לא חשוב איזה. לכן כל כך הרבה אנשים נוסעים - ממקום

למקום, מצבע לצבע.

צעיר (לקהל, מסביר): זה הכל בגלל הצבעים.

זקן א (לשם שינוי, מקבל, מסכים): כולם שונאים את הצבעוניים.

זקן ב: זה טבעי.

צעיר: אבל זה גם אנושי.

זקן א: זה הבל.

זקן ג: הבל הבלים הכל הבל.

צעיר: ווה, מה שכתוב אצלכם בספרים, זה החזיק מעמד?

זקן ב: כמו כל דבר אחר בעולם. לפעמים נָאָה הים ולפעמים באו רעידות

ארמה ושטפונות מן ההרים ושטפו את כל הקליפה הירוקה.

זקן א (כזוכר): ומָחו אותה.

זקן ב: ואז היה מתגלה כל הצהוב שמתחתיה. והיה שם צהוב, כמה צהוב

שהיה שם...

צעיר (לקהל): אודהו.

זקן א: אבל בני-אדם עוד היו אמיצים אז. לא כמו בימינו. במשפכים

ובדליים ובצינורות הם יצאו והתירו וריססו והישקו את הצהוב עד שנעשה

שוב ירוק.

צעיר: זה נשמע קשה.

זקן ב: זה אף פעם לא קל.

צעיר: זה בכל מקום כל כך קשה?

זקן ג: בייחוד כשיש לך עסק עם שחורים ואדומים.

צעיר: עם מי?

זקן ב (מאשר): עם שחורים ואדומים. הם נמצאים בכל מקום, השחורים

והאדומים, והם מתערבים בכל דבר.

צעיר: והם התנגדו?

זקן א: בטח שהתנגדו. מה פתאום אתה בא פתאום וצובע להם את הכל

בירוק? בטח שהתנגדו. ואם אתה רוצה את דעתי...

זקן ב: לא, לא, לא בצורה כזאת (מצביע על הספר).

זקן א: אתה צודק. (פותח את הספר ומצביע) השחורים והאדומים תמיד

מתנגדים. לכל צבע. אילו יכלו, היו מתנגדים גם לשחור ולאדום אבל זה

הם לא יכולים כי הם בעצמם שחורים ואדומים.

זקן ג: כמובן. תמיד אמרתי: רק בלי צבעים...

צעיר: והצהובים?

זקן ב: הצהובים עשו בהתחלה רעש גדול. וצעקו וצעקו עד שכל הארץ

רעדה. וצהוב היכה וירוק היכה ירוק.

זקן ג: כמו תמיד, כמו שאמרתי תמיד.

זקן א: אבל זה לא עזר להם הרבה. העולם מוכרח להיות ירוק.

זקן ב (מסכים): מוכרח להיות ירוק.

זקן ג: כמו שאמרתי.

הם מזמזמים כולם איזה פזמון. שומעים רק מלים בודדות: מוכרח להיות ירוק. / לחם חוק.

לחם חוק...

זקן א: זה חוק הטבע.

זקן ב: וככה זה גם כתוב בספר העתיק.

כל הזקנים פונים אליו נבעתים, בתנועת אים.
 הזקנים: תשתוק.
 זקן א: בלעדינו לא יהיה ירוק ואנשים לא יידעו את סוף הסיפור.
 זקן ב: רק הספר יספר את הכל.
 כל השלושה: רק הספר...
 זקן א: לכן אנחנו לא ישנים. כבר שלושים שנה שלא עצמנו עין.
 זקן ב: ואנחנו כותבים בדיו כחולה על קלף צהוב.
 זקן א: עידכונים, השלמות, תיקונים. תוספות.
 צעיר: מדוע בדיו כחולה?
 זקן ב: זה עמיד יותר.
 זקן א: זה קריא יותר.
 זקן ג: אף אחד לא משלם לנו. כבר שלושים שנה...
 זקן ב: אנחנו עובדים בהתנדבות.
 זקן א: למען הדורות הבאים שאולי לא יעריכו זאת (מסתכל בצעיר המתחמק ממבטו)
 זקן ב: מישהו הרי צריך לדעת איך זה התחיל ונגמר.
 צעיר (בהתעוררות): מה, זה נגמר? (מנסה לקחת את אחד הספרים.
 האחרים מכים על כף ידו)
 זקן א: זה תמיד נגמר.
 זקן ג: מתחיל ונגמר ומתחיל ונגמר.
 צעיר: וזה אנושי?
 זקן א: ככה זה צריך להיות.
 זקן ג: אוי, אין לזה סוף, אין לזה סוף, מתי כבר יהיה לזה סוף...
 זקן א (מהסה אותם): זה לא עניין שלנו, זה מחוץ לתחום סמכותנו.
 זקן ב: לא לשם כך מינו אותנו...
 זקן א: בחרו... בחרו...
 צעיר (לקהל, מצביע על הזקנים): בחרו, אין מה לדבר. בחרו.
 זקן ב: אז אנחנו לא יכולים סתם לקום ולפרוש.
 זקן א: זה לא בידינו.
 זקן ב: לא בכוננתנו.
 זקן א: ולא בספר.
 צעיר (לקהל): לא בספר, אז אי-אפשר. זה לא הפקר.
 זקן א: ולנו זה מספיק בהחלט.

צעיר: אסור לסמוך רק על ספרים.
 שלושת הזקנים: תשתוק.
 צעיר: אני רק הסכמתי.
 זקן ג: כמו שאמרתי.
 זקן א: זה לא ספרים. זה חיים. הם העלו את הכל על הכתב.
 צעיר: מתי הספיקו?
 זקן ב: בעיקר כלילות. הם ישנו מעט. אחרי העבודה. לפעמים לאור הנר או לאור העששית.
 זקן א: או בחושך, כשכמעט לא יכולת להבחין בין ירוק לצהוב.
 צעיר: והיה להם שקט שקט לכתוב?
 זקן א (לעצמו): שקט, שקט, שקט. אף פעם אין שקט. אף פעם לא נותנים לכתוב.
 תמיד חסר משהו. לפעמים אין דיו...
 זקן ב: ולפעמים הדיו מתיבש בעט.
 זקן א: ולפעמים נשברים העטים. ולפעמים האותיות קטנות מדי...
 זקן ב: ואי-אפשר לקרוא מה שכתבת. ולפעמים האותיות קטנות מדי...
 זקן ג: ואי אפשר לקרוא.
 זקן א: לפעמים עש נכנס לספר (בוחן את הספר העבה שלפניו) ואוכל עמודים שלמים...
 זקן ב: שורות, משפטים.
 זקן א: עד שאי-אפשר להבין את הכוונה.
 זקן ב: מורה על הצעיר ועל הקהל כאומר: מה אתה מגלה להם. המדובר בדיברי סוד שאסור לגלותם.
 זקן א (מסכים רק חלקית): לא, זה לא היה קל. לפעמים העיניים מתקלקלות ואתה כבר לא רואה כלום. ולפעמים אתה מתקלקל.
 שתיקה.
 זקן ב: זה אף פעם לא קל. מי אמר שזה צריך להיות קל.
 זקן ג (מורה על הקהל): להם יותר קל. אני אומר...
 זקן א: העבודה שלנו אחראית וקשה.
 זקן ב: אנחנו שומרים על הגחלת -
 זקן א: שלא תכבה. אנחנו האחרונים על המשמר (מלטף את הספרים)
 זקן ב: דור אחרון לשיעבוד.
 זקן ג: ואחרון לירוק. (בהתעוררות-פתאום) אחרינו כבר לא יהיה ירוק כזה בעולם.
 צעיר: אנחנו נשאיר את הכל בצהוב.

איור: איזאס הופשטטר

גחלים בפה

משה דור

גמגום - הפרעת דיבור, שבה הדובר נעצר ונעכב בשטף דיבורו בכיטויין של הכרות מסוימות, או חוזר על-כרחו כמה פעמים על הברה אחת... הגמגום כפסיכונורוזה, המתפתחת בילדים בעלי נטייה לרגשנות יתרה ואי-יציבות נפשית. מצדדי התורה "הנפשית" רואים את הגמגום כתופעת-פחד, המביאה לידי תגובה של יתר-מתח חששנית, מתוך צפייה לדיבור מופרע ומאמץ להימנע מתוצאותיו הבלתי-רצויות.

יש סבורים, כי המטרה הראשונה... היא הפחתת המתיחות במגמגום: אין לכפות עליו את ההימנעות מגמגום אלא להקל עליו את הגמגום... כשאין הוא נתון בבהלה מתמדת להימנעות מגמגום, פוחתת מתיחותו הנפשית ונפתחות אפשרויות לטיפול פסיכותרפיוטי (מתוך האנציקלופדיה העברית).

מתי נעשיתי ככד פה? ודאי לא בשנות חייו הראשונות. לא זכור לי שהתקשיתי בדיבור אלא כשכבר הייתי תלמיד הכיתה הרביעית או החמישית בכיתת-הספר העממי. אז תקף אותי הגמגום בחזקה. והנה, לימים קראתי שקשיי דיבור נובעים, כשאין מדובר במום מלידה, מלחץ פסיכולוגי. אין לי ספק שהייתי נתון בלחץ כזה כשסירבתי שפתי להגות לאשורן את המלים השונות. ואין לי גם ספק שהלחץ גבר בעקבות הגמגום. וכך נלכדתי ברשת קסומה, מרושעת, שאין ממנה מפלט.

סיבת הלחץ, או הלחצים, היתה ברורה לי במעמקי לבי, אף-כי לא הייתי מסוגל לתת לה ביטוי. כאותם ימים לא היו מקובלים אצלנו מבחנים לקביעת דרגות מישכל, ואולי לא היו ידועים לציבור הקטן של הפסיכולוגים, שהיה קיים אז בארץ-ישראל. מכל מקום, תחנה לייצרן פסיכולוגי היתה קיימת על-יד עיריית תל-אביב, ואם איני טועה ניהל אותה פרופסור שניאורסון אחד. אל פרופסור זה הובאתי ביום מן הימים, עוד בראשית דרכי בבית-הספר היסודי. ברור היה להורי שכשרונותי מפליגים הרבה מעבר לממצע, וגם המורה סיברה, אל נכון, את אוזניהם שאני משתעמם בכיתה. ואכן, הפרופסור שניאורסון אישר את הנחותיהם - כישורי הקריאה שלי, למשל, השאירו את בני כיתתי במרחק ניכר מאחורי, ומן הסתם הצטיינתי גם בתכונות אחרות שהעידו על האינטליגנציה הגבוהה שלי - וסופי ש"הוקפצתי" כיתה. הועברתי מכיתה בי"ת לכיתה גימ"ל עוד בראשית שנת הלימודים, ולא חלף זמן רב והועלתה ההצעה ל"הקפיצני" שוב. אלא שהפעם נהזרו הורי ולא הסכימו. אף-על-פי שלא התכשרו מימיהם בפסיכולוגיה של ילדים בכלל, ושל ילדים מחוננים בפרט, עמדו מעצמם על מידת הסכנה הנשקפת מן ה"הקפצה", המעמידה את הילד בפני הצורך להתמודד עם גילאים קשישים ממנו, ומיאנו להרחיב יתר על המידה את הפער הקיים ממילא ביני לבנים.

אבל גם כך נאלצתי להאבק מאבק חסר-הרפייה על מקומי במסגרת הכיתתית. במאבק הזה לא היה די בכישורונות הסגולתיים. למשל, מן ההכרח היה להצטיייד בסגולות בהשפחות והתמודדות על מאור פניה של הבנות. אך כמה שנוגע לכך הייתי שרוי מראש בעמדת נחיתות. שכן למרות היותי נחמד למראה - ועוד בהיותי תינוק בערישתי, כך סיפרה אמי, היתה השחקנית הלאומית חנה רובינא עוצרת אותה בטיילה אתי בחצוצות תל-אביב הקטנה, גוחנת אל העגלה ונושקת לתלתי הבהירים - פיגרת אחת חבריי כמה שנוגע לכוחות הגוף כפשוטם. הפרש הגיל עשה את שלו, וככל שטיפסתי והלכתי במדרגות השנים, היו להפרש זה השלכות קשות יותר. נאלצתי לכפר על הפער כברק אינטלקטואלי

מתמיד; שנינותי היתה לשם דבר, דמינתי היוצר עשה לו כנפיים, אבל כמה משאכי נפש נצרכתי להשקיע באותה אש תמיד שליחכה בי!

ואל "הלחץ" בכיתת-הספר נתלווה גם "לחץ" משפחתי. כיוון שהייתי מה שהייתי, לא דיברו אל לבי שעשועי-הילדות הרגילים. העדפתי עליהם את הקריאה ואת המחשבה; ואף-כי לא הייתי פרוש לגמרי מילדי השכונה, ופעם בפעם השתתפתי הן במשחקי הכדורגל המאולתרים והן בוועודים מסביב לעמודי-החשמל הבודד, שניצב בלב ים-החולות, היה לי עניין רב לאין ערוך בספריי ובהגיגי. הילדים הבחינו חיש מהר במקודי-התעניינותי האמיתיים והגיבו על ריחוקי הנפשי ללא רחמים. אך לא פחות

בשורה הראשונה של התלמידים המעולים, ובמקצועות מסויימים, כגון היסטוריה וספרות, אולי גם הייתי הראשון שבהם, והן כחוג המשפחה. אבל ברגע שהתגבר המתח, מטעם זה או אחר, הופיעו לאלתר בעיות ההיגוי. הלשון לעה כפי. אי-אילו אותיות הקשות לכיטוי מאחיותיהן, היו ממש בלתי-אפשריות מבחינתי, וגם האחרות, הקלות יותר, מעדו על שפתיי. לא ייפלא שנעשיתי אמן של תחבולות כיצד להימנע מהופעות פומביות בעל-פה, וכנגד זה עמדו העבודות בכתב, וכיחוד החיבורים הספרותיים, כסימן של השתפרות בלתי-פוסקת. ההתחמקות של הכתיבה היתה בשבילי איפוא לא רק פתעל-יוצא של הנטייה היוצרת, המתחזקת והולכת, אלא פרי

איור: דוד גרשטיין

מהם התייצב גם הבית נגד "ניכורי" - מונח זה עדיין לא קיים היה בעברית של התקופה ההיא ותבע ממני, כלשון שאינה משתמעת לשתי פנים, "להיות כמו כולם". כלומר, הורי ידעו היטב שאני חורג מן הממוצע בהתפתחותי הרוחנית, אבל סירבו לקבל את השלכות ההתפתחותי החריגה הזאת בחיי היומיום. סבורים היו, כי אם אבלה עם חבריי כמו "ילד נורמאלי", במקום שאעלה באיזה מקום-סתר עם ערמת ספרים, יבוא הכל על תיקונו, ואז אהיה גם "מוכשר" וגם "בסדר". המישאלה הנואשת הזאת, שבנם יהיה, על-אף כשרונותיו היתרים - על-אף ולא עם - "כמו כולם", ליותה אותם, ואותי, עד שנתפרקה כליל המסגרת המשפחתית המשותפת.

המכאובים שהיו כרוכים בה לא יימנו וכך, נתון בלחץ הכפול הזה, מבית ומחוץ, הגעתי לשלב שבו התמרדו עלי איברי-הדיבור. לא אזכור אם אירע הדבר לפתע פתאום, או שהתרחש בהדרגה. אך עובדה היא, כי הגמגום הלם בי באכזריות בכפל מיקומו - גם בכיתת-הספר וגם בבית. ואם בכיתת-הספר הסכינו אתו, הן חבריי לספסל הלימודים והן מורי, ועד מהרה קיבלוהו כתופעה שיש להתחשב בה ולא להלעיג עליה, אף כי הנכונות הזאת לא באה מאליה, הנה בבית היה הדבר למקור של מרי-נפש ללא-חשך. זה לא היה גמגום מתמיד אלא מקרי, מעין סייסמוגראף של המתיחות העולה או הורדת. ייתכן היה שיעבור היום ללא תקלות מיוחדות; ודיבורי היה שוטף ונהיר הן בכיתה, שבה שמרתי על מקומי

ההתגוננות העצמית. על-ידי כתיבה מעולה, הזוכה לשבחי המורה ולתשומת-לבה של הכיתה, יכולתי לעקוף את כורח הדיבור, וכאשר הוכרר מצבי האנוש לכל, היה, לעתים קרובות, המורה עצמו פוטר אותי מגזירה שלא יכולתי לעמוד בה וקורא את החיבור כמו-פיו, באוזני התלמידים, למען יקשיבו וישכילו. אבל בבית? מי יביע את עוצמת האיוש של הגמגום ושל המאזינים לו, עצמו וכשרו, בהכבד עליו מקתו/מי יצייר את עולמו הנשכר סביבו מכיתות-מכיתות. משופעים כמה שנוהגים לכנות "הבנה לנפש הילד" בכלל, ול"נפש הילד הבעייתית" בפרט, ואילו אחותי הבוגרת ממני בשבע שנים תמימות, עשתה את "מומי" נשק קטלני להילחם בו על מעמד הבכורה במשפחה. היא היתה נוהגת לומר באוזני חרוזי בדיחה, שטיפלו בהיבטים השונים של ליקויי-הדיבור שלי, ואם החרוזים גרועים היו, פגיעתם היתה נאמנה מאוד, ואת צריכתם בכשר הנפש החשוף חשתי זמן רב לאחר שנכוויתי.

אגב, בכיתת-הספר נתחווה סוגיית הגמגום, על כל חומרתה, באירוע קיצוני, שלאחריו נמצא אותו שביל-זהב, שבלעדיו לא היו בני-האדם מסוגלים לחיות עלי אדמות. קשה לומר, כי מחנך כיתתי - אף כי היה מורה ותיק ומנוסה - הצטיין בדקות פדגוגיות מרחיקת-לכת, אך טיפש לא היה. אינני יודע משום מה לא קלט עד אז בבחירות את איתותי הגמגום שנשלחו לעבור; באותו יום ביקש מתלמידיו לקרוא, איש איש בתורו, פסוקים מן התנ"ך - נבצר ממני

ראשוני הראשונים. והמורים, או לפחות הנבונים שבהם, גילו את הדרכים היעילות ביותר להפיק ממני את מיטבי בלי להכשילני בדיבור מיותר, מה-עוד שהגמגום היה יחסי בהחלט, ולעתים מזומנות לא הייתי מגמגם כלל - ואפילו למשך פרקי-זמן ארוכים למדי.

אבל את המלחמה בכובד-הפה ניהלתי לבדי, שכן מטעמים סתומים לא קיבלתי טיפול כלשהו והיא עלתה לי בענות רבה, שהותירה בי צלקות שאינן נמחות עם השנים. אכן, במרוצת הזמן עלה בידי להתגבר על מירב הקשיים, אלא אם-כן אני עייף עייפות גדולה במיוחד, או מתוח מתיחות התורגת בהרבה אל מעבר לכוח הסיבולת. דומה שיכולני לומר, כי על-מנת לחזור לנומרה של דיבור סביר ורהוט - ואפילו למדרגה של נאום באוזני הרבים - צריך הייתי לנפץ את כלי-הביטוי שלי ולחזור ולאחות את השברים. משה בן עמרם היה, כידוע, כבד-פה וכבד-לשון, במקורותינו מצוי הסיפור היפה על הילד, המושיט את ידו אל הזהב, ומלאך ה' מרחיק ממנו כדי להציל את חייו מידי פרעה ומגישה אל הגחלים, והפעוט ממלא בהן את פיו ומטיל מום בעצמו. מעוררי לא יכולתי לעיין באותו סיפור בלי ריגשה של הזדהות המשנקת את הגרון, כשם שעד עצם היום הזה אינני מסוגל להאזין בשלוות-נפש לבדיחות על מגמגמים. המחט ננעצת בבשרי שלי. " ... הלא אהרן אחיך הלוי ידעתי כי דבר ידבר הוא... ודברת אליו ושמת את הדברים בפיו ואנכי אהיה עם פיך ועם פיהו והוריתי אתכם את אשר תעשון" (שמות ד', י"ד-ט"ו): אני לא זכיתי; לי לא נמצא אהרן, וגם לא אח אחר, שיהיה לי לפה. אינני כותב זאת מתוך רחמים עצמיים, אלא כמי שמציג עובדה, שלא היתה לי ברירה אלא לחוות אותה בכל אימתה ולהאבק אתה מאבק בודד ואכזר ומיוסר, מאבק שאינו מסתיים אלא עם החיים עצמם.

(מתוך "קטעים אוטוביוגרפיים")

לפרנסתו בעיר אחרת והיה חוזר, במקרה הטוב, מדי שבועיים לסופשבוע. אינני יודע מה דברים החליפו המורה ואמי, אבל מאז לא הועמדתי עוד במבחנים כאלה. הוספתי לשמור על מקומי בכותל-המזרח של התלמידים המצטיינים עד שיצאתי את בית-הספר העממי, והתנודות הקיצוניות באיכות דיבורי לא השפיעו על מעמדו. יתרה מזאת, בית-הספר שלנו היה מסופח לסמינר למורות, שחניכותיו היו מגישות אצלנו "שיעורים לדוגמא", וכיוון ששמי הלך לפני בשל ידיעותי המופלגות בספרות וכדיסטוריה, היו חברותיה של אחותי, שגם היא התכשרה להוראה בין כותלי הסמינר ההוא, מפצרות בה, שבבואן לכיתתי כדי לתת "שיעור לדוגמא" תשכנע אותי לנהוג בהן במידת הרחמים. כל זה מפני שהייתי מסוגל להפוך את קערתי בהערות מלומדות, המיוסדות על בקיאות העצומה בנידחים שבסופרי ישראל או בפרטי הפרטים של נכלי חצרות-המלוכה האירופאיות בימי הביניים. ויש שגם המחנך עצמו - שבין השאר היה מרביץ בנו תורה כמעט בכל המקצועות ההומאניים - ביקשני כממתיק סוד להפגין את ידיעותי "על דרך החיוב", אם כאשר נמנחה סמינרסטית פלוניית עם חכיכותיו, ואם כאשר היה המנהל פוקד את הכיתה כדי לעקוב אחר איכות השכלתנו, ושמא אחר איכות ההוראה שאנו מקבלים? חידה היא ותהי לחידה. הנקל לשער, כי בבואי "להכריק", לא הייתי מתעכב בגלל קשיי הדיבור. באותן שעות חסד יצא מתוכי הדיבוק כאילו לא היה אלא סיוט לילה הנמוג בהנף השחר. הטראומה של הגמגום לא זנחה אותי גם בבית-הספר התיכון, וגם שם נצרך הייתי לעבור את המיכשול של עימות גלוי עם מורה אלמוני או פלוני כדי שיובהר מצבי המיוחד. כיוון שגם את שנות לימודי התיכונים עברתי כאחד הטובים שבתלמידים, וביחוד במקצועות שאליהם היתה לי זיקה מיוחדת, נמצאה אף כאן הפשרה הגואלת. חיבורי הועלו על נס על-ידי המורים לספרות; לידע ההיסטורי שלי לא היו מתחרים; בלשון ובספרות האנגלית נמנית עם

לקבוע כמה עסקנו אז, אם בפרק של נבואה ואם בפרק היסטוריוגרפיה - אך בהגיע תורי, סירבתי לקרוא, חד וחלק, בלי תירוצים ובלי הסברים. הדממה שעמדה בחלל הכיתה היתה רחוקה כדי חיתוך בסכין. על מצחי ניגרו טיפות זיעה ולבי הלם בחזי כמטורף. זה היה, קרוב לוודאי, אחד הימים המועדים לפורענות, כשהילד נייעור משנתו בהרגשה ברורה, שמהו לא-טוב יקרה לו במרוצת השעות הקרובות. כלום נפתח היום ההוא במריבה משפחתית כלשהי? או שמא בבית-הספר התחיל לגאות גל המתיחות מבשר הרעה? דבר אחד היה ברור לי: לא הייתי מסוגל למלא את דרישת המורה בלי שקלון דיבורי המשובש יתגלה קבל עם ועולם, וכלימת נצח תכסה את פנימוטב היה שהאדמה תפצה את פיה ותבלעני בטרם יקרה הדבר הנורא הזה. בקושי פלטתי את המלה "לא!" ואחרי כן התעטפתי בשתיקה אטומה, שאיננה משאירה אף לא סדק אחד בשריינה האפור. המורה לא תפס את פשר העיקשות המשונה שירדה עלי. שוב ושוב תבע ממני לקרוא את מיכסת פסוקי ואילו אני הניעותי את ראשי בשלילה. על פניהם של חבריי התרוצצה קשת של רגשות, משמחה לאירוע ועד לרחמים עמוקים. לבסוף הורה לי המורה שכל הנראה הגיע למסקנה שדעתי נשתבשה, לצאת את הכיתה ולא לחזור אליה אלא בלוויית אחד מהורי.

קמתי ויצאתי על רקע של דממה כבדה מנשוא. אני זוכר שהיה זה יום קרץ בהיר ושקוף. בית-ספרנו נשקף אל הים, שאור השמש החזק התיו ממרחביו הכחולים-ירוקים ניצוצות של נחושת מלובנת. חולצתי היתה רטובה מזיעה ואגלים כבדים זלגו על פני החיבורים. עיני היו יבשות וצורבות. מזמן חציתי את גבול הדמעות. לבית-הספר לא שבתי אלא לאחר ימים מספר. מיד כשיצאתי מן הכיתה התנדכו אחדים מחבריי להסביר למורה את פשר סירובי. לזכותו ייאמר, כי לא נתקשה להבין את המישגה הכבד ששגה, ולא אחר להתקשר עם הורי, או ליתר דיוק עם אמי. אבי עבר

מרדכי גלדמן

שירים יווניים

תוף המפץ

תף המפץ. מפץ התף

שכטי הפרברים הצהבים -
טורים חרישיים בקסדות מסכה
עטלפים חקיות על דגליהם -
שךפו את הפלף על יושביו.

תף המפץ. מפץ התף

קסף נזהב לא חמסו
גם פנינים ואלמוגים לא נבזו -
את נערינו הבתוליים ובנותינו החלקות
הולכי שלל לערי הפרברים.

תף המפץ. מפץ התף.

אוויל

אני קלב מכנף
אסק לגבהי שמים
אנפח על הפוכים המנצצים.

אוי

אני צפור מדה בשלולית.

אוי, אוי, למדהו אף-בית.

אשתכר כחפושית מניחות האנים.

אוי, אוי, אוי לו

מתוך ספר החדש "מלאט", שופיע בהוצאת הקיבוץ המאוחד.

אצוד זבוכים וחרגולים ונחליליות
ואהיה נחליליות ליל הקיץ
ואהיה לילי הקיץ.

אבוי ואוי

אהיה מעגלי המים באגם
אהיה דגיגים לצפרי המים.

ני אויל מתוק
זום זום נסיך של שטות.

בעור זורחים אורות
ושני אחד יוצרים שנים
אך קוף אינו עצמת נמר
וכל ים טבעו מים

אבוי ואוי, אבוי אונים.

הן זה הוא זה
זה איננו זה
זה הפכו של זה
זה איננו קלל.

אלות

בעמק החם בצל אלות
אתן לאצבעותיך פטמות הסגלות
ותבוא ותדעני ותצחק
והקרבך תעלם באין מרחק.

נחעלס ונצחק על הפרים.
ציר נריו על כדיו יצרנו.

סיכוי למנהיגות אלטרנטיבית

רב-שיח על אופציות לשלום במצעי המפלגות, בהשתתפות: יוסף גורני, יגאל עילם, יוחנן פרס, יונתן שפירא. הנחה: יגאל עילם.

אין אפשרות להגיע להכרעה. דוגמא לקפאון: ערכת לאחרונה משאל לגבי השאלה, איזו ממשלה הייתי רוצה אחרי הבחירות הבאות? ציבור המשיבים התחלק לשלושה חלקים שווים כמעט: שלישי בעד ממשלת הליכוד, 28% בעד המערך וקצת יותר משליש בעד ממשלת אחדות לאומית. והנקודה החשובה היא שדווקא השלישי האמצעי, שלא מסוגל להחליט, לא על הדרך ולא על המנהיגות. והוא מיעוט העם, דווקא הוא השולט בעצם במצב. משום שכשהוא מצטרף לימין, הימין זוכה לרוב מוחלט, ולהיפך. מיעוט זה, החושש הן מהחלטות ימניות והן משמאליות, הוא שיחסום גם הלאה החלטה ימנית או שמאלה. כך שהסיכויים הם שנמצא את עצמנו שוב בממשלת אחדות לאומית, למרות שרוב העם

אנסה להיות יותר ספציפי: תפקיד המערכת הפוליטית הוא לספק לשאר חלקי החברה החלטות, הן לבעיות הפנימיות והן לחיצוניות. מערכת פוליטית יכולה לשאול פתרונות ומחשבות מיועצים שונים, ולגייס כלים מהכלכלה ומחוגים תרבותיים שונים. אבל החלטות היא צריכה להגיע בעצמה. המערכת הפוליטית שלנו, לא מסוגלת להחליט בגלל מספר סיבות. ראשית, בגלל שווייחמשקל הקיים בין ההשקפות השונות. שנית, משום שאין מנגנון שמסוגל לתרגם עודף קטן של עמדה זו או אחרת בעם או בציבור נבחרים, לכדי החלטה נחרצת. אצלנו, להבדיל מארה"ב, למשל, אין הפרדה בין המאבק על השלטון לבין עצם השלטון. המאבק על השלטון אצלנו נמשך גם בין בחירות לבחירות. לכן,

יגאל עילם: אנחנו עומדים בפתח החודש התשיעי לאינתיפאדה. אנחנו עדים להתפתחויות חשובות בצד הערבי - הודעת חוסיין על התנתקות ירדן מן הגדה המערבית, מסמך חוסייני על מדינה פלסטינית בצד ישראל, הפסקת המלחמה במפרץ הפרסי, ולא להיית מוסיף את תהליך ההבנה וההתקרבות בין שתי מעצמות העל, ארה"ב ובריה"מ, שתהיה לו כוודאי השפעה על חופש התמרון של ישראל באזור ועל הסיכוי למציאת פתרון לבעיה הפלסטינית ולסיום הסכסוך הישראלי-ערבי. והשאלה היא: באיזו מידה ובאיזו דרך מסוגלת המערכת הפוליטית שלנו להגיב על ההתפתחויות ועל היחמות הדרמטיות האלה? והאם יכולת הגיב זה עתידה להתקף בצורה כלשהי במערכת הבחירות שאליה אנו נכנסים?

עיסאם אבר-שקרה: "איריס לברכט"

יוסף גורני: אנו עומדים בפני מערכת בחירות בה מתמודדים שני כוחות עיקריים על הבכורה. בנוסף לגורמים נילווים שבוודאי יקבעו באיזו מידה יכול אחד מכוחות גדולים אלה לתבוע את הרכבת הממשלה לעצמו. והשאלה על רקע זה היא - מה מציעה המערכת הפוליטית על כל גוניה לגבי הבעיה הפלסטינית שמונה חדשים לאחר תחילת האינתיפאדה בשטחים. אני מציע שהבחנה הראשונה שנעשה תהיה מעין סקר של המפה הפוליטית מקוטב אל קוטב, כדי לקבל מושג בהיר על הברלי העמדות והפתרונות בשאלה זו.

בבחירת קשת פוליטית זו - מהימין ועד לשמאל, נדמה לי שאף אחד מתוכה לא מציע פתרון ריאלי. ההצעה של מדינת-ישראל תחת שלטון יהודי עם אוטונומיה לערבים - כלומר, גישת הליכוד, הנה הצעה בלתי-אפשרית משום שהליכוד אינו מעלה על הדעת לתת לערבים המסופחים לישראל זכות בחירה לכנסת. כאשר להצעות המערך - האופציה הירדנית שלו התמוטטה. וכשמדברים על מהלכים מדיניים ריאליים ולא על תפישות אידאיות טווח רחוק, יתכן שאין לכל גישתם בנושא אחיזה. שמאלה מהמרכז מדברים על נסיגה לגבולות 67, עם הסכם או בלעדיו. וגם זה לא נראה ריאלי. מבחינת יחסי הכוחות הפוליטיים בארץ, נראה, לפיכך, שמבחינה זאת הגענו לפרשת דרכים אליה תצטרך להתייחס מערכת הבחירות.

יוחנן פרס: מערה בעצם פתרון ראצינאלי? ככלל, לדעתי, זה פיתרון המשפר את מצבה של מערכת מסוימת ביחס לסביבתה. מדוע מגיעים פרטים ולפעמים קבוצות לפתרונות לא ראצינאליים? משום שהם מעדיפים לפתור בעיות בתוך המערכת, על-חשבון שיפור מצבה של המערכת ביחס לסביבתה. כאשר אדם פרטי נוהג כך, מדובר בדרך-כלל על סבך של בעיות נפשיות שבגללן הוא נזנע מלקבל אופציה טובה, ומכניס את עצמו למלכוד, מעניש את עצמו ועוד. בקבוצה, יכול להיות מצב בו כל אחד מהפרטים המאכלסים אותה יהיה נורמלי וראצינאלי ועם זאת לא יוכלו להגיע להחלטה משותפת סבירה, משום שהמצב בתוך המערכת מעורער כל-כך. עד ששיקולים פנימיים מועדפים על שיקולים חיצוניים. לכן, צדק גורני כשאמר שאין לנו דרך להגיע לפתרון אשר יביא בחשבון את השאיפות הפוליטיות, הלאומיות של העם הפלסטיני לצד אלה של ישראל. משום שאין כוח פנימי שיכול להעביר החלטה כזאת, למרות שאפשר להוכיח שמבחינת ישראל זה פתרון טוב יותר מהמצב הקיים בו אנחנו גם אוכלים את הדג המקולקל וגם עוד מעט נגורש מהעיר. אלא, שמדינת-ישראל כה עסוקה כבעיותיה הפנימיות עד שלא מתאפשר לה לפתור את בעיותיה החיצוניות.

באשר למחלוקת עצמה - אתה, יגאל, הנחת שכולם מסכימים על מדינה יהודית. נכון אמנם שפרט לגורמים הקיצוניים ביותר בשמאל, הכל מסכימים שמדינת ישראל צריכה להישאר מדינה יהודית. אבל, יש מחלוקת חמורה מאוד בקשר לשאלה, מהי מדינה יהודית? למשל, מדינה יהודית שתפצל את העם לשליש בארץ ושני-שליש בתפוצות, האם היא מדינה יהודית? ואם מדובר על מדינה יהודית בה יכיר גם היהודי האמריקאי, במלוא המובן של המושג, הרי אז הקשר שבין היהדות ובין שמירת זכויות האזרח הוא קשר קיומי.

יגאל עילם: חוששני שגם זו משענת קנה רצוף. לי נראה שליהודים בתפוצות, ואני מתכוון בעיקר ליהודי ארה"ב, כלל לא איכפת אם מדינת ישראל תהיה דמוקרטית אם לא, וכלבד שתהיה מדינה יהודית. הם כמוכן לא יוותרו על הדמוקרטיה באמריקה, שהרי זו מאפשרת להם לחיות שם. אבל הם אינם מתכוונים לחיות בישראל, והם צריכים לישראל כסמל יהודי, כבסיס יהודי, כמין "מחיאון יהודי". על כן אתה נתקל בפרדוקס כגון זה שיהודים רפורמיים באמריקה כלל לא איכפת להם ואולי הם אף מעדיפים שבישראל תשרור יהדות אורתודוקסית, שתשמר את הגחלת היהודית הישנה ואפשר יהיה להתחמם לאורה הקלוש מעבר לאוקיינוס או בכיקור השנתי ב"שמורה היהודית" בארץ-ישראל, שבו אוספים חוויות יהודיות "אותנטיות". הם גם מוכנים להשלים עם כל מעשה עוולה כלפי הערבים בישראל ועם מניעת זכויות אזרח מן הפלסטינים, וכלבד שלא יקלקלו להם את "המדינה היהודית". במובן זה הם בני-ברית אמיתיים של העם היושב בציון ושותפים מלאים בדבר עבירה. הייתי נוקט משל חריף וגם ואומר, שאנחנו מספקים להם את "בית הברשת" שבו

יוסף גורני

גם בתקופתו של בן-גוריון דרוש היה הרבה מ"ערמת התבונה" כדי לשכנע את התנועה ואת מפלגתו באי-הנמנעות של תוכנית החלוקה. מה שאני מציע הוא ניסיון להגיע אל הקונסנזוס הציבורי ההגיוני הרחב ביותר אשר יפזר את החרדות ויתן סיפוק לשאיפות הלאומיות של שני הצדדים.

נכון, שגם המחשבה המדינית של תנועת-העבודה הגיעה לקיפאון, אבל אי-אפשר לגזור עליה את הדין ההיסטורי, מפני שתפיסה זו לא הועמדה במבחן לפני המצב ה"סאדאתי". ולנושא העם - אסור לשכוח שהעם חי בחרדה. המדינה הפלסטינית מפחידה אותו. מצד שני, הוא לא חש במלוא חומרת הבעיה באופן יום-יומי. במצב כזה אפשר היה לפרוץ את מעגל הקסמים על-ידי תוכנית שתיתן לציבור את שני הדברים בהם הוא רוצה: את הבטחון בגללו הוא חושש מנסיגה, ואת איפיונה היהודי של המדינה. המוצא הוא תכנית פדרטיבית או קונפדרטיבית שתקשור את מדינת ישראל ואת הפלסטינים. תכנית זאת חייבת להתגשם בהדרגה ובטווח זמן של 5-6 שנים, על מנת שתבטיח את תחושת הביטחון שלנו. וכוננתי לא רק לגבולות ביטחון נוסח תכנית אלון, אלא גם לנושא השוק המשותף, למשל, שיקשור ביננו מבחינה כלכלית. **יגאל עילם:** למה תכנית כזו אינה מקבלת ביטוי במצעה של אף אחת מהמפלגות?

יוסף גורני: משום שהנהגת מפלגת העבודה מבוהלת, היא פוחדת מגזר דינו של הציבור. מהטענה שאם היא לא תהיה שותפת לשלטון יקרה אסון לאומי. למפלגת העבודה אין אומץ לסכן את מעמדה הפוליטי.

יגאל עילם: האם נשמעת מדברייך המלצה לתנועת העבודה לאזור אומץ ולהציע הצעת פתרון ברוח הדברים שהשמעת, אם-גם יגזר עליה ללכת בשל-כך למדבר האופוזיציה למשך 10-5 השנים הקרובות? **יוסף גורני:** הייתי אומר שכן, שיש להביא תכנית פדרטיבית מעין זו להכרעת העם.

יוחנן פרס: דווקא משום שהמחלוקת היא כה עמוקה וכנה, המנגנון לפתורונה הכרחי. אבל המערכת הפוליטית היא כזו שרוב קטן לא יספיק לצורכי הכרעה כזאת. מאידך - אם הפתרון יצטרך לחכות עד שזעזוע או עבודה חינוכית הדרגתית ישכנעו רוב מכריע כזה שיצליח להשפיע על המנגנונים הקיימים, חוששני, ששוב לא יהיה אז אקטואלי, משום שמושא הבעיה יפסיק להתקיים.

היה רוצה להחליט, לכאן או לכאן, אלא שבמצב זה הוא אינו מסוגל להחליט. **יונתן שפירא:** כשמדובר על יחסים בינלאומיים יש לקחת בחשבון התפתחויות ולדעת להגיב עליהן. המערכת הפוליטית שלנו הגיבה רק עד 67, ומאז 67 - חדלה להגיב. אם נבדוק את טיעוני מפלגות הקואליציה ב-70, וכיום - יסתבר לנו שלא חל בהם שום שינוי, שלא קרה שום תהליך. כלומר, הפסיקו להגיב להתפתחויות המדיניות. שתי המפלגות נתקעו. בחירות ממשיתים בכך מסורת ארוכת שנים של הימין הראדיקלי האירופי, שאף-פעם לא התייחס למציאות הפוליטית, שהניח שיחסים בינלאומיים זה עניין של כוח, שהחזק, מנצח. ואילו מפלגת העבודה שינתה את מדיניותה בעקבות השינויים בהנהגתה אחרי ששת-הימים. המנהיגות המהפכנית היזמה נכשלה ערב מלחמת ששת-הימים ואת מקומה יזמה קבוצה שאנשיה שולטים בה עד היום. היתה זאת קבוצת טכנוקרטים צבאיים ללא ניסיון והבנה בפוליטיקה בינלאומית. כאנשי צבא עסקו בשאלה - איך להתכונן למלחמה הכאה. כתוצאה מכך, נוצר שיח פוליטי חדש בין שתי המפלגות הגדולות. אלה אמרו: "א"י השלמה וזכויות הטטוריות, ואלה אמרו: פשרה טריטוריאלית וגבולות ביטחון (במובן הצבאי, לא הפוליטי).

יגאל עילם: אם אכן חל ליקוי מאורות כזה במנהיגות הפוליטית - מדוע לא עלתה מנהיגות אלטרנטיבית? מדוע "העם" אינו נותן סיכוי למנהיגים חדשים, בעלי הצעות אחרות? אולי משהו לקוי בעם הזה? אולי יש לנו כאן בעיה עם עולם מושגים, עם קונסנזוס כזה, שבו יכולים לשרוד רק המנהיגים הפוליטיים שעליהם אנו מתלוננים... מנהיגים אחרים פשוט לא יעברו את אחוז החסימה, ובוודאי לא יוכו בתמיכה המונית. אכן, אני שייך לאלה המתקשים להפריד בין העם לבין מנהיגיו. בודאי אין מקום להפרדה כזאת במשטר דמוקרטי. העם מקבל את מה שמגיע לו, כלומר, את מה שהוא בוחר... ולאמיתו של דבר "העם" ולא המנהיגות הפוליטית הוא גם שקובע ככוח כובדו את גבולות התמרון הפוליטי של המנהיגות. כוח זה הוא אינרטי מטבעו, ועל כן דרושה באמת מנהיגות עילאית כדי לחולל שינוי כלשהו; אבל בסך הכל חשוב הרבה יותר לבדוק ממה מורכב הקונסנזוס הלאומי מאשר ממי מורכבת המנהיגות. הייתי רוצה להדגים עניין זה על ידי הסבת תשומת לבכם לאותו קטע בקונסנזוס הישראלי, המשותף לשתי המפלגות היריבות הגדולות ואף כמעט לכל המפלגות האחרות - והוא הסכמה על "מדינה יהודית" במובן זה שזו צריכה להיות מדינה עם רוב יהודי מוחלט ושהערבים היושבים במדינה זו לעולם לא יוכלו לממש את זכותם האזרחית הטבעית ולסכן בכך את הדמומינטיות היהודית. ברור יש יסוד קונסנזוס מוצק כזה יש גבול למה שהמנהיגות הפוליטית שלנו יכולה להציע לשם פתרון הבעיה הפלסטינית או אף לשם פתרון שאלת השטחים המוחזקים. אני בעצם טוען, שישאל, בהשקפת העולם השלטת בה איננה מסוגלת להציע פתרון הגון לפלסטינים. אנחנו לכודים, ורק האילוצים ההיסטוריים הצפויים לנו בעתיד הקרוב יאלצו אותנו לשנות את מדיניותנו האינרטי ולהפסיד את הקפאון המדיני. כמוכן, יש גם תסריט היסטורי אחר, שאינני רוצה אף להרהר בו בקול רם. אבל אני מציע שאולי נתייחס גם לגורמים הבינלאומיים שבהם צריכה ישראל להתחשב בעיצוב מדיניותה והתנהגותה וגם הם קובעים גבול ברור ליכולת הפעולה שלנו.

יוסף גורני: נכון, למרות הניגודים, קיים בשורשי הדברים הסכם יסודי בין השקפתה של תנועת-העבודה, לבין השקפת המחנה הלאומי של חירות. אבל להבדלים יש משמעות דווקא בזמן בו מגיעים לפרשת-דרכים. אז ברור ההבדל בין ההשקפה המיתית, האידאולוגית, המנסה לכפות את רצונה על ההיסטוריה, לבין ההשקפה ההיסטורית, המתחייבת למציבים שאותם אין אפשרות לשנות, כלומר, למציאות קיימת. לאורך כל שנות הסכסוך היהודי-ערבי הייתה בתנועת-העבודה בשעות הכרעה, נכונות להשלים עם המציאות ההיסטורית: בהצעת חלוקה א' ב-1937, בהצעת החלוקה ב' ב-1947, בניסיגה מסיני, בהסכמי הפרדה ב' ב-67, 70, וכ"י.

ראשי פרקים להצעת הסדר קונפדראטיווי

יוסף גורני

- א. הקמת יחידה מדינית, פדראטיווית או קונפדראטיווית, שתהיה מורכבת משלוש מדינות ריבוניות: מצרים, ירדן וישראל, ומאיזור אוטונומי פלסטיני ביהודה, שומרון ועזה. מעמדו המדיני, הפנימי והבינלאומי, של האיזור האוטונומי יהיה דומה לזה של הרפובליקות הסובייטיות הגדולות: אוקראינה ורוסיה הלבנה. מן הבחינה הטריטוריאלית יהיו בה שני מוקדים: יהודה ושומרון וחבל עזה, בתוספת החלק המערבי של סיני, הכולל את העיר אל-עריש, וזאת, כדי לפתור את בעית צפיפות האוכלוסין בחבל ארץ זה.
- ב. גבולות הביטחון של ישראל ייקבעו על-פי תוכנית אלון, תיקונים טריטוריאלים ביהודה ושומרון וכן פירוז סיני.
- ג. ירושלים שבין החומות תקבל מעמד אקסטריטוריאל, כמו הוואתיקאן ברומא, והיא תנוהל על-ידי נציגי שלוש הדתות: היהודית, המוסלמית והנוצרית.
- ד. תותר התיישבות יהודית ביהודה, שומרון וחבל עזה בהיקף שישווה לשיעור בני הלאום הערבי החיים בישראל שבגבולות הקר-הירוק.
- ה. התושבים היהודים בשטח האוטונומי הפלסטיני והתושבים הערבים בישראל יוכלו לבחור בין אזרחותם הלאומית לבין אזרחות המדינה בה הם חיים.
- ו. המבנה המדיני המוצע יישען על שוק כלכלי משותף במתכונת המערב-אירופית, ועל ברית צבאית בדומה לנאט"ו.
- ז. הפדרציה תהיה קשורה מן הבחינה המדינית והצבאית בארה"ב ובברית נאט"ו.
- ח. במסגרת שיתוף-הפעולה הכלכלי יוקמו מפעלי פיתוח משותפים כגון מתקנים להתנפלת מי הים בסיני, או, לחילופין, העברת עודפי מים מן הנילוס לשימושן של חברות הפדרציה האחרות. כמו-כן, תוקם אוניברסיטה אזרחית, שבה ילמדו בני שני העמים.

אותם, אבל מנוגד לחלוטין למהלכי ליכם ולשאיפותיהם, לעומת זאת קונפדרציה כהצעה חופשית אחרי שתהיה להם עצמאות, הוא דבר טבעי, המתקבל, המתיישב עם האינטרסים הכלכליים שלנו ואני מאמין שגם שלהם. הצעת פרציה כתנאי לשחרור מהכיבוש, תתקבל כסחיטה, או כהמשך לכיבוש. ובאשר לאותן היאחזויות, שאין אפשרות כביכול להשתחרר מהן, ההצדקה בוססה על זה שלא הותרמה לצרכיהן אדמה ערבית פרטית. אלא שגם זה אבסורד בעיני - הייתכן שמדינה ריבונית כלשהי תסכים לכך שיריבה שמעבר לגבול ייטול לעצמו "אדמות המדינה", השייכות לה ושנועדו לשרת את צרכי הפיתוח שלה בעתיד? ברור שמעשה זה הוא קרן כוער בכשר הערבים וכל נסיון לכפות עליהם מצב זה ייחשב כניסיון בלתי-יכן, אם המגמה היא ליצור פתח לפיוס. רק אם צוות משותף יגיע למסקנה של קונפדרציה כזו או אחרת, כתוצאה טבעית של דיונים ברמה שווה, יהיה לדבר ערך ממשי. האופציה הירדנית אינה אהובה על ערביי יהודה ושומרון. הם מסרבים לראות אותנו כאדריכלים לגורלם. וכל נסיון שלנו לכפות עליהם הסדר התפור עפ"י האינטרסים שלנו, איננו ריאלי. יותר מזה - הוא עשוי לחבל גם בכל פתרון אחר.

בעקיפין, ובמידה של היסוס, נגענו כולנו בשאלה: האם להיאבק מבפנים, או מבחוץ. הפיתרון לכך יימצא רק כאשר אחת המפלגות הגדולות תסיק מסקנות מכלולנותיה. והכישלון האלקטוראלי הוא לא היחיד. נראה לי, שהדברים האופרטיביים, אותם עלינו לומר כלפי פנים, צריכים להיות הרבה יותר חד-משמעיים. כל מי שעניין השלום תוך כבוד-הדדי יקר לו, חייב להימנע מהשתתפות בממשלה כלשהי, שאינה מכירה בזכות הבסיסית של הפלסטינים להגדרה עצמית, ושרואה את ארץ-ישראל כולה כשייכת לעם היהודי בלבד.

יחזון פרס

כל מי שעניין השלום תוך כבוד-הדדי יקר לו, חייב להימנע מהשתתפות בממשלה כלשהי, שאינה מכירה בזכות הבסיסית של הפלסטינים להגדרה עצמית, ושרואה את ארץ-ישראל כולה כשייכת לעם היהודי בלבד.

ביחס לשאלה אם העם אשם או לא - כיוון שהעם ריבוני, הוא בסופו של דבר גם אחראי. המנהיגות יכולה להתנתק אולי ממלוא תוצאות מדיניותה, אבל העם לא. מה נראה לי הליקוי הבסיסי בעמדה הפוליטית שלנו? שנת 1967 ועוד יותר 1980, "תפסה" אותנו בתוך מהפך

ועד היוצרים הישראלים והפלסטינים (סופרים, אמנים ואקדמאים) נגד כיבוש, למען שלום וחופש היצירה

הסכם שלום ישראל-פלסטיני

אנו החתומים מטה, סופרים, אמנים ואקדמאים יהודים וערבים במדינת ישראל ופלסטינים בשטחים הכבושים, נותנים את ידנו ומאמצים את הסכם השלום שעקרונותיו מובאים בזה בין מדינת ישראל ובין מדינת פלסטיין שתקום.

העקרונות להסכם שלום ישראל-פלסטיני הם כדלקמן:

1. הקמת מדינה פלסטינית ריבונית ועצמאית בכל השטחים הכבושים על ידי ישראל מאז **מלחמת 1967** בגדה המערבית וברצועת עזה.
2. מדינה פלסטינית ריבונית זו מכירה בזכותה של מדינת ישראל לחיות בשלום ובבטחון בגבולות שלפני 5 ביוני 1967. במקביל, מכירה מדינת ישראל בזכותה של מדינת פלסטיין לחיות בשלום ובבטחון בגבולותיה שלה.
3. שתי המדינות הריבוניות, ישראל ופלסטיין, תחתומנה ביניהן על הסכם שלום וכן על חוזה אי התקפה הדדי. ערבויות בינלאומיות נאותות תידרשנה כדי להבטיח את ריבונותן ושלומן של שתי המדינות בגבולותיהן המוכרים.
4. ירושלים מפורזת ובעלת גבולות פתוחים, בה יחיו שני העמים, זה בצד זה, באין מחרד, היא בירתה של מדינת ישראל וגם בירתה של המדינה הפלסטינית הריבונית.
5. יימצא פתרון צודק לבעיית הפליטים הפלסטיניים במסגרת הסכם השלום.
6. כל הליכי הקמתה של המדינה הפלסטינית עד להקמתה בעליל ייערכו תחת פיקוח בינלאומי.

אנו קוראים בזה לממשלת ישראל לפתוח לאלתר בשיתוף עם הארגון לשחרור פלסטיין במגמה לממש את הסכם השלום המוצע במסגרת ועידה בינלאומית או כל מסגרת אחרת שתתקבל על דעת הצדדים הנוגעים בדבר. עם תחילת השיחות מתחייבים כל הצדדים לחדול מכל מעשי אלימות זה כנגד זה.

חתומים לפי סדר הא"ב:

חנה אלברשטיין (זמרת) / **אסעד אל-אסעד** (משורר ויו"ר התאחדות הסופרים הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה) / **סמיח אל-קאסם** (משורר ויו"ר התאחדות הסופרים הערבים בישראל) / **גימיל אל-סלחות** (סופר) / **ד"ר וסמי אל-כפרי** (מרצה באוניברסיטת ביר זית) / **עדיט אל-כאשאף** (סופר) / **טולי באומן** (צייר) / **מוחמד בכרי** (שחקן) / **שמעון בלס** (סופר) / **גדליה בסר** (שחקן ובמאי) / **יעקב בסר** (משורר) / **אורי ברנשטיין** (משורר) / **אברהם גיור** (סופר) / **מוחמד חמזה רינאיים** (משורר ועורך) / **יאיר גרבוש** (צייר) / **סיהאם דאוד** (משוררת) / **כרים דבאח** (צייר) / **דני הורביץ** (מחזאי) / **יושקה לרשטיין** (צייר) / **נתן זך** (משורר) / **אמיל חביבי** (סופר ועורך) / **יעל לוטן** (סופרת ועורכת) / **סולימאן מנסור** (צייר ויו"ר התאחדות הציירים והפסלים הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה) / **סלמאן נאטור** (סופר) / **יהושע סובול** (מחזאי) / **ד"ר גימאל סלסע** (משורר) / **ד"ר סמי עבדללה** (מרצה באוניברסיטת אל-נג'אח) / **ד"ר תאמר עיסאווי** (מרצה באוניברסיטת ביר-זית) / **נביל ענאני** (צייר) / **דן קיזר** (צייר) / **עמוס קינן** (סופר) / **ד"ר נסים קלדרון** (מרצה באוניברסיטת ת"א) / **גרשון קניספל** (אמן) / **יורם קניוק** (סופר) / **יוסף שילוח** (שחקן ובמאי) / **אילן תווין** (שחקן ובמאי).

צריכים שני שחקנים, על-מנת לנהל מו"מ ולהשיג את המכסימום במסגרת האפשרויות הנתונות. **יגאל עילם**: אתה הרחבת את המבוי הסתום גם לתחום היחסים הבינלאומיים, ואני הייתי רוצה שננסה עכשיו לתאר מה יכול להיות המוצא לפתרון. איך ניתן לתאר תזוזה, אם נביא בחשבון את כל הגורמים: העם, המפלגות, השיטה הפוליטית, הגורמים הבינלאומיים, אש"ף, הפלסטינים וכו' - כיצד ככל זאת יכול להיראות תסריט ריאלי פחות-ארי יותר של תזוזה? **יוסף גורני**: אפשרות כזאת יכולה להיווצר רק על בסיס הסכמה שיש לפתור את הבעיה עפ"י המצב הנתון - מצב שאינו ניתן לשינוי קיצוני מכמה בחינות יסודיות. מצד הערבים, לרוגמא, איראפשר לשנות את העובדה שקיימת תנועה לאומית פלסטינית, אשר חייבת לבוא על סיפוקה. מבחינתה של ישראל, לעומת-זאת, יש לקחת בחשבון את העובדה שלא יהיה כוח אשר יעקור את המתנחלים ממקומותיהם. על בסיס נתונים אלה, קיימת האפשרות של אזרחות זרה הדרית. ואני לא מתנגד לכך. שחלק מערביי הקו הירוק, שאינם חשים עצמם בנוח בקרב רוב יהודי, יוותרו על אזרחותם הישראלית. יקבלו אזרחות פלסטינית וימשיכו לגור כאן. כפתרון כזה יש מידה של ביטחון. **יעקב בסר**: ואם תציע למתיישבי יהודה ושומרון אזרחות פלסטינית? **יוסף גורני**: זה לא בא בחשבון. זה לא טוב. על-סמך נתונים היסטוריים שאינם ניתנים לשינוי. **יחזון פרס**: אני רוצה לתקוף את דברי גורני. אני חושב שהנסיחן שהובע בעיקר בתשובתך הקודמת, לסגל את הערבים למה שנראה ריאלי מבחינת השיקולים שלנו, הוא פתרון בלתי-ראציונאלי מהסוג עליו דיברתי בהתחלה. כדי ליצור משהו, שהוא אולי לא מנוגד לאינטרסים שלהם כפי שאנחנו רואים

הם יכולים לפרוק את יצריהם היהודיים העמוקים. הבורגנים היהודיים המהוגנים האלה כלל אינם מעוניינים בישראל אחרת או "כציון אחרת" - כזאת יש להם באמריקה... **יחזון פרס**: אפשר לבקר בבית-בושת, אבל לא להודות אתו! לכן, רגשות של שותפות גורל ועזרה פה ושם מצד יהדות התפוצות, כן. סיפוק הכמיהה למדינה יהודית, שאחד מעקרונותיה הוא להראות שגם אנחנו יודעים לנהל מדינה, זה כן. אבל מתן-יד למדינה פשיסטית טוטליטרית - לכך לא יסכימו! **יונתן שפירא**: הטלתם את האחריות על העם והלכתם הלאה. אבל אנחנו מדינה דמוקרטית במאה ה-20. זו דמוקרטיה לא ישירה, והבעיה נעוצה לא רק במספרי האוכלוסין הגדולים במדינות, אלא גם בניהול הארגון העצום הזה ששמו מדינה. במערכת זו ההמונים ביזונים מלמעלה. כל מה שהם יכולים לעשות הוא לבחור בין קבוצות מנהיגים. הם לא יכולים להחליט. יש דינמיות בדמוקרטיה. קבוצה פוליטית שמפסידה, עושה חשבון-נפש - איך ביכולתה לקבל יותר כוחרים. לצורך זה היא מציעה הצעות אחרות מאלה שהציעה קודם, מחפשת בתוכה היכן הפגם שהיה בה? והעם, כאמור, בסך-הכל בוחר בין הקבוצות השונות. בעניין מערכת היחסים הבינלאומיים, ורדאי שאנו מהווים רק גורם אחד בין גורמים רבים, וכל ה"קונץ" הוא לשמור בין כל אלה על יוזמה מסוימת, להיות "שחקן" אקטיבי. לא לסמוך על זה שגורבצ'וב ודוקאקיס יסדרו לנו את העניין. ולנו, יש נטיה לתת לאחרים להחליט בשבילנו, כשאנחנו לא מסוגלים להחליט. הדמוקרטיה שלנו, בגלל המיתוסים השולטים בה, מוציאה אותנו מהמשחק. אנחנו שחקן שלא משחק בזירה הפוליטית הבינלאומית. וזה עצוב מאד, כי בשביל פדרציה או כל הצעה אחרת לפיתרון המשבר ביננו לבין הערבים

יגאל עלים

אם אכן חל ליקוי מאורות כזה במנהיגות הפוליטית - מדוע לא עלתה מנהיגות אלטרנטיבית? מדוע "העם" אינו נותן סיכוי למנהיגים חדשים, בעלי הצעות אחרות? אולי משהו לקוי בעם הזה? אולי יש לנו כאן בעיה עם עולם מושגים, עם קונסנזוס כזה, שבו יכולים לשרוד רק המנהיגים הפוליטיים שעליהם אנו מתלוננים...

לנו, כי בסופו של דבר יסתמן הפתרון בדמות של מבנה פדרטיבי או קונפדרטיבי, שבו ישתתפו הישראלים, הירדנים והפלסטינים, כישויות ברורות ומוגדרות. בתנאי זה - של מימוש הישות הפלסטינית בצד הישות הישראלית - יהיה גם יוחנן פרס מוכן להצטרף לתסריט האופטימי של גורני. לקואליציה מאושרת זו מוכן גם אני להצטרף בלב שלם. יונתן שפירא גורס חזרה לגבולות 1967, חד וחלק, כאקט של הכרעה ברמת המנהיגות. וגם זה שייך לתסריט האופטימית שלנו. לעומת זאת, נדמה לי שלא נתנו פתחון פה מספיק לדאגה העמוקה המקננת בנו נוכח המצב האינרטי והמילכוד הרעיוני והפוליטי, המאפיינים את החברה הישראלית היום: קיימת סכנה שכוחות אופל, כמו אלה המטיפים לרעיון הטרנסספר, הם שיצליחו למלא את החלל המדיני הריק הגדל בתוכנו, וגם הם יתגברו, וביחוד כאשר יתברר להם כי גם טרנספר לא ניתן לבצע באילוצים שהעולם כופה עלינו, הם יגררו אותנו לפתרון אפל עוד יותר. ואם זה יקרה - שם תהיה גם קבורתנו.

ב-1948. אבל הוא התחיל בכך ביצירת תהליך בו היינו לגורם אקטיבי, ועל-כך שמר בעקביות גם ב-49, כאשר הוציא אותנו בפעם הראשונה מסיני, וכך גם ב-1956, ואפילו ב-1967, כשכבר היה קצת סנילי, עדיין הבין שיש להחזיר הכל חרץ ממזרח ירושלים, תמורת שלום. אם היינו מקבלים אז פורמולה מסוג זה, היתה, להערכתי, כל הווייתנו כיום שונה. דם רב היה נחסף. החלטת המנהיגות צריכה להיות לכן, לדעתי, חזרה לגבולות 67, עליהם הגנו בהצלחה רבה יותר מאשר על הגבולות הבטוחים שעל גבול הסואץ. איך בדיוק, באיזה קצב וכו' - זה כבר ענין למו"מ. רק יחמה כזאת תוכל להחזיר אותנו לזירת העשייה הפוליטית איך לשכנע בזה את העם? זאת בעיה לא פשוטה, אבל לא בלתי-ניתנת לפתרון. גם דעתו של בן-גוריון לא התקבלה באהדה גמורה ע"י "העם", כשבא עם רעיונותיו אלה ב-1937, אלא שהוא פנה קודם כל לא לעם אלא לקבוצת המנהיגות, משום שהבין שההחלטה הבסיסית צריכה לבוא "מלמעלה". יוסף גורני: קשה לי להסכים בכל עם שניכם. אולי מפני שאני עוסק בהיסטוריה, חו מלמדת אותנו, כי "חומר החיים" הרבה יותר מורכב מהנחות רציונליות. ולפעמים האירציונאלי הוא הריאלי, ולהיפך מזה. על כן איני יכול להגיע למסקנות קיצוניות וחד-משמעיות. משום-כך לא אשולל מראש רעיון של ממשלת אחדות-לאומית, משום שאני משוכנע, שאילו קמה הקואליציה הלאומית הרחבה ב-1981, היה נמנע אסון מלחמת לבנון. ועל כן לא מרפה ממני המחשבה, כי האחריות למה שקרה מוטלת גם על אלה אשר סירבו קטיגורית לרעיון שהוצע למערך. איני יכול גם לגנות את הנהגת מפלגת-העבודה של עכשיו, ולשבח את בן-גוריון על יחמותיו המדיניות בדרך לחלוקה, כאשר מזה שלוש שנים קיימת היחמה של הוועידה הבינלאומית על בסיס הסכם עם חוסיין - שבינתיים פג תוקפו. איני מבין לחלוטין כיצד מתכוון יונתן לכפות את "הרצון הראציונאלי" על העם מלמעלה, כאשר אנחנו חיים במערכת כוחות בחברה דמוקרטית ואין בעין כוח פוליטי אשר יוכל להכריע את הכף בכיוון הרצוי. מבחינה זו אין כל מקום להשוואה בין תקופת הנהגתו של בן-גוריון לבין המציאות הפוליטית בה אנו חיים. גם בתקופתו של בן-גוריון דרוש היה הרבה מ"ערכת התבונה" כדי לשכנע את התנועה ואת מפלגתו באי-הנמנעות של תוכנית החלוקה. מה שאני מציע הוא ניסיון להגיע אל הקונסנזוס הציבורי ההגיוני הרחב ביותר אשר יפזר את החרדות ויתן סיפוק לשאיפות הלאומיות של שני הצדדים. מדוע אפוא אסור לי לבוא עם תוכנית מעין זו, כפתחה למשא-ומתן ממושך, כפי שטוען יוחנן פרס? הרי מה שאתם מציעים במקום זה - הכרזה על נסיגה כוללת - הוא מירשם לכישלון פוליטי, מראש, ולחזיק המגמות אשר לדעת כולנו עלולות להמיט אסון נוסף עלינו. אתם בודאי תחשבו כי איני אלא אוטופיסט. איני נתע מפני שם-תואר זה, מפני שכהיסטוריון כבר ראיתי אוטופיסטים שהיו יותר מציאותיים מן הריאליסטים.

יגאל עלים: אחתום דיון זה בהצבעה על הכיוון האופטימי שהזדקק בכל זאת מדיין שהתנהל בדרך כלל על פס פסימי. נדמה לי שיוסף גורני נתן את הביטוי המובהק ביותר לאופטימיות שעוד לא אבדה

פוליטי כפול של דור ושל מוצא. והמנהיגות כשלה אז בטיפול הברזמני, בשלושת הבעיות שניצבו לפניה: מדיניות, חילופי דורות וחילופי המוצא העדתי. כלומר, פה באה לידי ביטוי לא רק חולשת המנהיגות, אלא גם בעיה סטרוקטוראלית. הרי העם לא יכול לשנות את עובדת חילופי הדורות שבו, או את עובדת עלייתה של קבוצת אוכלוסיה מסויימת. אבל הוא נושא בתוצאות. למשל, נושא עדות המזרח ככות פוליטי. בוויכוחים הפוליטיים של שנות ה-50, התייחסו לעדות המזרח כאילו אינן קיימות. היום הן מצויות במרכז הפוליטיקה הישראלית, וכידן לנסות וליצור גשר ביננו לבין ארצות ערב. תפקיד היסטורי זה, עשוי לשנות לחלוטין את תיקן הקיפאון עליו דיברנו. עד כדי כך משמעותי היום תפקידן של עדות המזרח בפוליטיקה הישראלית, עד שהייתי

יונתן שפירא

המערכת הפוליטית שלנו הגיבה רק עד 67, ומאז 67 - חדלה להגיב. אם נבדוק את טיעוני מפלגות הקואליציה ב-70, וכיום - יסתבר לנו שלא חל בהם שום שינוי, שלא קרה שום תהליך. כלומר, הפסיקו להגיב להתפתחויות המדיניות. שתי המפלגות נתקעו.

אומר שהן נימנות על שתי הקבוצות שכרצותן יתפכו לגשר וברצותן יתפכו לחומה מונעת שלום. הקבוצה האחרת היא כמובן זו של ערביי-ישראל. אם שני כוחות אלה - בנפרד או במשותף - יחליטו להיות גשר לשלום, מובטח לנו שמרכבת השלום תוכל לעבור עליו בבטחה. יונתן שפירא: הייתי רוצה לחזור לנושא מדיניות החוץ. ב-1937 הגיע בן-גוריון למסקנה שהפתרון הריאלי לסכסוך הארץ-ישראלי צריך להיות חלוקה. נכון שלא רק בזכות הבנתו זו ב-1937, קמה המדינה

"עתון 77"

מאחל לקוראיו ולמשתתפיו שנה טובה ובחירה נכונה.

מאנגלית: אליאל

גורל

מוזר כי איריס לכן אחד
שגפן בלאחר יד באישון ליל
העיר את האהבה;
קף כתובים החיים.

אלו היה זה נרד
הייתי מחיכת ונועצת אותו בשמלתי;
היינו אומרות לילה טוב
ונפרדות לשלום.
אף האיריס הלכן!
נראה טהור לאין שעור
באור הירח הדק, החור.
אלף דברים קטנים ארגמניים
שרעדו בי משחר נעורי
צפו ולבשו צורה מפרת
שזהייתי פתאם כאהבה.

המגע החיפשי של אצבעותיך הארכות העיר אותי
ראיתי ששערך הסתור בזהק,
שעיניך זכות כספיר ובתוכן כוכבים משתוקקים,
ישפתיך - במרחק נשקה.

החיים כורעים לרגלי הגורל
ונוטלים מה שמזמן להם.
1919

כשנהיית האהבה זרה

כשנהיית האהבה זרה
במקדש אשר בנתה
לימים ולילות בלתי נשכחים,
כשמתרחקת היא באנחה
וללא שוב
מן המזבח אשר במקדש,
כשדועכים הגרות
וכשוף הקטרת המתוקה
נמוג...
האם סבורה את שנולד צער
בלבו של אחד האלים?
1921

שיר אהבה

אהובתי, את הורסת אותי, את פוגעת,
את קורעת אותי לגזרים.
את ברבור פראי שצדתי
והשפנתי בלבי.
אחותי, אהובתי, אני פצועה,
שבורה, מפחדת,
הכנפים הפראיות מכות בחזקה -
הן מבהילות אותי.

קפלי את כנפייך, דגרי כיונה,
היי יונה שאוכל לאהב
בשקט, יקירתי, אהובתי הנסערת,
אם לא - אני אמות.
1922

אור: רינה ג.

רחוק מן התענוג, מקום בו מנשקת האימה
ומתים האניים הקטנים.

במחוז-איך-צפרים זה
אין מדברים בנחת על אהבה.
1958

מה אם - ?

(המדיטציה המליין ואחת והאחרונה)

מה אם ננפץ את הפראות
ונראה את פרצופנו האמתי?
מה אם נעזב את כתבי הקדש לתולעים
ונמצא את ריחנו האמתי?
מה אם נשרף את בודהות העץ?
נחזיר את בודהות האבן להרים?
נפזר את הגורואים בצחוק גדול
ונגלה את השביל שפסענו בו תמיד?
מה אם נגיד למושיעים
כי כבר נושענו מנשימתנו הראשונה
ולמרפאים - לו רפאתם את עצמכם
הכל היה נרפא?
מה אם נשטף את עצמנו מדמן השררה
ונשאף את הריח הרענן של גופנו?
מה אם, כמו חנה באכלה מפרי עץ הדעת,
נדע את "הקללה הפטריארכלית" כרעם טבעי פשוט
המביא לעדן גשם מטהר?
מה אם בהכונן ברק
נראה כי
אין

- מראות
- כתבי קדש
- בודהות
- גורואים
- מושיעים
- מרפאים
- שררה

והדעת תעמד איתנה תחת השמים
רגליה יחפות לאדמה
עיניה בכל מקום שם נופל אור.
1968

אלסה גידלוו (1898 -), משוררת אמריקאית הנחשבת לצד
ספרו ורנה וויאן, אחת מחלוצות השירה הלסבית. קובץ
שירים לסביב-ארוטיים שלה ראה אור לפני למעלה מ-60
שנה (On A Grey Thread, 1923). שירים אלה תורגמו מתוך
הקובץ "שירים ספייים: 80 עד 18", 1982.

המקום הריק

מוזר איך באת לכייתי בחשאי
ובחשאי הלכת;
כשהיית, אכלת אצל שלחני,
ישנת במשתי.
היתה מתיקות רבה
אף שמעט עשינו, מעט אמרנו.
בלכתך - נותר כאב.
הכאב חלף.

אך חדר אחד בכייתי
תמיד יהיה סגור.
המזלג שלך, הצלחת שלך, הכוס ממנה שתית,
המוסיקה שננגנת
והכר, שנח עליו ראשך,
נמצאים בחדר ההוא.
יש מקום אחד בגן -
מוטב לא אגיע לשם.
1922

התיעלם, המנושקת?

בחשכה, בלילה
היא מבליחה
כאור ירח.
ירכיה - משי;
עיניה - ירקות;
ביום - בלתי נראית.
לעת לילה ראיתה
זורחת כאור
שאש אינה נותנת.
היא רוח הרפאים של הירח
מתעתעת
ובלתי נתפסת.
היא לבנה, לבנה,
יותר מבהק
השלג הקפוא.
התעלם, המנושקת,
כאדי בצצה
בלהט שמש?
1933

מחוז-איך-צפורים

במקום בו נאנקת האדמה ברעש
אני יודעת אותך,
במקום בו רותחים המים שחורים
ומצויים הדרךקונים
את טבועה בתוכי.

מוזות

מדור לאמנות ■ המדרשה להכשרת מורים לאמנות ■ העורכת: דורית קדר

סדרת הגנרלים

רשומים של האמן אריה ונונו

דורית קידר

עשרות רישומים על "גנרלים" מצוירים על ידי אריה ונונו - צייר, סטיריקן, מעורה בהלכות תולדות החברה. המשותף לחבורה מוזרה זו הוא הכוונות - כאמצעי חיים, כדרך של קיום. מחאתו של הצייר היא חד-משמעית - כוונות בסופו של דבר אינה משיגה את יעדיה. היפוכו של דבר - אלימות מתבלה, נכחדת. היא מנוגדת לזרימה, לתנועה אמיתית, לחיוניות. עסזאת יש באמצעי קיום מעין זה מעין העמדת פנים נוראה כלפי חוץ וכלפי פנים. נביכות ערכים שאינה מודעת לחולשתה המבוססת כנראה על פיתוח שרירים חיצוניים תוך זניחת הערכים האנושיים. הגנרלים של ונונו הם אב טיפוס לכל זה שלא מכיר במהות של החיים ומסתתר מאחורי מסכות של חוקפנות ארעית ועל כן סופו שיהיה כדחליל אדם, מקובע למקומו, מדולל מכוחו הפיזי אך עדיין, באופן פאטטי - מאמין ביכולתו שנמוגה.

הקומפוזיציה חוזרת על עצמה. בנויה ממוטיב מרכזי ומלווה כמוטיבים זהים לכל האורך. האמביוולנטיות שבחזות החיצונית של החיילים - כמובן הרחב של המילה - נמצאת אף בינושופים. סמלים לחכמה באמנות הקלאסית וסמלים לחשכה ערכית בנצרות המאוחרת. האמפטיה שנצרת עם האישים המוזרים הללו היא תוצר של הצגת המסוימת.

הוא כבר אינו פוחד ונרתע מהם. כעצם הם נראים אנושיים, אולי טומנים קצת מאישיות כל אחד מאתנו. אנו פוגשים כם בסוף הדרך, כאשר אבדו רגליהם וכושרם לפעולה של ממש. חיים על נוסטלגיות ודמיונות, ואוחזים בקש במלוא און שטר מזה זמן. הם מעוררים רגשות מעורבים של דחיה ורחמים, ניכור והזדהות. מה שכל-כך משונה שהם קצת אתה וקצת אני, מעט אדם זהרבה דחליל.

■ הגנרל הרור ובוטח, מעיף מבט נשיר לצדדיו, רם עיניים, זקן ושפם מחודדים ועבים חוסים על שפתיים צרות כנראה, הגבות זוויתיות חדרות דריכות. התגלמות ה"אני" מלא בעצמיותו. הנגדה נוראה מתרחשת בין נפחות ה"אני" לשאר אברי הגוף. זרועות שנקטעו מזה זמן, טורסו חלול מונף על מטה חייטים, שרוכים של עיטורי מלחמות מדוללים ושמטים שהפכו לקרעים, תוצר של בלאי הניוון שפקד את הלוחם על ציר דחלילים.

■ כשפניו גדלים והם עבי-בשרים שואפים ליציבות של מסה על מנת שזו תוכל לעמוד נגד איומי כח המשיכה הטבעיים - מתאפשרת לפתע תנועה כלשהי, נעונו שאינו אלא אשלייה העומדת במקומה, תזוזה קלה הבאה לסטור על פני זרימת ההוויה האמיתית. מי הוא הבא לגאול את הגנרל המתנודד על ציר לא לו, להושיע את מי שהיה, השעון קם על יצרו והתהפך על צידו, מספרי הזמנים יצאו מהקשרם התפקודי ורק מקל בודד ומנוכר שצימחה האדמה בא לעזור לחייל נהדר למוד-קרבנות עבר שסימא את עיניו.

■ מאמץ אחרון והגנרל מתעשת, כעת הוא ממוקם על כך, כבר פסל עד, קר, קפוא, עדיין ללא נייע אבל מונצח בכיתובי גדולה שאולי פעם דמיין שהתקיימה. הוא דוקא פוצה פיו וחלל שחור עם שיניים מרווחות מתגלה מבעד, חלל שטני וכעוס, עדיין לא יודע שצחוק הכובש וצחוק הניכבש אחד הוא.

■ רק לא זה, רק אל תמוטטו את פסלו, את מה שנותר מדיוקנו, הנה הוא מטה כובע הגבוה מראשי כל החיילים, אולי יהא בכוח מגבעת הקסם לרכך במעט את הנפילה המובטחת, להימנע ורק לדקה מלהכיר בכנונותה של תורת המוסר העטלפית.

■ תורת עולם הפוך או עובדת העולם הישר. הגנרל לא יכול להתאפק, נכון שאין לו שדה-פעולה גופני, נכון שהוא כרות איברים ואונו סר ממנו, אבל פיו הממוכן נפתח מעצמו להשמיע אמרות מחיילות רבות משמעות, כמוכן.

■ אחר-כך הוא משתק, מתכנס בתוך הוויה שאבדה, זר דפנה מונחים על ראש יפהפה שיצא משימוש, מספר שושנים סכמטי, משתרגים על ציר משענו וסמל כוחו הנשרי ישוב על כתפו ועמו מתאבל על מאור הכינה שנסתתרה.

■ מאוחר יותר הוא שב לפעור עיניים, נפוליאון תחת קיסר, בוטה מעט, נושא תחנונים על רקע ריקות ערכית של הלילה. זה הוא הקיסר התמידי, משנה מסכות ארעיות אך שומר על אופיו הנצחי.

■ ובלבד שהחשיכה לא תעלימו, שלא תפרוס כנפי הכחדה מחירדות על ינשוף גבורתו וחכמתו החומרית ובלבד שלא תניס את ליחו הארצי ותבלעו אל תוך חיק הלא ידוע.

■ מה היה לו לאונו, נתלה זעיר מבעד לאשנב ה"אני", מודע זה האפיל והוא בשלבי מחשכים, למה הצמיחו גוף וראש אדרת לילית ענקית. האם מתאווה הוא ליטול מבשרו חלום הזיה אחרון?

■ מציאות שבה הוא ואונו אחד היו, האחד מלטף את לחיו של השני, מסוממים. מפותים, מהופנטים זה מזה עד לאבדון של להט יצרים שיכורים.

"ההיסטוריה הפרטית שלי יודעת את הגיהנום. אני הייתי שם כאשר החלה האפוקליפסה. גם כאשר הייתי בגיהנום ראיתי רגעי אושר, מצאתי אנשים ומעשים להתנחם בהם. שהרי אם לא כן, לא הייתי נמצא כאן היום ולא היה בי הכוח, העוז והגבורה להמשיך ולהילחם".

הרצון לחיות הוא עז, חזק ביותר. מדוע?

"כי החיים יכולים להיות גן-עדן. רגעים יפים כעבורם כדי לחיות". לראות שמש בזריחתה, אשה אהובה, אמה מדליקה נרות שבת, זמירות של אבא, כל אלה באו לעזרה במלחמת הקיום.

"הקוסמוס הנגה יצירת קודש אלוהית בדיוק כפי שהחיים בעצם קיומם הנם ערך מקודש" ויש לעשות כל שביכולתנו לחיות. הופשטטר מרגיש שהוא אוהב את החיים, מעריך ומכבד את אלה שנלחמו למען הישרדותם ויודע כמה כוחות נפש היה צריך כדי לנצח במלחמה זו, ולכן ידגיש: "קורבן השואה הוא גיבור".

ירשומיה של תקופה עגומה זו בחייו מרחפת כצעף שקוף בכל עבודותיו וצובעת אותם בדוק אפור כהה.

יחסים בין אדם לחברו, יחסי אנוש, מה חשיבותם בהתייחס ליצירה האמנותית? "בעבודתי ניתן ביטוי ליחס החם בין אנשים הנמצאים בכפיפה אחת, בני משפחה, אם ילד, זוג נאהבים".

ויקטור פרנקל¹ כותב על פשר האהבה: "האהבה היא הדרך היחידה לתפוס את הזולת בפנים פנימיות. שום אדם לא ירד לעומק מהותו של אדם אחר אלא אם-כן הוא אוהב אותו, רואה את הסגולות הגנוחות בו שעדיין לא הגיעו לידי הגשמה, אך מן הראוי שיתגשמו ולא עוד אלא באהבתו זו מאפשר האדם האוהב לאדם האהוב להביא סגולות גנוחות אלה לידי הגשמה".

האהבה היא בראש וראשונה תופעה של מין. בתנאים תקינים המין הוא אחד מאופני הביטוי של האהבה.

יש הצדקה ואפילו מידה של קדושה במין, ככל שהוא אמצעי לאהבה. יש לראות את המין כדרך לביטוי חווית ההתלכדות העילאית ששמה אהבה".

הופשטטר מצדד בדבר החשיבות הרבה שיש בהדגשת הצד החיובי שבאדם כאמרו: "חשוב לי מאד שאנשים יהיו בסדר אחד עם השני ועם אלוהים".

מערכת היחסים שבין האדם לברואו קיבלה משמעות וחשיבות במיוחד מאז עלייתו ארצה: "אני רוצה להיות דתי. כשבאתי לישראל הבנתי שיש אלוהים. לפני כן הייתי אחיאסט במשך שלושים וחמש שנה." היום, מודע לחשיבות האמונה יאמר: "לא לא אמונה אדם אינו יכול לחיות".

■ טוב הדבר שנתר סוסו, טוב גם שחנית ארוכה וצמאה מצוייה בידו ומי בכלל תוהה נסחף על ידי רוח דהרת קרבות בדבר נדבכיו המטולאים של כן מקבע, העדר גפיים תחתונים של סוס האבירים.

■ יד זו המונפת ביונק הצידה, השער המסורק בקפידה לצד אחד, משוח אולי מי-בשמים, שפמפם קטן וגנדר נתון מעל פה המסתיר זרבותיו, דחליל אדם בשר ודם, כמוך כמוני, אולי אדם-על מסמם המונים שמוחם התערפל, מסות נבערות רדופות יד ואולי אדם תחתון, שטן מן הסתם, דרכי בחירה מרובות ותשובה אחת לכולן.

■ ציפור הלילה, מסמלת החכמה, התבונה, ההתבוננות, הסובלנות, ציפור צדק יודעת נבכי אמנות המוסר היחסיים והלא-יחסיים או ציפור של לילה, שליחת הדמונים, מערבלת חושים, מערערת משקולות הבנה, מקצינה דעה ומחדדת פגמים, מתרכזת בעצמותה, ציפור מתנשאת ועל-כן אף נופלת ובדרדורה - מפילה כל מה שבדרכה. ■

גן העדן והגיהנום

ציורים והשקפת עולמו של האמן א. הופשטטר

רחל סוקמן

"החיים הם גן-עדן וגיהנום בעת ובעונה אחת" מדברי הופשטטר

כן רואה האמן את קיומם של החיים. אין לברוח מהסבל אפילו ברגעים המאושרים ביותר של חיינו: אקט הלידה. תינוק בא לעולם. לכאורה שמחה, חיים חדשים נבראו בצלם אלוהים. וראה, התינוק יוצא לאוויר העולם בכני צעקני קורע לב אדם. גם לאם היולדת כואב, אך היא, באוחם רגעים עצמם, הביאה את פרי-בטנה והיא מאושרת. שמחה אין-קץ אופפת את ישותה, הכאב הפידי קיים. הנגה כך הוא הטבע האנושי כאשר הצער והסבל דרים בכפיפה אחת עם האושר והשמחה.

כריאה ראשונית זו מהווה אמירה ראשונית לתפיסת עולמו הרוחני-פיזי, ותורמת למיקוד ה"אני מאמין" לגבי האמנות והחיים. כאן חברו יחד שתי מציאויות קיצוניות בדיוק כפי שהאמן מרגיש את חייו כאשר הוא מנסה לגשר בין עבר להווה.

"נקודת הראות המטה-פיזית מן התכונה הרעיונית אל המעשית, ההבנה כי מהותם האמיתית של העצמים היא ברצון".⁴ ביצירת אמנות הקשר בין הרוח לחומר הוא ודאי בעל חשיבות עליונה. גישה זו מוצאת בדברים שנכתבו על הנפש בכחינת חומר ועל החמרנות: "אין שום אפשרות לתפוס את הדברים מבחוץ וכל שיטה של חקירה אינה נתנת יותר מציורים ושמות... אין לראות מין ברוח כי את החומר עצמו אין אנו יודעים להכיר, אלא עליידי הרוח בלבד. הרוח שוב אינו אלא הרצון".⁵

מלחמת הקיום של האדם, באה לביטוי ביצירותיו של הופשטטר בשחור לבן באורות וצללים, בקיום וכתמים המאכלסים את הנייר לכדי מערכת צורות הנקראות לעיתים דמויות אדם ומקשרים בין עולם חזותי היוצרים מיחבר של קווי-מתאר, הפועלים כשפה ציורית יחודית.

קיימת תחושה כאילו שופנהאור כתב דברים באופן מיוחד להופשטטר או שמא הופשטטר צייר לפיסקה זו בדברי הפילוסוף: "במצואות אין העולם שחור כל כך... במקום שיש אור יש גם צל ובעולמו אור וחשך משמשים בעירוביה".⁶

שופנהאור: "בעולמו אור וחשך משמשים בעירוביה".

הופשטטר: "העולם גן-עדן וגיהנום בעת ובעונה אחת".

שופנהאור יטען: "תפקידו של האדם כשיחוף פעולה עם מעשה בראשית להכדיל בין האור לבין החושך ולהגביר את הראשון על האחרון".⁷
הופשטטר: "גם כשהייתי בגיהנום ראיתי רגעי אושר".

הופשטטר מדבר על השאיפה להגיע לטוטליות ולאמת אוניברסלית, אך מעבר לכך יטען: "האמנות שלי משקפת את עולמי הפנימי". "המדע אינו מעניין את האמנות שלי אלא דווקא התוהו וכוהו, זה הרבה יותר מעניין מההיסטוריה". בגישתו זו אל ההיסטוריה יש להניח כי מצא חיוקים וסימוכין אצל הפילוסוף שופנהאור ובגישתו הא-היסטורית הבאה לביטוי כאומרו: "ההיסטוריה אינה אלא חזרה ניצחית נעדרת טעם של המצוקה אשר הרצון אל החיים נוקש בשחיתותיה". "השקפת עולמו של שופנהאור, א-היסטורית לגמרי, האירציונאליסמוס שלו פונה קודם כל נגד ההיסטוריה שאינו מוצא בה אף סימן זכר לתכונה".⁸

כאשר הופשטטר מדבר על אמצעים תוכניים לשימוש ביצירת האמנות, יאמר: "סמלים לא מעניינים אותי". ובאמת, עד כמה שנחפש לא נמצא ביצירתו שימוש בסמלים, כיוון שלדעתו הם יכולים לפרוט את עבודותיו לפרוטות, בעוד שאיפתו של האמן להגיע לטוטליות של היצירה, טוטאליות זו תאפשר ליצירה לעמוד מול העולם ולהוות אוביקט שיבטא אמת אוניברסלית, מולה ישכחו כל הרצונות הפרטיים. יחד עם שאיפה זו יודה: "ביצירה שלי יש הרבה בעיות ואני לא בורח מהן. אני חי בתוכן".

הופשטטר מדבר על ביטול הרצונות הפרטיים ואי אפשר שלא להזדקק לשופנהאור בדברו על האמנות: "גאולה זו של הדעת משיעבוד לרצון, שיכחה זו של עצמיות הפרט וענייני החמריים, התעלות זו של הנפש עד הסתכלות נעדרת הרצון באמת, זהו תפקיד האמנות".⁹

"אני מאמין כי האמנות ניתנת לציבור כמתנה מידי האמן, אבל אל נשכח שקודם אמן יוצר בשביל עצמו. זוהי השפה בה הוא מדבר, אינו יכול שלא ליצור. אם הוא אמן שאומר אמת, הוא חייב זאת לעצמו. אחר כך יעניק אותה לאחרים". ועוד: "לא חשוב מה אדם מצייר, חשוב מה יש לו להגיד".

הופשטטר מקווה, כי ביום מן הימים יראו בעבודותיו כיצד הוא הרגיש את החיים, שנתן ביטוי לעושרם על הטוב והרע.

בהתייחסות לשני פילוסופים גרמנים נתגבשה השקפת עולמו. שופנהאור בדרך החיובית של הזדהות והסכמה וניטשה על דרך ההתנגדות המוחלטת.

לעיתים נדמה כי קריאת כתבי ניטשה לא באה אלא כדי להיווכח שוב ושוב בסלידה וההסתייגות מדבריו ועד כמה דעות אלה מזכירות להופשטטר את אותן תכונות בבני-אדם וביחסי אנוש אותן הוא מתעב.

ניטשה יביע את יחסו המזלזל באשה ככל הזדמנות. ניטשה בשיכחו של המדע²: "כל מי שמטיל במדע רק מבט חטוף, כמו אגב טיול, על דרך שעושות זאת נשים", ולמרבית הצער גם אנשים רבים".

הופשטטר נעלב בכך-אדם מול גישה זו כלפי האשה, שהרי הוא רואה בה קודם כל בן-אדם השווה לו ויחד עם זאת דמות חיובית ואהובה, אינו יכול לשאת את יחסו המשפיל של ניטשה.
"אני מכיר טוב את ניטשה אבל לא אוהב אותו".

אל שופנהאור התוודע והוא עדיין נער. כבר אז חש רצון להתקרב אל עוצמה כזו. את דברי קהלת "יוסיף דעת יוסיף מכאוב" קיבל שופנהאור הפסימיסט הטראגי במלואם³. "החיים הנם גם צער בעטייה של המלחמה ניצחית הקיימת בעולם. מלחמת הקיום. מלחמה זו עושה את החיים לטראגיים ביותר ואת בני-האדם לאומללים. לא ניתנה אפשרות לחיות בעולם, אלא, רק למי שהחיים אינם מוכרים לו כהלכה, ומשנודקן אדם והגיע לידו הכרה כלשהי על-ידי הניסיון, בא המוות ושם קץ לחייו".

לדברי הופשטטר: אמן "כונה" את יצירתו ומוציאה מן הכוח אל הפועל באמצעות חשיבה קונסטרוקטיבית ומציג לפנינו אובייקט ממשי. בכך אין די. חשיבות רבה ניתנת לקשר בין הרוח לחומר. ביצירת אמנות חייב להיות מסר רוחני, רק על-ידי הצירוף של רוחניות מטה-פיזית לקונסטרוקציה חיובית שביצירה, ורצון עז, מתגשמות משאלות רוחניות. תפיסה זו תואמת להבנתו של שופנהאור את הציור:

1. פרנקל ויקטור. האדם מחפש משמעות. הוצאת דביר, תל-אביב, 1970, עמ' 135.
2. בראון אריה. הגיונות ודעת, ירושלים, 1985, פרק שני עמ' 20.
3. סולה משה, זאב. תולדות הפילוסופיה מימי קדם ועד ימינו. הוצאת ניב, תל-אביב, 1965, עמ' 214.
4. וינדלברנד וילהלם. תולדות הפילוסופיה החדשה. תל-אביב, תרפ"ד, עמ' 358.
5. סולה מ. תולדות הפילוסופיה מימי קדם ועד ימינו. הוצאת ניב, ת"א, 1965, עמ' 213-212.
6. שם, עמ' 215.
7. שם, עמ' 215.
8. וינדלברנד, תולדות הפילוסופיה החדשה, כרך שלישי, תל-אביב, עמ' 369.
9. דירואנט. גדולי ההוגים חיהם ודעותיהם, עמ' 241.

"המוקד מזרח"

תערוכת צילומים במוזיאון ישראל

שלומית שקד

"המוקד מזרח", צילום מוקדם במזרח הקרוב 1839-1885; מחיאון ישראל, ירושלים; תערוכה וספר; האוצר: ניסן פרץ.

'המסע הגדול' (לה גראנד טור) של אירופה למזרח הקרוב מתרחש במחצית הראשונה של המאה ה-19. האידאליזציה והמיסחור של המזרח הם בלתי-נמנעים.

בעקבות צבא נפוליאון שנחת במצרים בסוף המאה ה-18, ומסעות כיבוש מאוחרים יותר, הגיעו סופרים, חוקרים, ציירים וגם צלמים. המגמות הרומנטיות באמנות המאה ה-19 (כריאקציה לסדר ולריסון הניאורקלאסיים ששלטו אז באמנות) הפכו את המזרח לסמל של אקזוטיקה. הרומנטיקנים, שצמאו להתנסויות מסוג שונה, הסתערו בערגה על האוריינט הבתולי ואפוף-המסתורין בחיפושים אחר שורשים, אושר, ותשוקה למימוש פנטזיות. הציירים (כמו דלקרואה שנסע למרוקו) ציירו את האוריינט עם האלימות הברוטלית שלו, החושניות והצבעוניות העסיסית שטופת האור המיוחד רק לו.

המגמה המולדת ב'מסע הגדול' היא לכרוח מהמהפכה התעשייתית - מאירופה המתנוונת והנרקבת אל הראשוניות, ההיוליות המפירה והמיסטרית של המזרח. רוחניות זו מרתקת אליה את האריסטוקרטיה והבורגנות של אירופה, ואליהם 'צטרפו מאוחר יותר משלחות אמריקניות. אך לא זו בלבד. התפוררות המשטר העותומאני השליט באיזור - "האיש החולה על הבוספורוס", כפי שנקרא בעגת אותם ימים - מחזקת את מעמדן של מעצמות המערב (כמו גם של רוסיה הצארית) באיזור, ונתיניהן זוכים כאן למעמד מיוחד, אוטונומי.

תיאופיל גוטיה, הסופר והמבקר, נוסע למזרח, כותב שירים על המזרח וממליץ לקנות ציורים של המזרח. וכשגוטיה עושה, כל מי שחושב עצמו אינטלקטואל מחקה.

צלם: פרנסיס פרץ (אנגליה) 1822 - 1898
 "צייר ערבי וטבח" (1856) 220x158 מ"מ

מחוזות ■ עיצוב והבאה לדפוס: פנחס ברק

המזרח, אם כן, הוא צו תרבות. מה שמכוון נטיה זו הוא ספר החובה של שאטו בריאן, 'ירושלים' (יומן). אנשי אמנות וספרות כשיעור קומתם של דיומא ופלובר הלכו בעקבותיו אל המקומות המועדפים על-ידו. גם סלמה לגרלף ומארק טוויין היו כאן. כולם שבים למקומותיהם עם שיר הלל. ויקטור הוגו כתב ב-1829 את "אנשי המזרח". לורד ביירון כתב את הפואמות שלו על פאשות, שולטנים וחושניות מזרחית (וכל-כך הושפע עד שהצטרף ליוונים במלחמת העצמאות שלהם נגד התורכים ומת שם ב-1824).

המגמה הזאת משפיעה לא-מעט על הצילום במאה ה-19, אחת ההמצאות הגדולות של המאה, וגם קצת להיפך. כשרוברטס מנציח בתחריטי נחושת מרהיבים את ארץ-ישראל ושכנותיה, מלפני מאה שנה ויותר, הוא עושה זאת בעזרת צילומים. רוב הצילומים מהעת היא נעשו בעין טעונת הכרה, מסורת ותרבות שאי-אפשר שלא לחוש בהם כשמתבוננים בעשרות התמונות המוצגות בימים אלה במוזיאון ישראל.

בספר שיצא לכבוד התערוכה עושה ניסן פרץ (המחבר ואוצר התערוכה) הכתנה בין הסוגיות הראשונות שהגיעו למזרח - הצלמים הצרפתים והאנגלים. הצרפתים, שהגיעו למזרח עם מכשיריהם סמוך להולדת הצילום ב-1839, התייחסו אל מסעותיהם בקלות-דעת נהנתנית. הם אינם מוותרים על יינות טובים, טבחים ומלתחות עשירות. הם הנציחו את האוריינט המסתורי והחושני על נשותיו המעורטלות. הטיפוסים המיוחדים למקום, והנופים הרומנטיים הטעונים בפנטזיות ובדמיונים אשליים.

האנגלים, לעומתם, מצלמים מתוך תחושה של שליחות. הסכנה והסבל שציפו להם בדרך, והצורך להתגבר עליהם בהירוואיות. הצטרפו לחלק מהנאות המסע. נופיהם טעונים במשמעויות סמליות ומסרים תנ"כיים. הם נמנעו מאינטרפרטציה אישית ואפקטים דרמטיים או ציוריים. צילומיהם התבססו על הריאליזם של התיאורטיקן האנגלי רסקין שאמר כי "בריאליזם אין סדר עדיפויות. כל פרט בטבע חייב להיות ריאליסטי".

רוב הצלמים היו חובבים. 'צילומי החטף' (SNAPSHOTS) שנעשו במצלמות קטנות מהוות עדות לביקור באתרים קדושים והיסטוריים מפורסמים. האחרים היו כאמור צילינים, סופרים וציירים שהגוף הפיזי והאנושי ריתק אותם. מאוחר יותר יגיעו משלחות מדעיות וארכיאולוגיות. והיו גם כאלה שמניעיהם מסחריים. מטרתם היתה למכור את המזרח הקסום לאירופה. חלקם אף התיישב ופעל במזרח.

הצלומים ברובם נושאים אופי של תמונות שמצלמים תיירים. מה רוצה חייר לראות ולדווח הביתה? על כל המיותר והמזרז שיצדק את מסעו הארוך והיקר. בצילומים נראות דמויות בלבוש אוריינטלי שהדקורטיביות שלהן מודגשת באמצעות האורנמנטיקה של הלבוש. הנוף הציליני, המחקרי והדתי, יהיה כזה שמביטים בו מרחוק. נוף של אנשים ששומרים תמיד מרחק. קיים פה איזשהו ניכור מעניין, ניכור של התייר המשליך עצמו על המקומי.

עניינם של הצלמים אינו רק לעמוד במקום הציורי. הנופים אינם מופיעים רק בטבע אלא כחוויה הגדולה מהם, מאיתנו. הם נכנסים בתמונות תקריב (זום אין) לכיוון המקומות הקדושים והאקזוטיים, אולם החוויה מפורזת על פני הנוף כולו. חלק מהצלמים מחקה את הציור ומתרכזו בחורבות רומנטיות עם אלמנטים ציוריים, אנדיים, או פנורמות של נוף קדוש ונשגב. בעצם העמידה מול האדירות הזאת של מדבריות, ימים ושמיים, מקומות קדושים וכיוצא באלה, תיוולד הדיאלקטיקה של גימוד האדם והיולדות מחדש (ששילר מרבה להזכיר).

יש לזכור כי אז, שלא כמו היום, היתה הדרך לצילום סלולה בסיכון וסיריבול. מלאכת הצילום דרשה מיומנות טכנית גבוהה, וידע בפזיקה ובכימיה. הציוד כלל, מלבד מצלמת קופסה כבדה מעץ עם עדשות, גם חצובה, לחחות צילום מזכוכית (הגילגול הראשוני של סרט הצילום), וכימיקלים לפיתוח. אל הצלם התלווה צוות מורכב מסבלים, עוזרים, שומרים, טבח, מתורגמן ומורה דרך. גמלים, סוסים ופרדות נשאו את הפמליה והציוד.

הדמיון בין תמונותיהם של צלמים שונים נובע משתי סיבות עיקריות. ראשית, הביקוש הגובר במערב לצילומים מהאוריינט. הצלמים חזרו וצילמו את הנושאים שנהפכו ללהיטים. גם אם לא נתכוונו לכך, נלקחו הצלמים הזרים ע"י מורי הדרך במסלולים המקובלים. ראוי לציין כי חרף החזרה על נושאי הצילום נמנע אוצר התערוכה מלייצע את הנושא ואת הקהל, למעט בתמונות ירושלים.

לא היה זה ענין של מה-בכך לשייך את התצלומים למבצעייהם. שמות הצלמים שנטלו חלק בבולמוס הצילום ידועים לנו מאלבומים, רפרודוקציות, ספרי מסעות ופרטומים נוספים הנוגעים למאה ה-19. ישנם כאלה ששמותיהם מוזכרים ועבודותיהם אבדו, ולהיפך. וגם אם השם מופיע אין זו ערובה לאותנטיות. ידועים גם זיופים שהיטעו חוקרים רבים. יתר-על-כן, בתצלומים רבים נבחין בקומפוזיציות מבריימות בהן מככבות דמויות מסויימות כטיפוסים שונים, כשאין קשר בין השניים, וכל זאת תמורת תשלום. למשל, שתי תמונות של בונפיס של גבר מזוקן, שאחת מהן נושאת את הכותרת "הרב הראשי של ירושלים", למרות שאיננו האיש שנשא בכתר הכהונה הזאת בעת ההיא, ואשר מככב בתמונה אחרת כאורג. מכאן שכותרות הצילומים אינן בהכרח עדות מהימנה לתוכנם. הנשים המעורטלות המופיעות בפוזות אירוטיות מגרות, אף הן מבריימות. היו אלה בדרך כלל פרוצות, או נשים עיוורות שלא היו מודעות לכך שצולמו בעירום.

למרות האורות המעומעמים שבאולם התצוגה ניתן לראות בבידור (אם נתקרב) תכנים מרחקים הניבטים אלינו מעשרות רבות של תצלומים קטנים שהאור היס-תיכוני הבהיק לאו דוקא שולט בהן (מסיבות הנובעות מהטכניקה המוקדמת והבלתי-מתחכמת). התצלומים זכו לאריכות ימים הודות לטבילתם בתמיסות זהב או ספיה. מכאן אף נובע גוונם החום. חבל שהמוזיאון לא דאג לצרף הסברים לצופה הממוצע שאינו מבחין בין הדפס דגורטייפ וקלוטיפ (ומושגים נוספים) והפרוטה אינה מצוייה בכיסו כדי לקנות את הספר המתלווה לתערוכה.

התערוכה, ובעיקר הספר, (בהוצאת אברמס, שהוא מהודר ומשופע במידע חזותי ומילולי, כתוב וערוך היטב), מקיפים ומסכמים את כיוון הצילום במזרח הקרוב מאז הולדתו (1839) ועד המצאתה של מצלמת הקודאק ועמה הפופולרזציה של הצילום (1885). שניהם תוצאה של שש שנות מחקר, איסוף וכתביה אינטנסיביים של ניסן פרץ. רק קטלוג התערוכה לא מוכן עדיין, וחבל.

עיצוב דיוקנו של הצעיר הדתי

תמר וולף

ב. החלוקה על-פי ההשתייכות הקבוצתית

החלוקה שחגינו עליה בן-מאיר וקדם מתבססת על דרכי ההתנהגות של הפרט הבודד. המסקנות הסופיות של המחקר הן מכליליות, אך נקודת-המוצא היתה התנהגותו של כל אחד מהפרטים הנבדקים. זוהי למרות שהנטייה הרווחת היא לאפיין את הפרט הבודד על רקע הקבוצה אליה הוא משתייך. ההשתייכות לקבוצה יכולה להיות מוצהרת על-ידי האדם עצמו, או שהיא נגזרת מדימוי סטריאוטיפי של המערך. התייחסות זו הינה תגובה למציאות, כפי שהיא מצטיירת בעיניו של המערך, ולא דווקא כפי שהיא קיימת בפועל (ראה שוורצוולד [19]). לדעת שוורצוולד, אדם המערך את הזולת בדרך סטריאוטיפית פועל בכמה מישורים:

1. הוא מסוגל אנשים לקטגוריות - לפי מין, גיל, מקצוע ואפילו מראה חיצוני.
2. מקובלת עליו ההערכה הנפוצה בקרב חבריו לקבוצה, או המקובלת בתרבותו, באשר לתכונות המאפיינות את האנשים השייכים לקטגוריה.
3. הוא מתעלם מהבדלים אינדיווידואליים, ומכליל את התכונות לגבי כל האנשים השייכים לקטגוריה.

בהתאם לכך, יש המחלקים את האוכלוסיה הדתית לפי זרמים פוליטיים מייצגים - אגודת-ישראל מחד-גיסא, והזרם הדתי-לאומי של המזרחי מאידך-גיסא³ בחלוקה זו הקריטריונים להערכה הם גם בתחום הדתי וגם בתחום הפוליטי-אידאולוגי (היחס לציונות וכד'). (שביד [18]) יש כאלה המרחיקים לכת, ומסווגים את הקבוצות הדתיות לפי טבעם וצבעם של כיסוי הראש והלבוש - לובשי בגדים שחורים, חוכשי כיפה שחורה, חוכשי כיפה סרוגה וכד'. ההידוקקות לסיווגים השונים נובעת מרצונה של כל קבוצה חברתית להיבדל, ולהבליט את מאפייניה ויחודה לעומת הקבוצות האחרות. קיים איפוא תהליך דרסטי בהגדרת ההשתייכות החברתית: עפ"י התנהגותם של הפרטים נקבעים מאפייניה של הקבוצה, שהם יכולים להשתייך אליה, ועל-ידי מאפייניה של אותה קבוצה נקבע הפרופיל החברתי של הפרט.

ג. הפרופיל החברתי של הצעיר הדתי (לאומי)

דינונו מתמקד איפוא, בצעיר הדתי-לאומי, אשר מבחינת הקטגוריה החברתית משתייך ל"דור הכיפות הסרוגות"⁴. יש להקדים ולומר כי כל ניסיון לשרטט פרופיל חברתי, עלול לעוות את התמונה הכוללת, משום שאין בכוחו להראות את כל הגוונים הדקים המרכיבים אותה. ואולם, מאחר שעלינו להסכים על אוכלוסיה מוגדרת, נוח מבחינה מתודית לשרטט פרופיל של הפרט השייך לאותה אוכלוסיה נתונה.

מחקרו של ברלב [6] מנסה לשרטט את הפרופיל של בוגרי הישיבות התיכוניות, מתוך צגנת אופן השתלבותם בחברה הישראלית. המחקר התמקד בבדיקת משתנים הכונים את עולמו החברתי-התנהגותי של הבוגר, ורמת הדתיות שלו. המחקר התבסס על שאלונים, שהופנו לכל בוגרי הישיבות התיכוניות עד שנת תשל"ז, שנת עריכת המחקר. נביא להלן את עיקרי הממצאים, אשר צירופם יחד יוצר את הפרופיל של הצעיר הדתי, בוגר הישיבה התיכונית:

הרוב המוחלט של הורי הבוגרים הוא אשכנזי (78%), אם כי החל משנת 1974 ניכרת עליה מתמדת, במספרם של הבוגרים בני עדות המזרח. 66.7% מהבוגרים היו חברים בתנועת-נוער דתית, כשמתוכם 88.6% היו ב"בני עקיבא" והשאר ב"צופים הדתיים". לאחר מלחמת ששת-הימים עולה שיעור המתגייסים ליחידות קרביות משרתים במסגרות דתיות, בנח"ל, או בשנים האחרונות ב"הסדר". רוב הבוגרים לומדים לימודים אקדמיים בנוסף ללימודים הגבוהים התורניים, שרובם למדו. הם נישאים בגיל מוקדם יחסית, נוטים לגור בסביבת מגורים דתית, והדימוי החברתי העצמי שלהם בינוני-גבוה. מבחינת ההשתייכות המפלגתית - 69% הצביעו עבור מפלגות דתיות ומבין אלה שהצביעו עבור מפלגות חילוניות, הנטייה היא להצביע עבור מפלגות ימניות. הם מרכיבים בקריאת ספרים תורניים יותר מאשר ספרות יפה, ומסתייגים באופן חריג-משמעי מפעילות תרבותית, שהיא אנטי-דתית מובהקת. הפרופיל הדתי של האוכלוסיה הנבדקת הוא פחות או יותר הומוגני, מאחר שבדרך-כלל הם חשופים לאותה המסגרת, ולאותו מכלול קבוע של ערכים ודימויים דתיים.

הארכת כפירות מימצאי מחקרו של ברלב, משום שנראה לי, כי הוא משרטט פרופיל נאמן ואותנטי של הצעיר הדתי (לאומי). יצוין, כי על אף שהמחקר נכון רק עד שנת תשל"ז, הוא משקף בבסיסו גם את פני המציאות העכשווית. פרופיל דומה משרטט צבי רענן [17], אלא שהוא מגדיר את מושא מחקרו כאנשי גוש אמונים ולא דור הכיפות הסרוגות.⁵

מובן, כי הפרופיל החברתי-התנהגותי איננו יכול לשקף תכונות וקווי אופי, שהם אינדיווידואליים מעצם מהותם. הוא מסוגל לבנות רק את הסכמה הכוללת והפשטנית של הדיוקן. זהו, איפוא, קו הגבול אליו מגיע המחקר הסוציולוגי. לעומת זאת, המרחב הסיפורי, מאפשר לבנות דמויות, אשר יהיה להן קיום עצמאי, ויחד עם זאת תכונותיהן תהיינה יצוגיות. במלים אחרות, ניתן ליצור דמות ספרותית, אשר תתפקד ברמה סטריאוטיפית, בהתאם לפרופיל חיצוני-סוציולוגי, או עפ"י פרופיל שמשרטט הסופר.

"בחברה המאבדת את פרצופה נשארו הפנים הצעירים מתחת לכיפה הקטנה ללא שינוי. פנים טובים ונקיים. מתחת לכיפה הסרוגה עוד יש מקום לנימוסים, עוד יש רצינות, עוד יש אהבת מולדת... אנחנו נושמים לרווחה, כשאנו רואים את הכיפה הסרוגה. לומר את האמת, בראותנו פנים טובות מסביב, מן הסתם מחפשים אנו את הכיפה מאחור"... (קישון, [14]).

בשנת תשל"ה פירסם אפרים קישון ב"מעריב", מאמר בשם "הכיפה הסרוגה", שכולו הלל ושבח לחובשיה. שמונה שנים לאחר-מכן אימר עמוס עוז בשיחה עם אנשי עופרה:

"כשאנו מביטים בכס מרחוק, אולי במבט קצת סכמתי, אנחנו רואים בכס איום מסוכן על היקר והקדוש לנו... נשקף מכם איום לסלק את ישראל מן הדיווג שבין מורשת יהודית להומניזם מערבי"... (עוז [13], [11]).

מה נשנתה במהלך אותו עשור שנים? כיצד זה הפך הצעיר בעל הכיפה הסרוגה, ממודל הראוי לחיקוי, לאוביקט לגינוי ולהשמצה?

במאמר זה אנסה לבחון את התמורות שחלו בעיצוב דיוקנו של הצעיר הדתי לאומי, בספרות העברית לסוגיה.¹ מובן שהדיון בסוגיה זו איננו יכול להתנתק מההקשר הסוציולוגי, הן משום שעניין לנו באוכלוסיית-יעד ספציפית, הדורשת הגדרה מבחינה סוציולוגית, והן בשל ההנחה, כי ספרות המשתמשת בקודים קונקרטיים, איננה פועלת בחלל ריק, אלא משקפת בדרכים שונות את המציאות החברתית הקיימת.

הדיון יפתח בשלושה שלבים:

בשלב הראשון אנסה להגדיר את זהותה של אוכלוסיית היעד הנבדקת, ולטוות את הפרופיל הסוציולוגי האופייני לה.

בשלב השני אנסה לאתר את השתקפות דמותו של הצעיר הדתי (לאומי) בספרות העברית, בהתאם לפרופיל הסוציולוגי שלו.

בשלב השלישי אבחן את התמורות שחלו בספרות, באופן ההתייחסות אל הצעיר הדתי (לאומי), בטווח הזמן מסוף שנות החמישים ועד ימינו, מתוך בדיקת המיתאם בין תמורות אלה, לשינויים בהתייחסות ובדימוי החברתי.

1. זהותה הסוציולוגית של אוכלוסיית היעד

א. הקושי המתודולוגי - או: מדוע יש סוגים שונים של דתיים.

אחת מנקודות-התורפה במחקר הפסיכולוגי-חברתי של הדת עד היום, הוא היעדר מדד דתיות עבור האוכלוסיה היהודית בישראל. החלוקה הדיכוטומית בין דתיים לחילוניים, לא רק שאיננה מדויקת, אלא גם איננה מבחינה בין הניואנסים הדקים בזרמים השונים ביהדות.²

גלוק וסטראק [22] מבחינים בין חמישה היבטים של הדת: החוית, האידאולוגי, ההתנהגותי, האינטלקטואלי והתוצאתי.

מחקרם של בר-מאיר וקדם [4], התמקד במימד האידאולוגי וההתנהגותי, כאשר המימד האידאולוגי, מתייחס לעקרונות האמונה היהודית, והמימד ההתנהגותי, לקיום המצוות המעשיות. הם ניסו ליצור "סולם לאמונה דתית", על-ידי שאלון המורכב מ-20 שאלות בסוגיות שונות של אמונה. התוצאה היתה, כי נמצא קשר גבוה בין סולם האמונה הדתית לבין "ההגדרה העצמית" של הנבדקים - את עצמם - מבחינה דתית. בשלב השני פיתחו החוקרים "סולם לקיום מצוות", על-ידי שאלון המורכב מ-20 שאלות ביחס לקיום מצוות, בדרגות שונות של חומרה. נמצא, כי גם כאן קיים קשר גבוה בין סולם קיום המצוות לבין "ההגדרה העצמית הדתית" של הנבדקים. כמרכז נראה שבסולם זה צפוי טווח ההתנהגותי להיות רחב ביותר - מהמקיימים רק את המצוות "הקלות" ביותר, ועד אלה המקפידים גם על קיום המצוות "הקשות" ביותר. המסקנה העולה מן המחקר היא, כי יש לראות את מידת הדתיות של האדם, כרצף הנע מדתי מאוד (מי שמאמין בכל האמונות ומקיים את כל המצוות), דרך דרגות שונות של דתיות (מאמינים באמונות מסוימות ומקיימים מצוות מסוימות), ועד ללא דתי גמור (איננו מאמין באף אמונה, ואיננו מקיים כמעט אף מצווה).

בהתאם למסקנה זו מחלקים בר-מאיר ופרי את האוכלוסיה הישראלית ל-4 סוגים עיקריים:

1. יהודים אדוקים, המקפידים על קיום מצווה קלה כחמורה.
2. יהודים דתיים שומרי-שבת, המקפידים על קיום מצוות, אולם תוך אי-הקפדה על מצוה זו או אחרת.
3. יהודים מסורתיים, המקיימים מצוות מסוימות בגלל זיקה למסורת.
4. יהודים לא-דתיים, אשר אינם מקיימים מצוות כלל, או מקיימים רק את המצוות הנפוצות והמקובלות בחברה הישראלית.

ככלל ניתן להגדיר את אוכלוסיית היעד שלנו, כמשתייכת לסוג השני, ואולם, המגמה המסתמנת בשנים האחרונות מצביעה על התקרבותם לסוג הראשון מבחינת הקפדה על קיום מצוות, לפיכך הגדרות אלה אינן מספקות עוד.

החברתית של החברה הדתית. שאיפתה זו, היא חלק ממאבקה לפרוץ את הנוכחות הקפואה והגבוהה של הזמן, לשבור את דמיון הימים זה לזה. כאשר שאיפתה איננה מתממשת היא רואה בכך כישלון ותבוסה. לפיכך היא שבה ובונה את הפיסקה על עתידו של יורם (עמ' 85) - להראות, כי דבר לא נשתנה, והזמן מוסיף להיות שהופיעה קודם לכן (עמ' 6). נוסיף עוד בהקשר לכך, כי בסופו של הרומאן, יורם מתגייס לצבא במסגרת הנח"ל הדתי, מסגרת שאף היא תואמת את הציפיות החברתיות המקובלות. (עמ' 175)

חיים באר

עמוס עוז

ב. ההתייחסות הכללית אל החברה הדתית כ"מיכאל שלי"
 בעמ' 31 מתארת חנה את שכונת מקור-ברוך, אליה עברו היא ומיכאל לגור - לאחר חתונתם: "בשנת חמישים גרו בסביבה זו, מלבד התושבים האדוקים, הרבה פקידים נמוכים של הממשלה והסוכנות, קמעונאי טקסטיל... כבר אז היתה זו שכונה דועכת" - התושבים האדוקים משתלבים בין בני המעמד הבינוני-נמוך, ויוצרים יחד את מראה השכונה הדועכת. הרושם העלוב שב ומצטייר בדימוי של חנה את מיכאל לתלמיד של פנימיה דתית, לאחד מנערי בתי היתומים דיסקין. "הם היו מגולחי ראש, ערוכים בזוגות, מחוייבים לתת ידם זה לזה, צייתנים ועגומים" (עמ' 32) בהמשך היצירה מתוארים האנשים האדוקים כאנטייתויה לאנשים תרבותיים: דרודתנו של מיכאל תמהות בתוקף "מדוע גר מיכאל בין אנשים אדוקים במקום לגור בסביבה תרבותית" (עמ' 73), ואילו מיכאל וחנה החליטו לשלוח את יאיר לבית הכרם ולא לביה"ס לנערים "תחכמוני" הנמצא סמוך לביתם, כי "מני וגמור עם מיכאל שבנו יהיה אדם מתקדם בדעותיו" (עמ' 168).

העליבות וחוסר הקידמה אשר מאפיינים את החברה הדתית המתוארת, מצמיחים מצד אחד את האלמנט הנאיבי באישיותו של יורם, ומצד שני, מהווים גורם מאיץ לדיאלקטיקה הפנימית המתרחשת בתוכו.

ג. דמותו של ה"אני המספר" ב"נוצות" לחיים באר [2]
 ב"נוצות" מתפקדים שני טיפוסים של "אני מספר": האחד, היוצר את המסגרת הסיפורית, בתחילת הרומאן ובסופו, ואילו השני - המוסר את גופו של הרומאן. ה"אני מספר" הראשון הוא חייל בשירות מילואים, ביחידת הקבורה של הרבנות הצבאית. ואילו ה"אני מספר" מהטיפוס השני הוא נער-תלמיד מזרם המזרחי. רק בסיומו של הרומאן מתברר הקשר בין השניים, ומדוע היה צורך בשני טיפוסים של מספרים: הנסיבות בהן נתקל המספר הראשון מהוות עילה לסיפור שנמסר על-ידי המספר השני. בסיום הרומאן עולה, כי אנשי יחידת הקבורה משו מן היסוד את גופתו של יוסי שלח, בנו של מרדכי לדר. ואילו גופו של הסיפור הוא שחזור קורוטיהם של המספר ולדר, בטכניקת ה"flash-back".
 ואולם, שחזור האירועים כפי שהוזכר איננו מועבר דרך זווית ראייתו של מספר-מבוגר, אלא מזווית ראייתו של אותו המספר בהיותו נער. (לפיכך, נתמקד במסגרת זו בדמותו של המספר-הנער)
 כפי שצינינו, המספר-הנער הוא תלמיד בית-ספר תיכון של זרם המזרחי. אעפ"י שגוף הרומאן נמסר מנקודת-התצפית שלו בלבד, ומשחזר את קורות חייו, הוא נותר עד סיומו של הרומאן מספר אנונימי.⁷ (ייתכן שיש בהצגה האנונימית של האני-המספר, כדי להצביע על המימד המיצג שיש בדמותו. כלומר, אין חשיבות מיוחדת לאישיותו הפרסונאלית, אלא להיותה משרטטת דיוקן מסוים של צעיר דתי בירושלים של שנות החמישים.)
 הוא מתאפיין כנער סקרן, תמים, המציץ בתמיהה ובפליאה בעולמם המוזר של המבוגרים. הוא נכרך אחרי לדר, תמהוני השואף להקים צבא תזונה, ומקשיב בחשאי לשיחות המזורות, רוויות הוית-המוות בין אביו לבין ריקליין, הקברן. למעשה, ה"אני המספר" הוא ילד הגדל בחברת מבוגרים, ומחשבותיו טרודות כל העת בכעיותיהם. יחד עם זאת, הוא מתבונן בעולם מתוך ראייה תמימה נאיבית, אשר איננה נפגמת או משתנה עד סוף הרומאן. אחד מסממניה של ראייה נאיבית זו הוא העדר התייחסותו שלו כגיבור, בדרך מסירת ההתרחשויות - הוא מספר את כל האירועים כהווייתם, ללא עריכת סלקציות. הוא מספר לאמו שהיה עם לדר, וללדר על התכונה המשונה בבית רינגל, המתכוננים לחגוג את יום הולדתו של הקיסר, זאת, אעפ"י שמסירת העובדות הללו מעלה עליו את חמתם של השומעים.
 מעבר לציין החזון, כי האני-המספר לומד בבית-ספר דתי, אין התייחסות לסממנים חיצוניים המאפיינים את היותו צעיר דתי. שני היסודות המרכזיים ביצירה ביחס אליו, הם תפיסתו את ההתרחשויות בדרך נאיבית וצמיחתו בתוך החברה הדתית הירושלמית.

ד. ההתייחסות אל החברה הדתית ב"נוצות"
 החברה הכללית המתוארת ב"נוצות" היא חברה דתית-ירושלמית הומוגנית. כיוון שכך, כל דמות תורמת בדבריה, במראה החיצוני ובדרכי פעולתה לרושם הכללי של החברה המתוארת. אלה אנשים קשי-יום בני המעמד הבינוני-נמוך. הנשים הן בדרך-כלל עקרות-יבית והגברים בעלי חנויות מכולת, חנויות למסחר זעיר, או שעיסוקם בקבונות. מבחינת התפאורה הסביבתית הכיעור והעליבות שולטים בכל, וזמן ההתרחשות (תקופת הצנע) רק מגביר את המראה העלוב. כאילו היה בכך לחפות על אי-המוצלחות הכלכלית, משקיעים הגיבורים את עיקר מירצם בדיבורים ובדברים שכרוח. הם משבצים את דבריהם בקטעי פסוקים ובמאמרים מהתלמוד ומדברי חז"ל, שהם עושים בהם שימוש מגמתי. השימוש במקורות איננו בא, להעיד על ידע ובקיאיות ביהדות, אלא נעשה בדרך מתחכמת, גלותית משהו.
 האני המספר פועל בתוך נכחיה של החברה הסגורה המתוארת. הוא קולט את מאפייניה, נשמע לחוקיה (למשל ההקפדה על מצוות כיבוד-הורים), אך מנסה לחיות כתוכה עפ"י נטיותיו שלו. למרות היותו חי בתוכה, הוא כאילו צופה

2. השתקפות דמותו של הצעיר הדתי (לאומי) בספרות העברית

ההתבוננות בדמות ספרותית מחייבת לבדוק תחילה את מקומה של הדמות ביצירה הספציפית בה היא מופיעה. רק לאחר-מכן, ניתן לערוך אנאלוגיות בין דמות זו לבין דמויות אחרות בעלות קווי דמיון מיצירות אחרות, או להגדיר את המימד היצוגי של הדמות.

א. דמותו של יורם קאמינצ'ר ב"מיכאל שלי" לעמוס עוז [12]
 המספרת מציגה את יורם קאמינצ'ר בפני הקורא, בפרקי זמן מרוחקים מבחינת רצף העלילה.⁶ בכל פעם היא מציגה אותו מחדש, כיוורם קאמינצ'ר, בן השכנים - ככיכול הקורא איננו יודע במי מדובר והוא זקוק להצגה מחדשת. טכניקה זו יוצרת מימד של ניכור, בו דמותו של יורם איננה חלק אינטגרלי מהיצירה, המתפתח עימה. מעבר לכך, אם נבדוק את הקונטקסט בו נזכרת דמותו, יסתבר לנו, כי פרט להתייחסות בעמ' 158-162 איזכוריו אינם עולים מההגיון הפנימי של התפתחות העלילה. נדמה כאילו, המספרת "מדביקה" את האפיונות בהן היא מופיע למארג הכולל של העלילה.
 המגשג הראשון של הקורא עם דמותו של יורם קאמינצ'ר מתרחש רק בעמ' 71. הצגת הדמות היא רשמית ומרוחקת: "למשפחת השכנים קאמינצ'ר יש בן בשם יורם, נער חולמני כהיר-שיער כבן ארבע-עשרה. יורם הוא משורר. שיריו מספרים על בדידות הנפש... שיר חדש הביא לי יורם, שיר שהקדיש לזכר המשוררת רחל. בשירו של יורם כתוב כי החיים בלי אהבה למדבר שממה הם דומים. הלך עירי מחפש מעיין במדבר אך מראות מזוייפים מתעים אותו. יפול ויתמוטט ההלך על גדות המעיין האמיתי".

היצג זה, מבליט את היסוד הנאיבי באישיותו של יורם. הוא ביישן, נבוך, בעל תמימות ילדית ותום ילדותי, נותן אמוץ בזולת (חנה היא ה"שופטת" לשיריו), ונוטה להזות מתוך תוגה מתוקה. בעקבות התגרותה של חנה אומרת הבעת פניו תדהמה, ערגה, יסורים ותקוות טירוף (159). כל אלה כמו משרטטים את דמותו ממש על-פי דמות הנאיבי של שילר [20].
 אעפ"י שמיננו כאן רשימת תכונות של יורם, קיימת תחושה, כי אין כאן אפיון דמות במובן המקובל, אלא יצירת הדפס של דמות. במקרה שלפנינו - הדפס של דמות הנאיבי. כשאר הדמויות ביצירה, מתואר יורם רק דרך נקודת-התצפית החיצונית של המספרת, ללא חדירה אל מחשבותיו ותחושותיו. גם כאשר דבריו נמסרים בדרך של דיבור ישיר, הרי שהם מועברים בדרך מקוטעת וטלגרפית. כיוון שכך, דרך הצגתו היא בהכרח סלקטיבית, ובלתי מהימנה. (ראה כנד [5]). בניית דמותו של יורם כ"הדפס של דמות" באה לידי ביטוי גם בהתייחסותה של המספרת אליו, בהתאם למקובלות החברתית של החברה שהוא משתייך אליה: כאשר מראה יורם לחנה את השיר שהקדיש למשוררת רחל, היא אומרת: "בחור דתי, חבר תנועת 'בני עקיבא', ושירי אהבה אתה כותב?" (עמ' 71) מאחר שההשתייכות החברתית היא נקודה רגישה אצל יורם, הוא מגיב לדבריה בחרדה וחרטה: "איגוף ידו וקימט ומעך את הדף שעליו נכתב השיר. לפתע סכב וכרח מביתי" (שם)

כאשר חנה הולכת עם בנה, יאיר, לבית הבריות מתלווה אליהם יורם, מפני שסניף תנועת "בני עקיבא" נמצא בקירבת בית הבריות. (עמ' 158). חנה מתגרה בו ושואלת, אם התאהב באחת מבנות כיתתו. יורם עונה נבוך ומיוסר, כי לא היתה צריכה לשאול שאלה כזו, כי נושאים כמו אהבה הם תמיד פרטיים. חנה אומרת: "סלח לי יורם. ררגע נשכח ממני שאתה מקבל חינוך דתי" (עמ' 159) מספר פעמים במהלך הרומאן מנבאת המספרת בוודאות מה יהיה עתידו של יורם: "יורם קאמינצ'ר יסיים את בית-הספר התיכון, ילמד באוניברסיטה, יהיה מורה לתנ"ך ולעברית בירושלים" (עמ' 85, 162) והקורא שואל את עצמו, מניין לחנה הוודאות הזו מה יהיה עתידו של יורם, מה ילמד וכמה יעסוק?
 התשובה נעוצה בחשיבה הסטריאוטיפית של חנה: בחור דתי, בוגר 'בני עקיבא', מן המקובל הוא שילמד באוניברסיטה ויהיה מורה לתנ"ך ולעברית בירושלים. הנחה זו מתאמת לאור הצהרתה של חנה על כוונותיה "לדבר על לבו של יורם שיבחר בחיים תלולים. כלומר, לשסות אותו ושהיה, למשל, משורר ולא מורה לתנ"ך". כלומר לירות אותו אל הגדה הנגדית" (עמ' 161) הנה מעוניינת להדיח את יורם ממסלול חייו הקבוע והמוגדר מראש, אל נתיב הפרוץ את המקובלות

בחברה מהצד, במבט משועשע וסקרני. כך הוא מוצא דווקא בעליבות ובכיעור, את המימד המרתק, ובסודות הדוחים, את הקסם המפתה (ראה למשל, את התייחסותו למוות, ולסיפוריו של הקברן ריקליון).

ה. סיכום ביניים: השלב הנאיבי

שני הרומנים - מיכאל שלי ונרצות, פורסים בפנינו דיוקנאות של צעירים דתיים, אשר ניתן לאפייןם כנאיביים. הנאיביות נובעת מהסקרנות הרבה המאפיינת את הגיבורים, אשר קיימת לצד היותם חיים במסגרת דתית סגורה והומוגנית, או אולי נובעת מעובדה זו: שניהם תמימים, בעלי נפש רגישה אשר מועמדת בניגוד לחברה המחוספסת וקשה-היום בה הם חיים. הם פסיביים במהותם, ומעדיפים להתכונן בהתרחשויות מרחוק במקום לנקוט יוזמה וליטול בהן חלק. כאשר הם נקלעים למצב של מצוקה נפשית, הם מעדיפים לסגת או אף יותר מכך - לברוח. כך יורם, כאשר חנה מתגרה בו, הוא מתכווץ לתוך עצמו, מתחרט על דבריו ובורח מהמקום. וכך המספר הנער מעדיף לשחק ולא להביע את עמדתו, כאשר המבוגרים לוחצים עליו. והמספר המבוגר מנסה להימלט מהמצביות בה הוא נתון כקברן, באמצעות החלום וההזיה.

יצוין, כי ההיבט הלאומי כלל לא בא בשלב זה לידי ביטוי. כך שההגדרה צעיר דתי-לאומי עדיין איננה בעלת תוקף ומשמעות בשלב זה.

ו. בניית פוזיציות נידודיות ב"עת הזמיר" לחיים באר [3]

הרומן השני של חיים באר, עת הזמיר, מציג בפנינו ארבעה סוגי טיפוסים: הטיפוס הפסיבי, אשר מתאפיין בעיקר בדמותו של גבירץ. הטיפוס המתנתק במופגן, אשר מייצגו הבולט הוא זיסר. הטיפוס הכוחני, אשר מגולם בדמותו של נוסקה מבצר. הטיפוס המשיחי, אשר מיוצג על-ידי בני ברמר.

ארבעת סוגי הטיפוסים מצביעים על ארבעה כיווני השפעה הפועלים בקרב הציבור הדתי: הטיפוס הפסיבי הוא המשכה הישיר של דמות הנאיבי, עליה עמדנו קודם. במלים אחרות ניתן לומר, כי נחום גבירץ הוא מעין גלגולו של המספר הנער מנוצות במהדרה בוגרת יותר. גם גבירץ הוא תלמיד ביה"ס "מעלה" של דום המזרחי, הנחן תנועות הנער "בני עקיבא" והצופים הדתיים, ומוצאו מירושלים של אנשי הישוב הישן. חבריו הלכו בצוותא לנה"ל הדתי המוצנע (עמ' 200), ואילו הוא נשלח, כמו המספר הנער, בנרצות ליחידה של הרבנות הצבאית. גבירץ מתאפיין ברגישות ובעדינות נפש, הוא נוהג להתכנס בתוך עצמו, מרבה לקרוא בספרים, ובצר לו הווה בגיבוריהם. הוא איננו נוקט בקו פעולה משל עצמו, אלא מעדיף לחכות ולראות לאן נושבת הרוח, ובהתאם לכך לכוון את מהלכיו. כך הוא מתאים עצמו למהלכיהם של הרב שובין ואנשיו, וכאשר עולה נוסקה לגדולה, הוא מעמיד את עצמו לשרותו על אף סלידתו ממנו וממעשיו. גבירץ מחליף אפוא את גווניו בהתאם לרוח המקום והזמן, מתוך השאיפה להישרד ולהחזיק מעמד. גם אם ברצונו למתוח ביקורת על המתרחש סביבו, הוא יאמר אותה בלחש, כך שאיש לא יוכל לשמועה.

אביו של גבירץ, מנסה לפרוץ את מעגל חוסר-האונים והפאסיביות, שמאפיין את החברה בה הוא חי, ובתוכה גם את בנו. הוא מייחס חשיבות מרובה לסמלים ולטקסים צבאיים (עמ' 106), ומתייחס בזלזול ובבוז לבנו, על שבמקום להגיע ליחידה קרבית גויים ליחידת הרבנות הצבאית. (עמ' 101) על תחושת הנחיתות הוא מנסה לחפות, על-ידי כך שהוא משקיע את כל מרצו בכתיבת "ספר המאמינים והלוחמים" שנועד לגולל את תרומתם של היהודים שומרי המצוות למלחמת המגן של ארץ ישראל" (עמ' 120).

בניגוד לגבירץ, אשר מנסה להתאים את עצמו לסביבה בה הוא נמצא, ולאביו, אשר איננו שלם עם הסביבה בה הוא חי, מתנתק זיסר במופגן, ומתוך זלזול ולעג, מחברתו (אנשי הרבנות הצבאית). זיסר הוא בן דמותו של המשכיל האירופאי, אשר משלב הקפדה בקיום המצוות וביקאות במקורות ישראל, עם ידע כללי רחב, והתמצאות בולטת בכל שמתרחש סביבו. לשאלתו של גבירץ, מדוע אדם משכיל כמותו משמש כקברן ביחידה של הרבנות הצבאית, כמקום להיות מורה או מרצה באוניברסיטה, הוא משיב כי עבודתו זו מותירה בידו, שעות פנאי רבות ללימוד ולכתיבה. (עמ' 497) זיסר שלם עם עצמו ועם תפקידו, ולמרות שתפקידו מטביע עליו בחיי היום-יום חותם ציני-מקאברי, הרי שברגעי האמת הוא ממלא את תפקידו בנאמנות ובמסירות. (ראה למשל עמ' 443).

דעותיו של זיסר בנושאים שונים - מגובשות ונחרצות, ואינן משתנות בהתאם לנסיבות. הוא צופה בדמיות השונות המקיפות אותו, כאנתרופולוג חובב, אשר בוחן את האובייקט הנחקר ללא כל מעורבות רגשית. הוא מפוכח ומציאותי, ולפיכך איננו נסחף אחר פעולות הכוחנות האימפולסיביות של נוסקה, או אחרי החזון המשיחי של תלמידי ישיבת "מרכז הרב" (עמ' 420). יחד עם זאת אין הוא יוצא כנגד דבריו של הרב קוק, ויש שהוא אף מביא דברים מבשמו. (עמ' 444) הסוג השלישי, אשר קראנו לו הטיפוס הכוחני, מגולם בדמותו של נוסקה. הלה עונה במהותו על ההגדרה - "עבד כי ימלוך". הדימוי היורד של הוריו, ונסיבותיו כילד לפרוץ את מעגל החיים החרדי בו חי, דוחקים בו להפגין את כוחו ומעוררים בו את יצר השלטון.

נוסקה הוא גס-רוח ומחוספס, ואין בו כל סממן יהודי בדיבור או במעשה. אחת ההתפתחויות האירוניות ביותר ברומן, היא הפיכתו לרב צבאי פיקודי, כאשר אין לו כלל סמיכה לרבנות. (הוא נזרק מהישיבה) אין הוא מבין כלום בענייני הלכה, והוא מנבל את פיו ומזלזל בכל ערך יהודי. הוא פועל עפ"י דחפים רגועים, מתוך שאיפה להאדיר את כוחו ולהשפיל את כבודם של האחרים. השאיפה להשגת כוח ולהפגנתו כרבים, מעוררת בקרב נוסקה את הרגש הלאומי-לאומני. הוא שש אלי קרב, ושואף להפוך את יחידת הרבנות לחלק הרוחני העובר לפני המחנה - "עלי הטילה ההשגחה העליונה ללכת בראש הצבאות, לעודד את רוחם ולהשרות את השכינה בליבם" (עמ' 397). אולם, מאחר שאין

הוא מסוגל למלא את רצונותיו אלה בתוכן, מחמת חוסר ביקאותו במקורות, הוא משתמש בדברים שהכין גבירץ עבורו, או מצטט קטעי פסוקים, וככך הופך אותם לסיסמאות ריקות מתוכן.

באר מביא לידי קיצוניות את הכוחנות הלאומנית של נוסקה, בתיאור זלזול בגופת הערבי, שנפגע בהיתקלות עם חיילי צה"ל. מעבר לקהות החושים ולגסות הנפש המתבטאים במעשיו של נוסקה, יש בהם יסוד חזק של טירוף. הסוג הרביעי, הטיפוס המשיחי, מגולם כאמור על-ידי בני ברמר. בני ממוקם אמנם כדמות שולית במארג העלילה, אך הוא מתפקד כמייצג המובהק של בני הישיבות הסרוגות" בורר של מלחמת ששת-הימים. אלה שילבו את הלימוד בישיבת מרכז הרב, אשר הפיח בהם חזון גאולה ופאתוס משיחי ברוחו של הרב קוק זצ"ל, עם שרות קרבי בצה"ל, במסגרת הנח"ל.

זיסר לועג לקנאתו של ברמר לארץ-ישראל ולשלמותה, ואומר כי בהפיכתם את ארץ-ישראל למיתוס, דומים ברמר וחבריו לכנענים. "בדיוק כרגע שתגשימו את החלום שלכם יפוג הקסם" - הוא אומר לברמר. (עמ' 432)

גם ברמר מעוניין שתפרוץ מלחמה, ואולם, שלא כמו נוסקה, המעוניין לתת ביטוי לשאיפותיו הכוחניות באמצעות המלחמה, רוצה ברמר במלחמה, משום שהיא "תפתח את השפתם של השפע האלוקי ותחדש ותזדזז את תהליך הגאולה" (עמ' 436). על שאיפתם זו של תלמידי "מרכז הרב" אומר זיסר בהזדמנות אחרת, כי הוא ירא מאותם נערים הודים ורציניים, בעלי נפש ומחשבה, המתדבקים ברבם, בנו של הרב קוק, ומבקשים לרתום את עגלתה של הציונות לחמורו של משיח". (עמ' 421)

ניתן לסכם ולומר, כי עת הזמיר מציג בפני הקורא את הכיוונים השונים הקיימים ביהדות הדתית, אשר מועמדים כאופציות בפניו של הצעיר הדתי: האופציה הראשונה - נקיטה באורח חיים פסיבי. ניסיון להשתלב בורם הכללי, שסופו בפרק-עול מוחלטת (ראה גבירץ).

האופציה השנייה - אורח חיים מתנתק במופגן, המאפיין את היהדות החרדית המתבדלת והמסתגרת בתוך עצמה, כאשר מחד-גיסא, ניצבת דמותו של הרב שובין, המנהל את בסיס הרבנות הצבאית כמו שטיבל חסידי. ר' שובין הוא בעל הנהגות גלותיות, תמים, חלש, ובמידה מסוימת מעורר רחמים, ומאידך-גיסא, ניצבת דמותו של זיסר, המתוחכם והערמומי.

האופציה השלישית - אורח חיים כוחני ושתלטני, שאין לו ולא אכלוס עם רוח היהדות. נדמה כי באר בונה כאן גילום מפלצתי ומסוכן, של מה שעלול לקרות, אם הצעיר הדתי לא ישתחרר מרגשי הנחיתות, עליהם הוא מנסה לפצות את עצמו על-ידי שימוש בכוח ללא סיבה והצדקה.

האופציה הרביעית - משלבת מעורבות בעשייה הכללית עם הקפדה בקיום מצוות. היא נוקטת בקו פעולה אקטיבי, עצמאי, המונע על-ידי חזון הגאולה של הראי"ה.

המעבר מפורולריזם דתי להתייחסות חד-כיוונית

בניגוד לפורולריזם הדתי המוצג בעת הזמיר, ניתן למצוא לאחר מלחמת יום-הכיפורים התייחסות חד-כיוונית אל הציבור הדתי. דור הכיפות הסרוגות מזוהה באופן חד-משמעי עם גוש אמונים, אשר מוגדר כ"זרם אחד ביהדות, אשר לפי תפיסתו העצמית הוא הממשיך הלגיטימי של המסורת היהודית, והוא טרען למונופולין על יצוג היהדות, מסורתה ודרכיה" (סמט, [11]).

מענין לציין, כי בפרוזה העברית היפה אין התייחסות לזרם זה. תחת זאת הוא מוצא ביטוי נרחב בדיבור כתיבה שונה, שהוא בגבול הרפורטז'ה העיתונאית. כוונתי בעיקר לפה רשם בארץ-ישראל (עזר, [13]), והזמן הצהוב (גרוסמן, [8]). בשני הספרים קיימת התייחסות לאנשי גוש-אמונים כמייצגים הבלעדיים והאוטנטיים של הציבור הדתי-לאומי. אצל עזר, ההתייחסות היא כמסגרת ניסיון לשרטט פורטרט של גווני האוכלוסייה השונים, בישראל של סתיו 1982. אצל גרוסמן המניע לכתיבה הוא הרצון לתאר את תמונת המצב בשטחים שמעבר לקו הירוק, 20 שנה לאחר מלחמת ששת-הימים. על-אף שהמניעים לכתיבה שונים, הרי שיש בשני הספרים הרבה מן המשותף: שני הסופרים אינם מטשטשים את זהותם הפוליטית. בניגוד לכתיבה הספרותית היפה, אשר איננה פוסקת באופן גלוי ומפורש בין עמדות, נכתבים ספרים אלה מתוך עמדה פוליטית וחברתית מצוהרת. שניהם מגישים את התנגדותם (או מוטב לומר - סלידתם) ההכרתית והרגשית מאנשי גוש-אמונים, ואת העובדה שלמרות זאת הם מביאים את דבריהם של אנשי הגוש, מתוך ניסיון להבינם. - ניסיון שמראש גזרו עליו להיכשל.

שני הסופרים בחרו בעפרה להיות זירת ההתרחשות המייצגת של אנשי הגוש.⁸ עזר שואף להביא את הדיאלוג שהתקיים בינו לבין אנשי הגוש כהוויתו. ללא שיפוט ערכי. עיקר דינו מוקדש למחלוקת שיש לו עם האינטרפרטציה הציונית של אנשי הגוש. ואולם, יש בעצם הסלקציה שהוא עושה בהכאת הדברים, כדי להראות על מגמותיו. גרוסמן, לעומתו, לא מנסה להסוות את מגמותיו. הוא מצייר את אנשי גוש-אמונים יהירים ומתנשאים, חסרי תרבות, עצבניים, רפלקטיביים (עמ' 39). לטענתו "בדיבורם ובכתיבתם הם משתמשים בלי רתיעה במלציות נבוכות ומלאות התנשאות חסרת בסיס" (עמ' 38). התיאור המפלצתי, הגרוטסקי, מגיע לשיאו בסיום הדברים, כאשר לטענת גרוסמן, עד שלא יובן כי אנשי הגוש הם מסוכנים וקטלניים, נוסף כולנו "לראות את הגושניקים מציגים לפנינו - בכל שעת כושר שתזדמן תמונות זועה, המדגדות בכל זאת איה יצר של תענוג בכמה לבכות, וגם מחזות של אידאליזם אותנטי וחלוצי, ופרפראות של סצינות טירוף ושלחוב" (עמ' 43).

כמו באגרות לילדים יצר גרוסמן אבחנה דיכוטומית בין טובים לרעים. הטובים הם האוכלוסייה הערבית היושבת במחנות הפליטים, אשר לה מוקדש עיקרו של הספר. הרעים - הם אנשי גוש-אמונים, שהם שורש הרע וסופו של עץ ישראל-שיוליכו אותו לאבדון. דיכוטומיה ברורה זו מקורה בכך, שאנשי הגוש זרים לנוף, יהירים ומתנשאים, ואין הם יודעים כלל את שפת שכניהם ומחשבתם

ואורחיהם. (עמ' 39). אעפ"כ מתוך התיאור ששירטט גרוסמן מתברר דווקא שאין הניגוד החיצוני בין אנשי גוש-אמונים לשכניהם הערבים גדול כל כך. כמותם, גם אנשי הגוש בעלי גינות מחנכות ועלובות (שם), נשיהן וולדניות, לכושן מרושל וצנוע וראשן מכוסה, ובין השטחים המחנכים מתרוצצים לידים רבים...

סיכום

במסגרת מאמר זה נעשה ניסיון לבדוק את התמורות בעיצוב דיוקנו של הצעיר הדתי (לאומי), כפי שהן באות לידי ביטוי בספרות העברית לסוגיה. המסקנה העולה מבין לדברים היא, כי קיימת קורלציה בין התמורות שעבר הצעיר הדתי מבחינת דימויו הסוציולוגי, לבין התמורות בעיצוב דיוקנו בספרות. ניתן להצביע על שלושה שלבים עיקריים בעיצוב דמותו:

1. השלב הנאיבי - בו מובלטת רגישותו ותמימותו של הצעיר הדתי. בשלב זה הצעיר הדתי הוא פאסיבי ביחס לשילובו בחברה הישראלית.
2. שלב המעבר - השלב בו מתחילה להתגבש דמותו של הצעיר הדתי-לאומי, (תקופת מלחמת ששת-הימים). בשלב זה מתחיל להתהוות המושג "דור הכיפות הסרוגות" כיחידה מובחנת, אך הצעיר הדתי עדיין נתון להשפעות חיצוניות ופנימיות רבות. הצעיר הדתי זוכה לחיבה בקרב הקהל הסובב אותו, אם כי עדיין אין הוא מטביע את חותמו באופן משמעותי.
3. השלב האקטיבי - הצעיר הדתי נעשה מעורב יותר בחברה הישראלית. בעיני הציבור נתפס "גוש-אמונים" כשם נרדף ל"דור הכיפות הסרוגות"⁹ ככל שגדלה מעורבותו בכלל הציבור הישראלי הוא נדחה ומהווה מושא לגינוי ולהשמצה.

נילי מילוא

שלושה מן האביב האחרון

■
לשוב האביב מנשה לסובב את ראשי
עד שלא אתאפק ואצא מפלי
ואשחית
עוד איזה כדל-טבע ינוקי
המשכיל לעבד עלי שוב
והפעם
בתחפשת פדורי-זקיקים שנמלאו
פיוניות בסגל-ארגמן: להביא עדות
לגן שלי: נו,
והפרחת הזה הוא - מהשמו -
ואיך קוראים אותו
ב'ישקאל - זה אתה גם
כן ידע?!

■
הרי עין זה עומד
פה לא מאחמול ולא משלשום ואיך
רק היום נאורו העינים להבחין
שהרי זה
שטה
בין השטים: רוצה לומר
אקציה: שיש לה אקציה להיות
מימוסה בין המימוסות
שקאביב אין לה בושה
לקסות
שפוע כחפים בחמל
פדורי אפרוח המתפזרים מיד
לארץ כל הזרועות בציצים זהבים של ריח
ולהסיף
ולעמד
פך: מחפשת לסתם
משוכה לחרם
ולפנדס: להעמיד פנים של
סתם אחד
מעצי השטה
העומדים

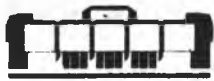
■
לשוב אביב ודמיונות פורצים כמו האספרגוסים
מקנקנות עצמם
הדמיונות כבר מפרים כפרפרים וקשי-תפיסה
אך מה לנו משג כאספרגוס
עד יש לנו המרמרים כי הוא נתפס
הרצאה
היד תופסת את אחד מגבעוליו המנצים, אם
כי - המנצים - צריך להזהר באיך שהיא תופסת
מלשון מה
אם להחשיב את הקוצים הקטנטנים לארץ הגבעול
הרי זה עוד פחות נתפס
שאלה ואלה עולים מאותה הקנקנת
שלא לומר שזה אינו מניח את הדעת
נאמר שזה מניח רק את אי-הידיעה
אכל
כשעל אותו גבעול צצים
כפנסים - תלויים על קור של שערך
זה באמת כבר לא נתפס - מאיפה הוא מקרין
את כל הרויטע בובלאך
האלו
או ש
כמו לאטם של דמיונות
יש גמדים במקום הזה
נאנחנו לא ידענו

הערות:

1. הודגה הספרות העברית לסוגיה, מאחר שהדיון יתמקד גם ביצירות שהן בגבול היצירה הספרותית והרפורטז'ה העיתונאית, כדוגמת פה ושם בא"י בסתיו 1982 (עו, 113), והזמן הצהוב (גרוסמן 8), ובטקסטים תיעודיים כמו אחים יקרים - קורות המחנתת היהודית (סגל 110).
2. במסגרת דיון זה, קיימת התייחסות רק לזרם האורתודוקסי ביהדות.
3. ואולם, במציאות הפוליטית של היום, גם חלוקה זו איננה מדויקת בשל ריבוי המפלגות הדתיות השונות.
4. מכאן, שאין זה מענייננו לדון במסגרת זו, בטקסטים העוסקים ברכדים אחרים של האוכלוסיה הדתית, כגון ספריו של יהושע בר-יוסף, העוסקים באוכלוסיה הנוצרית במאה שערים וכצפת. ביחס להגדרה "דור הכיפות הסרוגות" קשה לדעת מי טבע אותה מבחינה סוציולוגית. יתכן, שלמאמרו של אפרים קישון [14] יש השפעה על-כך. בכל מקרה, הגדרה זו הפכה למושג שגור בחברה הישראלית, ראה למשל, את שמות מאמריהם של סמט [11] וקמינקא [15].
5. להבדיל בין שתי ההגדרות "דור הכיפות הסרוגות" ו"אנשי גוש אמונים" ולאופן בו נוטים לזהות את שתיהן, נתייחס בהמשך.
6. מעניין לציין, כי בשתיים מן ההיקריות מציגה המספרת את יורם באותה דרך ובאותו ההקשר. (השווה עמ' 84-115) מגמה זו, לבטת קטעי עלילה מקבילים, מאפיינת את דרך הסיפור של מיכאל שלי. אולי, כדי להגביר את התחושה כי דומים ודומים הימים - כמאמר המספרת, וכי הזמן עומד מלכת.
7. הריאליטיקה בין ההיגד האנונימי הסתום, לבין ההיגד המפורש והדאיקטי בולטת בנוצות (ולמעשה גם בעת הזמיר). מצד אחד עושה כאר שימוש בטרזון אוטוביוגרפיים (הופך את חיים וכלבסקי לגיבור בנוצות ומרכז על השירים שכתב חיימ'לה כאר בעת הזמיר 3, 375) ומצד שני הוא שואף לטשטש את זהותן של הדמויות, ולבטל את הקשר בינן לבין דמויות הקיימות במציאות.
8. מעניין לציין את קווי הדמיון שמוצא עוז, בין אנשי עפרה לחניכי הצופים הדתיים בבית הספר "במעלה" בירושלים. אנאלוגיה שמחזירה אותנו כמובן לספריו של חיים באר.
9. באופן עקבי אין כל התייחסות לזרמים ולתנועות אחרות בקרב היהדות הדתית-לאומית. כגון "עוז ושלום" [9] ו"נתיבות שלום" [11].

מקורות:

1. אונא משה, "בענין מצוות כיבוש הארץ", סיני, צ"ו (גיד) כסלו-טבת תשמ"ה.
2. באר חיים, נוצות, ת"א, עם עובד, 1979.
3. ---, עת הזמיר, ת"א, עם עובד, 1987.
4. בר-מאיר יהודה וקרם פרי, "מדד דתיות עבור האוכלוסיה היהודית בישראל" מגמות, כ"ד 1979, עמ' 353-362.
5. בטר אברהם, "המספר הכלתי מהימן ב"מיכאל שלי" וב"דמי ימיה", הספרות ג' מס' 1, 1971.
6. ברלב מרדכי, ברגי הישיבות התיכוניות בא"י בין מסורת לחידוש, (דיסרטציה), ר"ג, אוניברסיטת בר-אילן, תשל"ז.
7. ברנע מרים ואמיר יהודה, "עמדות הדרדת של דתיים וחילוניים ושינויים בעקבת המפגש ביניהם", מגמות, כ"ו תשמ"ב, עמ' 310-314.
8. גרוסמן דוד, הזמן הצהוב, ספרי סימן קריאה והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1987.
9. "דיונים - מצע 'עוז ושלום' החוג הרעיוני-מדיני לציונות דתית", פתחים (גיד) אלול תש"ם.
10. סגל חגי, אחים יקרים - קורות המחנתת היהודית, י"ם, כתר, 1987.
11. סמט משה, "הכיפות הסרוגות - כת או תנועה", מייגון, יולי 1977, עמ' 43-46.
12. עוז עמוס, מיכאל שלי, ת"א, עם עובד, 1968.
13. עוז עמוס, פה ושם בארץ ישראל - סתיו 1982, ת"א, עם עובד.
14. קישון אפרים, "הכיה הסרוגה", מעריב, 7 באדר, תשל"ה.
15. קמינקא אפרים, "מן השטרמייל דרך הכיפה הסרוגה עד כובע הטמבל", פתחים, א"ב, 1980, עמ' 82-83.
16. רובינשטיין רני, מי לה? אלי, "קן אדום", הקיבוץ המאוחד, תשמ"ב.
17. רענן צבי, גוש אמונים, ספרית הפועלים, 1980.
18. שביד אליעזר, "לאן מועדות פניו של הציבור הדתי", כיוונים, 13, תשמ"ב, עמ' 15-24.
19. שרצוולד יוסף, "הדימוי הסטריאוטיפי של הישראלי בעיני תלמידי חטיבות הביניים", מגמות כ"ה 1980, עמ' 322-340.
20. שילר פרידריך, שירה נאיווית וסנטימנטליסטית, "טעמים", ספרית הפועלים והקיבוץ המאוחד, 1985.
21. שפרינצק אהוד, "אי ליגליזם וחוק פרלמנטר - המקרה המיוחד של גוש אמונים", איש הישר בעיניו - אי ליגליזם בחברה הישראלית, ספרית הפועלים, 1986, עמ' 121-146.

עיריית תל-אביב-יפו מינהל החינוך, הנוער והתרבות

ספרית שער ציון, בית אריאלה
שדי שאול המלך 25, ת"א 64367, טל' 210141

סדנאות הרצאות חוגים 1988-1989

סדנאות לכתיבה

מפגשים

מנחים הסופרים: חיים באר, יורם קניוק, יצחק אורפז. מיועדת לכותבים או הנוטים לכתוב פרוזה. פגישות הסדנא יתקיימו אחת לשבוע בימי רביעי בשעה 19.00. פגישה ראשונה: 19.10.88. מחירים: 470 ש"ח, 350 ש"ח.

שירה

מנחים המשוררים: יעקב בסר, צבי עצמון, משוררים אורחים. מאיה בויזר, רוני סומק, עוזר רבין, אריה סיוון, רבקה מרים, רמי דיצני. מיועדת לכותבים או לנטים לכתוב שירה. פגישות הסדנא יתקיימו אחת לשבוע בימי חמישי בשעה 19.00. פגישה ראשונה: 22.10.88. מחירים: 470 ש"ח, 350 ש"ח.

סדנא לתרגום אמנותי

מנחת הסדנא: רינה ליטוין. מנחים: ד"ר שמעון לוי, משה זינגר. הסדנא מיועדת למתעניינים אוהבי ספרות יפה ולשון, השולטים בעברית ובאנגלית (אפשרי גם כספרדית או רוסית). פגישות הסדנא יתקיימו אחת לשבוע בימי חמישי בשעה 17.00. פגישה ראשונה: 3.11.88. מחירים: 470 ש"ח, 350 ש"ח.

סדנא למתבי ספרות ילדים

מיועד למבוגרים המעוניינים לכתוב לילדים. מנחה: טרית זרחי. מנחה אורחת: ד"ר דורית אורגז. המפגשים יתקיימו אחת לשבוע בימי ראשון בשעה 19.00. פגישה ראשונה: 6.11.88. מחירים: 470 ש"ח, 350 ש"ח.

אמנות הספור והמספר (שנה 5)

סדנא להכשרת מספרים. מיועדת למורים, גנות, ספרנים ושחקנים. מנחים: יוסף דגן, ד"ר מירי ברון, עיניה ארצי, שי שורץ. הסדנא מתקיימת אחת לשבוע בימי שלישי בשעה 17.00, ואחת לחודש בימי ראשון בשעה 17.00. פגישה ראשונה: 1.11.88. מחירים: 470 ש"ח, 350 ש"ח.

סדנא לכתיבה יוצרת

מיועד לתלמידי תיכון גילאי 15-18. מנחה: רוני סומק. פגישות הסדנא יתקיימו אחת לשבוע בימי חמישי בשעה 19.00. פגישה ראשונה: 20.10.88. מחירים: 380 ש"ח, 280 ש"ח.

חוג לכתיבה עיתונאית ותקשורת

מנחה: איתו אבירם. מיועד לגילאי 15-18, בחסות "מעריב לטערי". פגישות החוג יתקיימו אחת לשבוע בימי ראשון בשעה 17.00. פגישה ראשונה: 16.10.88. מחירים: 380 ש"ח, 280 ש"ח.

"ילדים כותבים"

מיועדת לגילאי 12-15. סדנא לכתיבה וליצירה. מנחה: דורית אורגז. בחסות "משהו" מגזין צעיר. הסדנא מתקיימת אחת לשבוע בימי ראשון בשעה 17.30. פגישה ראשונה: 16.10.88. מחירים: 380 ש"ח, 280 ש"ח.

"ילדים כותבים"

מיועדת לגילאי 9-12. מנחה: עפרה גלברט. בחסות "משהו" מגזין צעיר. הסדנא מתקיימת אחת לשבוע בימי ראשון בשעה 16.00. פגישה ראשונה: 16.10.88. מחירים: 380 ש"ח, 280 ש"ח.

הרצאות

שיחות בקר

"יחסי גומלין בין ספרות ומציאות". מנחה: שרה אוסטרוב. הדיון הספרותי יתמקד בשאלה המרכזית באיון מדה ואופן משקפת הספרות תהליכים חברתיים, פוליטיים, פסיכולוגיים ואנושיים במציאות של המאה ה-19 וה-20.

פגישות הסדנא יתקיימו אחת לשבוע בימי שני בשעה 10.00. פגישה ראשונה: 17.10.88. מחירים: 380 ש"ח, 280 ש"ח.

סימפוזיום בכותרות (שנה 9)

מועדון הספר - מפגשים לדיון בספרים חדשים. מנחה: אמנון נבות. המפגשים יתקיימו אחת לשבוע בימי רביעי בשעה 20.00. פגישה ראשונה: 26.10.88. מחירים: 280 ש"ח, 200 ש"ח.

ספרות ילדים כאן ועכשיו לקראת שנת 2000

סדרת מפגשים בספרות ילדים. מנחה: רות רביד. במפגשים יוצגו ספרי ילדים אשר יצאו לאור בחודשים האחרונים, ואשר עתידים לצאת לאור במשך שנת תשמ"ט. מפגשים יתקיימו אחת לשבוע בימי רביעי בשעה 10.00 ו-17.00. פגישה ראשונה: 26.10.88. מחירים: 470 ש"ח, 350 ש"ח.

רבי מכר הצגה שניה (שנה 4)

הקולטע והספרות - מעגלים משיקים. מנחה: שרה אוסטרוב. הדיון יתמקד בנתוח הסרטים תוך כדי חשיפת המוטיבים הספרותיים המשותפים לקולטע ולספרות כאחד. הסרטים שידוע: בארי לינדון (25.10.88); הדוד מאמריקה (29.11.88); מר קליין (27.12.88); עוברת אורח (24.1.89); מסע עסקים של אבא (21.2.89); אוטורה (28.3.89); מעיין הבתולין (11.4.89); מוריאל (30.5.89). מחירים: 75 ש"ח, 60 ש"ח.

רישום לסדנאות ולהרצאות

ייעל המעוניינים להשתתף באחת מסדנאות הכתיבה - חובה להגיש: סדנא לפרוזה - סיפור מקורי; סדנא לשירה - שיר מקורי; את העבודות יש להגיש לועדה בכתב ברור עד 15.9.88. לפי הכתובת: ספרית שער-ציון, בית אריאלה, ת"א 33235, תל-אביב, מיקוד: 61331 / עבור סדנאות כתיבה. מועמדים שעבודותיהם יאושרו ע"י הועדה, יוזמו לראיון.

***הרישום ל"סדנת המספר" וחוג עיתונאים, מותנה בראיון מוקדם עם מנחי החוגים. סדנת מספר - הראיון יתקיים ביום שלישי 4.10.88; חוג עיתונאים - הראיון יתקיים ביום ראשון 4.9.88, טא להתקשר טלפוני: 210141, מדור פעולות תרבות, לקביעת שעת הראיון.

***הקורס מוכר לצבירה ולגמול השתלמות. חובת הקורס (עפ"י החיות משרד החינוך והתרבות) נכחות סדירה והגשת עבודות כדרש. המחיר לשנת לימודים (שני סימטרים).

ניתן יהיה לשלם את דמי ההשתתפות ב-3 תשלומים בתוספת ריבית.

מחיר: תושבי תל-אביב-יפו, חיילים וסטודנטים עם הצגת תעודות מתאימות.

הנחות:

- הנחות לבעלי תעודת תושב ת"א בלבד.
- שני ילדים או יותר מאותה משפחה המשתתפים בסדנאות - 20% הנחה לכל ילד.
- לנרשמים ליותר מסדנא אחת, 20% הנחה מהסדנא במחיר הנמוך יותר.
- לקשישים תושבי ת"א - 20% הנחה.
- תושבי יפו ושכונת שיקום 25%.

פתיחת כל סדנא מותנית במספר מינימלי של נרשמים.

לכל משתתפי הסדנאות ניתנת הנחה של 25% על ספרי קריאה וספרי ילדים ר-20% על ספרי עיון עם הצגת כרטיס משתתף לשנת תשמ"ט בכל סניפי "ספרי" בתל-אביב ובמרכז רמת-גן.

ילדים הנרשמים לסדנאות כתיבה יכלו להנות מ-50% הנחה על מוני ל"משהו".

היום יותר מתמיד

ביטוח עושעים בהסנה.

חשוב לעשות ביטוח בחברה גדולה, בטוחה ואמינה - קבוצת הסנה.

כי מה שבטוח - ביטוח ומה שביטוח - הסנה.

הסנה - חברה ישראלית לביטוח בע"מ
ניו - חברה לביטוח בע"מ
החברה הישראלית לביטוח חשודה בע"מ
רמת - חברה לביטוח בע"מ
שחר - חברה לביטוח בע"מ
כירון - חברה לביטוח בע"מ
שמרון - חברה לביטוח בע"מ
רקלה - חברה לביטוח בע"מ
החברה הישראלית לביטוח אשאר בע"מ

אנחנו על

מפה חדשה ומעודכנת של כל קווי "דן" בגוש דן יצאה לאור ואפשר להשיגה (במחיר 1 ש"ח) אצל מפיצי כרטיסיות "דן".

המפה!

שבת ראשונה בתל-אביב

יהושע בר-יוסף

כשל החשש שמישהו מבני המשפחה שלה יראה את בעלה מתגנב לאוטובוס לפני צאת השבת (ולא מעצם חילול השבת שבדבר, שכן אשתו כבר התרגלה לכך שבעלה מעשן סיגריות בשבת בין כחלי ביתו והיא התייחסה לכך כאל מום או מחלה של הבעל שאשה כשרה ונאמנה חייבת להשלים עמה), ביקשה אותו שישאר בשבתות בתל-אביב עד לבוא הסתיו, שאז יוכל לחזור לעבודתו כמוצאי-שבת לאחר צאת הכוכבים ולהגיע בעוד מועד לעבודת הלילה שלו. וכך מצא עצמו הבעל הצעיר בשעות הצהריים של יום השישי הבא חופשי מעול המשפחה והבית והטלטולים באוטובוס הלך ושוב. לאמיתו של דבר לא היה זה תחושה של חופש: הבית חסר לו. המפגש עם הילדים והאשה. הטקס של סעודת ליל-שבת, הזמירות, אפילו טעם הסיגריה האסורה בשבת. אדם מתמכר להרגל ביתי או משפחתי קבוע כשם שהוא מתמכר לעישון או לאלכוהול. והוא חש אותו יום שישי כמי שהקרקע נשמטה מתחת לרגליו. פיץ עצמו בארוחת צהריים דשנה ויבבקבוק בירה וסחב עצמו כבד ועייף מרוב זלילה לחדרו וישן ארבע שעות ונבה כבדה. לאחר מכן התקלח והתגלח ולבש זולצה לבנה לכבוד שבת וטייל בניהותא מתוך הרחבת-הרעד עד לשפת-הים. ישב על ספסל מסתכל בשמש השוקעת כאילו לתוך המים המתכהים והולכים ובאחרוני המתרחצות השוופות החזרות מן הרחצה לבתיהן. הוא לא הספיק להתרחץ כל אותו קץ, אם מחוסר זמן ואם מתוך רתיעה ירושלמית מן הים הפתוח. הסתכל בהילוך הנשי המגרה המושך של כל אותן המתרחצות, ונזכר באשתו הרחוצה המדליקה עכשיו נרות שבת ומגניבה לעברו מבטי ייחוס צנועים. כליל-שבת, ליל עונתה, מקבל פרצופה מן זוהר מיוחד. חה יהיה ליל-השבת הראשון שלה בו לא ישב בעלה האפיקורס בכורסתו שקוע בקריאת ספר פסול מעשן סיגריה גם לאחר הדלקת הנרות ונמנע מללכת לבית-הכנסת עם בנו בכורו, כדרכם של כל האבות האחרים. היא כבר השלימה עם הצרות הללו. היא התנחמה בכך שעוד מעט יפצה אותה בעלה באמירת קידוש על היין ובזמירות השבת וברוח הטובה שישירה על השולחן ובסיפורים המבדחים שיספר לה ולילדים, ובמה שיקרה לאחר מכן בחשכת הלילה. מהרהורים כשרים אלה היא מסמיקה בינה לבין עצמה, ואותו סומק מוסיף איזו רעננות לפנייה ולעיניה הגדולות החומות כדבש כהה. לרגע נקט בעצמו על שעניו נמשכות ככחבלי קסם אל הנשים הצעירות העולות מן הרחצה, ועל ההבהובים של דימויי-ניאוף עמן המענגים נפשו. הוא חש עצמו כשור-פר צעיר כבול בכבלי-מחשבה אנושיים העוצרים בגופו הדרך מלהסתער על חמת-הבשרים החיה המהלכת נגד עיניו בטיפוף רגליים חטובות ובעיכוס שוקיים ובתלוי-ראש גא של נסיכה מספר האגדה.

עם רדת החשיכה נדלקו פנסי הרחוב והאורות בבתי-הקפה והמסעדות, חוגות לבושים בגדי-שבת, מי בחליפת-קץ ושמלה קלה ומי במכנסים-חאקי קצרים וחולצת-רובאסקה וחצאיות רחבות מתנפנות, החלו לטייל הלך ושוב או מתשיבים ליד השולחנות הפזורים על המדרכות שלפני בתי-הקפה, וריח של קפה וצלי-בשר החל מסתגן לנחיריו, והוא הרגיש לפתע שהוא רעב. קיבתו הבוראה כבר הספיקה לעכל עד תום את ארוחת-הצהריים הכבדה, וכבר תבעה מחדש את המגיע לה. הוא נזכר במאכלי-השבת הירושלמיים שהיה אוכל בביתו ובבית חותנו ובחנותות וחגיגות משפחתיות אצל בני המשפחות הענפות שלו ושל אשתו, ואגב הכי נזכר שגם בבית-הקפה של חבורת יונה דג מגישים מאכלים אלה גם בימות החול. מיד החיש צעדיו והלך לאותו בית-קפה. בין כך ובין כך היה מגיע לשם, כיוון שזה המקום היחיד בעיר הזרה בו מצויים אנשים שמכירים אותו ומקבלים אותו לשולי חברתם.

ואמנם משהגיע לבית-הקפה ראה אנשים בודדים ובזוגות וחבורות יושבים ואוכלים גדים-ממולאים ומנות חמין עם קישקע והומים ומהמים במין חגיגות שקתית מיוחדת במינה. אף הוא מצא לו שולחן קטן מן הצד הזמין ראש-דג ממולא גדול עם הרבה ציר קרוש ושפע חזרת חריפה וחלה טרייה ובקבוק בירה. פרוסת החלה ספגה היטב את הציר הקרוש והחזרת החריפה את השומן שבתוך ראש הקרפיון, ומפרוסה לפרוסה חש שהוא הולך ומתמלא איזו תחושה כבדה טובה של שובע, והבירה הקרה המרירה קמעה הבליעה יפה את בעבועי הגיהוקים הראשונים שעלו בגרונו. הוא התכונן בתחלה להזמין לאחר הדג מנה של צ'ולנט עם קישקע. כל כך חש באיזה רעב פסיכולוגי חריף, אלא שעם פרוסת החלה האחרונות ידע שהוא כבר שבע יתר על המדה. הוא רחץ ליד כיור הרחצה שכחצר בסכך את ידיו וסביבות פיו וסנטרו, להסיר את דביקות ציר-הדגים הקרוש עליהם, חזר למקומו והדליק סיגריה, והתענג על עשנו ועל הגיהוקים הקטנים הכבושים העולים בנעימות בגרונו. הוא עשה חשבון: במחיר ראש-הדג שאכל זה עתה, מכינה אשתו סיר שלם של דג-ממולא המספיק לכל המשפחה ליום ששי ושבת ויום ראשון. אך החשבון לא אז בלבד שלא הרגישו, אלא עוד גרם לו גאוה יחידה: חודש ימים לפני כן לא היה מסוגל לעמוד בבזבז זה, כיום הוא בעל בעמיו, מרויחתן גדול; והוא הזמין קפה תורכי כפול וכוס גדולה מי-סודה קרים מבעבעים, כאילו להוכיח לעצמו עד כמה הוא מסוגל לבזבז ללא היסוס וקפוק. אך זה היה בזבז בעתו, שכן מיה-הסודה הקרים התוססים הגבירו גיהוקיו הכבושים והקלו על לחץ הגאזים בקיבתו, והקפה התורכי הפיג את טעם הלוואי של שומן הדג שכפיו. הוא שלח מסביבו מבטים

עצלים אדישים, לא גילה כל עניין בנשים היפות והלא-יפות שישבו ליד השולחנות בודדות או עם בני-זוגו. לא שם לב למבנה גופן וגורתן לגודל שדיהן מבעד לחולצותיהן, לצורת רגליהם ושוקיהן. כאילו העולם לא נחלק לגברים ונשים, ליפות ולא יפות, לנחשקות ולא נחשקות, לבעלות צחוק מגרה ולא מגרה, למושכות ולא מושכות. איזו עייפות נעימה של שובע מלא רצצה בו, של תחושה טובה שלא רצה לשנותה.

בבית-הקפה כולו נשתרר כאילו מאליו איזה שקט הקשור במאמצי העיכול של הקיבות הגדושות תבשילים שמנים כבדים לעיכול. איזו הבעה של שובע כהמי רצצה על הפרצופים, כולל פרצופי הנשים הצעירות והמבוגרות. הקיבות הגדושות כאילו שיתקו את הדמיונות והרדימו את התשוקות. גם ליד שולחנו הקבוע של יונה דג דממו השיחות הערות. גם שם שתו תה או בירה והסתכלו סביבם בעיניים בוהות. מין כיבוי-אורות כללי כמוחות.

לפתע חש בדחיקת בני מעיו, והוא יצא בלי חשק לבית-הכסא המלוכלך של בית-הקפה. חלש מן הגליל נייר לניקוי המכסה של האסלה ולריפורו. לפני שהתיישב עליו הדליק סיגריה להפגת ריחו של המקום המלוכלך. לאחר כל ההכנות האלה חגגו בני מעיו חגם הפודה והמציל. רחץ ידיו בסבון וניגבן בנייר טואלט ויצא לאוריר הלילה הקיצי באיזו התעלות-רוח שנבעה במוחש מחגיגת בני-מעיו. הוא ניגש לשולחנו של יונה דג וישב כדרכו בצד. יונה דג הסתכל בו במבטים לאים כבויים. לפתע שאל אותו בנעימה עצלה ממושכת:

- מה עושים עכשיו במאה-שערים שלך?

- מזמרים זמירות של שבת. רק הערב, כאן, תפסתי את הטעם של זמירות השבת. הסתכל סביבך וראה מה קורה להם לאנשים שמפטים את קיבתם ואינם מזמרים זמירות!

- זמר, רמז, זרם, מזר. מה עוד יש בזמר? - תהה אחד מבני החבורה.

- תאמר זה מר? זמר! - השמיע שני.

- אם המר הוא ק'שמר, אל תאמר זה מר, רק זמר זמר! - הוסיף שלישי.

- שמעת? ! פנה יונה דג אל צמד - זמר, זמר!

- אני לא זמר, אבל אם תעזרו לי... - והוא פתח כשיר העממי הידוע: "וביום,

וביום, וביום ה-ש-ב-ת! וביום, וביום, וביום ה-ש-ב-ת!"

כל הראשים הופנו במין התעוררות סקרנית אוהדת לעבר שולחנו של יונה דג. אילו פתח משהו ליד שולחן אחר בשיר כזה, היו משתיקים אותו. כיוון שזה בא משולחנו של הרבי, נצטרפו רבים לשיר העממי החביב עליהם עוד מימי ילדותם. אלה בשירה בפה מלא ואלה במחיאיות כפיים לקצב המנגינה. עוברים ושבים שעל המדרכה עצרו בפרצופים מאירים, וכל השולחנות נתפסו עד אפס מקום. השירה נמשכה כמחצית השעה, עד שגוועה כאילו מאליה. על שולחנו של יונה דג הושם בקבוק קוניאק, תרומתו האלמונית של אחד מיושבי בית-הקפה, ולאחריו עוד בקבוק ועוד בקבוק. המלצר הביא על חשבון הבית צלחות גדושות מתאבנים השתייה והשיחה הערה והצחוקים גברו והלכו, ובית-הקפה נכנס למסלולו הער והעליז בלילות-שבת.

הבקבוק הראשון התרוקן עד מהרה. כולם הערו את הכוסיות לבית-בליעתם בתנופה אחת. צמד שתה את הכוסיות שלו בלגימות קטנות, שהיו יותר לקיחות מאשר בליעות. הוא רצה בלי-דעת להישאר מה שהוא, לא לחקות את האחרים. הוא רגיל ללגימות לקיחה. לא ישנה מנהגו כדי להיראות כאחד מבני-החבורה. כולם היו במצב-רוח מרום, דיברו בקולי-קולות, צחקו ללא סיבה, השמיעו הבוקות שונות, סיפרו בדיחות, שפעו כולם איזה טוב-לב הנובע מאותה רוממות-רוח שבהשפעת האלכוהול על התרחבות כלי-הדם וטישטוש חרצובות הנפש. הוא חש רוממות-רוח עצורה יותר. בלגימות הלקיחה שלו כבר לגם חמש כוסיות. היה לו חשק לשיר, לבמבם בינו לבין עצמו איזה ניגון של דבקות. הם, לא היה להם כל חשק לשיר או לבמבם ניגונים. כל אחד מהם רצה לשמוע או להשמיע את עצמו. רובם ככולם היו רווקים לחוצים בפרנסתם ונתונים על סף הרעב. כמחציתם לא היו מסוגלים לשלם אפילו שכר-דירה של חדר לחוד, והיו לנים שלושה וארבעה בחדר אחד. היו מתפרנסים ממתן שיעורים לעברית לעולים מגרמניה, מעבודות הגהה ועריכות ארעיות וקצרות, חיים מן היד לפה, תלויים בפרנסותיהם על בלימה, ובעיקר תלויים בחסדי האנשים שסיפקו להם מפעם לפעם עבודות ארעיות אלה. היה עליהם להתרפס בפני כל מיני עסקני-ציבור ופקידים במוסדות-ציבור על כל פיזור של עבודה שהעניקו להם ברוך חסדם. וגדול המיטיבים עמם היה יונה דג בכבודו ובעצמו. הוא שזכה לפרסום גדול בשל קובץ שיריו המהולל, והוא שקנה את לבם של עסקני הציבור מגדולם עד קטנם בשירים השנונים והמבריקים בעיני-דיומא שהיה מפרסם מפעם לפעם בעיתון, והוא שהיה מסוגל לסדר עבודה ארעית כלשהי לאי-שירות צעיר רעב ללחם ולמיטה לישון עליה על-ידי שיחת טלפון קצרה או פתק קצר לפלוני ופלמוני מן העסקנים והפקידים במוסדות-הציבור. והוא עשה זאת בצנעה ומתוך הוזהרות עמוקה עם גורלו של הנצרך, הוא לא ביקש כל תגמול של הכרת-טובה מהאיש שעזר לו. הוא היה נפגע ונעלב אילו חשד בנעזר על ידו שהוא מתחנף

ממה שהתרחש בחצר, כאילו חסו על כבודו ולא רצו לראותו בקלקלתו. בשבילים זה לא היה מחזה חדש. גם בני-החבורה התחבאו מפניו, נעלמו אחד אחד כלא היו. גם להם כבר היה נסיון ארוך באורח התגובה הנכונה ביותר לגעיית ההקאה של רבם הנערץ. מישהו מהם מצפה אל-נכון במחבוא קרוב להירגעותו הסופית כדי להתקרב אליו בצעדים וזהירים ולנסות להשפיע עליו שיתלווה אליו בשקט הביתה. לא תמיד עלה הדבר בידו. לעתים קרובות מדי התעקש לחזור לשולחנו הקבוע לשנות "רק קפה תורכי אחד" והדבר נסתיים בהשתכרות מחודשת גרועה מקודמתה ובסחיבתו הביתה כמעט בכוח עם נעילת בית-הקפה בשתיים לאחר חצות.

הוא גנח וגעה והקיא שעה ארוכה ארוכה עד שבסופו של דבר נרגע קמעה והרים פרצופו המרוקן והמבוהל מכל אותן טלטלות ההקאה לעבר פיסת השמיים שנתגלתה מבעד לבניינים הגבוהים הסמוכים ופער פיו ובלע אוויר-לילה לחלוחי מלוא ריאתיו. לאחר מכן ניגש כעצמו בצעדים שיכורים מגששים אל הכרז והקערה שבקיר החיצון של בית-השימוש ופתח את הכרז והכניס ראשו תחת המים הקולחים ושטף פיו בגיגורים קולניים ורחץ פניו וניגב בידיים מלאות מים את שיירי הקיא שעל חולצת הקייץ שלו ונשאר עומד רטוב ונוטף מים כל כולו תוהה על עצמו והקורה לו. ארזו הופיע מי שהופיע כאילו מתוך האדמה, מלצר או בן-חבורה, והשיט לו מגבת נקייה. הוא לקח את המגבת, כאילו זה הדבר הטבעי ביותר בעולם שחושט לו מגבת, וניגב ראשו וצווארו ופניו וחולצתו ונשאר עומד על הופיע החבר הקרוב אליו ביותר מבני-החבורה, כאילו צמח מתוך החשכה, ושילב זרועו בזרועו ושאלו בעדינות: אתה רוצה לטיל קצת, יונה? שפירשו, אם הוא מסכים ללכת הביתה. הפעם הסכים בגימגום: טייל קצת? ירר-ענן ארוותי...

צמד השתוקק למי-סודה קרים תוססים. המלצר הביא לו בקבוק סיפון עבה בעל ראש עופרת וצינור זכוכית וכו כמחצית הבקבוק מי-סודה חריפים קרים צורכים בנעימות את הלשון והחיך ובית-הבליעה. הוא לחץ לתוך הכוס כל פעם כמות קטנה של מי-סודה מבעבעים, שהערה אותם מיד לתוך פיו, כדי שחריפותם לא תפוג בתוך הכוס הבלתי-מכוסה. עד שחש עצמו רווי כל צרכו הן מן המים התוססים והן מן הגיהוקים הנעימים שהללו מעלים בבית-בליעתו. בשולחן הסמוך ישבה אשה צעירה, בשנות העשרים האמצעיות שלה, לבדה. לבשה שמלת-שבת לבנה ושערה מסורק לאחור ואחז היטב בסיכות ראש ועל צווארה הארוך מחרחת פנינים, מראה בת-טובים לכל דבר. היא הסתכלה בו

אליו, או גם מודה לו מקרב-לב על-כך. הוא ראה זאת כתובה מובנת מאליה מצידו לעזור למי שביכולתו לעזור. הוא גם היה מכבד על חשבונו את הנוקקים לכך, מבין אנשי הרוח שהכירים או ידע עליהם מפי השמועה, אם ככוס תה ואם בכריך ואת במרק-גולש עם לחם ואם בכוסיות קוניאק.

סופרים או משוררים צעירים, השוגים מטבע הדברים בדמיונות-גדלות משלהם עצמם, אינם מסוגלים להערץ במלוא מובן המושג סופר או משורר גדול שזכה למה שהם לא זכו עדיין, להערכה כללית ולכבוד ולתהילה. אם אותו סופר נערץ חי לפני דור או כמה דורות, ניחא. כמתים אין מקנאים. אבל אם המדובר בכשר-ודם חי, בן גילם או תקופתם, הרי שכל הערצה גלויה מצידם, היא הרכחה מוחשית לנחיתותם ולדלות כישורונם עצמם. הם יעשו כל שלא-יידם לעשות כדי להמעיט מערכו ומגודלתו. התהילה שלו כאילו מקפחת את חלקם הם, כאילו גוזלת מהם את מה שלפי מיטב הכרתם מגיע להם. יתירה מזו, מעמידם באור מאוד לא מחמיא להם.

ממילא היחסים בין בני-החבורה לעצמם ובין כל אחד מהם ליונה דג היו מורכבים ומסובכים ושונים זה מזה כשוני האופי האישי ומידת התלות והתקווה והאכזבה של כל אחד מהם במצב רוחו הטוב או הרע של הרבי אל חסיד זה ואחר מחסידיו. כיון שלרבי היו מצבי-רוח עולים ויורדים, משתנים ומתחלפים וחוזרים חלילה, היה מקרב או מרחק, משבח או מהתל באירוניה חדה ושנונה דקה מן הדקה, מגלה חיבה והיפוכה מפעם לפעם ובעת-ובעונה-אחת כלפי כל אחד ואחד מבני-החבורה, הכל לפי גחמה אישית פתאומית ללא כל כוונה לנגח או ללטף וללא תכלית או מטרה כלשהי, היה הכל לא יציב ולא קבוע אלא כתלוי ומתנדנד כחלל הריק. לא היה קשר בין רגע למשנהו. המלוטף או הננוף היה מקבל מה שקיבל כהווייה חד-פעמית שאין לה קשר והתייחסות להווייה החד-פעמית האחרת המנוגדת. כל אחד מהם חש בעליל שהמעט המפוקפק שיש לו קיים ועומד בזכות היחד של החבורה, ואם יידחק או ייתלש מן החבורה ימצא במדבר שממה. שממה חומרית ורוחנית גם יחד. על-כן השתדל כל אחד להתאים עצמו לגחמות המתחלפות, לא להיפגע יתר על המדה מן הנזיפות ולא לקבל במלוא הרצינות את התשבחות, אלא להתייחס אליהם כלדברים חולפים כלעומת-שבאו.

שונה מזה היה מצבו של צמד, שניקלע מפעם לפעם לחבורתם. הוא היה בעיניהם מין קוריוז יוצא-דופן שאינו ברת-חורות לא לגבי השגת עבודות ארעיות ולא לגבי התחרות הבלתי-פוסקת לתפוס מקום כלשהו בכותל המזרח של הספרות העברית הצעירה. הוא עדיין שקוע באותו עולם מאה-שערימי עבש שלו.

איור: רינה ג'

בצמד במין טוב-לב משועשע, וללא שכיוונה במפורש דבריה אליו, אלא כאילו שלחה אותם לאויר-הלילה, אמרה בקול איטי מתמשך: - האם אין זה טראגי ומוזעזע שמשורר גאוני ואיש חכם ונבון כמותו מגיע כמעט כל לילה למצב איום כזה? הלב נקרע לראות אדם כמוהו משפיל עצמו ככה בפומבי לעיני העיר כולה... (והפעם ישר אליו) ראיתי אותך יושב ליד שולחנו פעמים אחדות, והערב שמעתי אותך שר שירי-שבת, וראיתי אותך עומד מן הצד מסתכל בו ברחמים גדולים... האם אפשר שלא לבכות לטרגדיה הזאת? - והמילים האחרונות נאמרו בקול רווי דמעות, והיא אמנם הוציאה ממחטה לבנה מן התיק שלידה והחלה מנגבת עיניה... שהופתע מאותה פנייה לא מקובלת מצידה של נערה כמותה לגבר זר, קם וניגש לשולחנה והושיט לה ידו, והיא הושיטה ידה אגב ישיבה.

- יודית.
- אריה צמד... האם מותר לי לשבת לשולחנך?
- או, בבקשה! בבקשה! - הצטחקה לפתע בקול מצלצל ככפעמונים קטנים. העביר לשולחנו את בקבוק הסיפון וכוסו ומדד אותה מקרוב במבטיו. פרצוף נעים מפורכס כלשהו. עינים אפורות-כחולות מלאות תום צעיר מכפי גילה. מבנה גוף יפה למדי, אך לא מחוטב כל צרכו. שדיים פחות מבינוניים, ידיים מטופחות נאות, אצבעות ארוכות כשל פסנתרנית, ללא טבעת זהב. משמע, רוקה. הגבר שבו הריח ריח נעים של כיבוש קל ונוח. שוחחו על עצמם ועל יונה דג ללא כל ניסיון של חיזור אחריה מצידו או אחריו מצידה.
היא מורה לעברית ולתנ"ך בכתות הגבוהות של בית-ספר עממי. היא בת למשפחה וותיקה של סוחרים אמידים. ההורים רצו כמוכרן להשיאה לבן-מעמדם.

הוא פרימיטיב פרוביניציאלי רחוק מעולם הרוחני המתוחכם והקוסמופוליטי. יש בו עוד הכנות הילדותית המגוחכת. יונה דג משתעשע בו על-ידי גילוי עניין מדומה באניקדוטות המאה-שערימיות שלו, והוא מקבל את שאלותיו ההיתוליות האירוניות ככובד-ראש תמים ומשיב בפירוט משעמם על השאלות ששואלים אותו. הוא לא ברת-חורות ולא בר-פלגותא. הוא מין ליצן-חצר של בני-החבורה. כשיחדל לשעשעם, יעיפו אותו משולחנם בנשיפת-רוח קלה.

והוא אמנם ישב ביניהם מתמוגג מדברי-החכמה השונים שהתעופפו כמרגליות מפה לפה והתפרצויות הצחוק החופשי. עם כל כוסית נוספת גברה והלכה ההשתחררות, איש-איש על-פי דרכו ואופיו, מן המצוקות הנפשיות האישיות.

הכל היו נתונים במין גן-עדן של חופש נפשי מלא. עד שבאה החרב המתפתת של האלכוהול שהחלה חותכת בחוגים מתוך תוכם. היה זה לאחר פתיחת הבקבוק החמישי. הפרצופים הערים והעליוזים החלו להתמוטט בזה אחר זה, החלו להחזיר או להאפיר. כל אחד ואחד חש את איבחתה בקיבתו ובחבינוני גולגלתו על-פי דרכו. קמעה-קמעה נשתתקו השיחות. ככה האור בעיניים. במיוחד בלט הדבר בפרצופו של יונה דג. הוא גם היה הראשון שקם מעל השולחן ורץ לחצר לעבר בית-השימוש המלוכלך. אך כבר באמצע מרוצתו החל להקיא בקולי קולות של פר הגועה לפני שחיטתו. צמד שהיה בלתי מנוסה בכגון-דא, יצא אחריו לחצר בניסיון להושיט לו עזרה כלשהי, אך מישהו בחצר תפסו בזרועו ועצר בעדו.

- עזוב, הוא לא אוהב שעחרים לו...
יצמד נעצר בצד מסתכל בכל אותה התפתלות של הקאה וגעייה שטילטלה את יונה דג. שאר יושבי בית-הקפה העלימו עיניהם והסחירו דעתם בכוונה תחילה

מנחם לוי

פדסום ראיון

שבי נוסק האדם בכנפיו

שבי נוסק האדם בכנפיו.
מדה בייסוריו.
לך אמר לצמחים פרוח.
אולם נבל פיתרי הגוף
אל מזונם נשוב.

נוצה אחרי קודמיה
ממרוטו
האלהים הפיים בכנפיהם.
ימים המתחלפים בנמט
פָּלְלוּ
בהאסף ורפת הפיים אליה...

ופפים ירמו פתולי הנקמה
אל סום
וקחש שקבוא אחר יד הנשם
פלהיט פשוטה.
אולם הני קטר נטמנותי בתוכם
בנשיקה או
ברשפי זעם הפתם ששקע.
אני שפנותי בשאלת.

השתיים שכחו אותו ואת קובץ סיפוריו וגם את הילד גידי, ושוחחו ביניהן בעניין רב באיזו רכילות עסיסת על משפחה תל-אביבית וותיקה, שהוא לא ידע עליה דבר ותצי דבר. הוא והילד היו כמיותרים בחדר. הוא השתעשע בהרהור בינו לבין עצמו: את מי מהשתיים היה מעדיף לבעול? תחילה ביכר את תמר על פני יודית: לאחר מכן הגיע לפשרה מצ'ואיטית נדיבה: את שתיהן גם יחד. למזלו שרק הקומקום במטבח, ויודית קפצה ממקומה להכין את הקפה לאורחיה. אילו נתנו לו להמשיך ולהשתעשע בהרהורי הזימה שלו באין מפריע, היה מגיע על כרחו לזיקפה מבישה והיה נאלץ לתמרן בצורת ישיבתו שלא לגלות את הבושה. הוא חייך לעבר תמר, וזו חייכה לעברו בחזרה. היה זה מין תחליף לשיחה שלא ידעו כיצד לפתוח בה. היא חלצה אותו מן המיצר באמרה פתע: "תסלח לי מר צמד (זכרה את השם מטקס ההכרה הקצר!) אני לא קוראת סיפורים. אני חולה על שירים. כשאני קוראת איזו שורה שתופסת אותי חזק חזק, אני מרגישה כאילו גיליתי איזו אמת חשובה מאד, איזה גילוי-בראשית, שיש לו משמעות אדירה בחיי. אני מתהלכת עם ההרגשה הזאת שבעונות ואפילו חודשים, זה נותן לי חומר לכל מיני הרהורים ודימויים טפשיים... אינני יודעת מה הייתי עושה אילו לא היו שירים בנמצא. אני אוהבת מאוד את השירים של - והיא מנתה כאן כמה וכמה שמות של משוררים צעירים וכתובים, כמוכן, את יונה דג - הם מדברים לבלי הרבה יותר מהשירים אפילו של ביאליק וטשרניחובסקי... הם כאילו מביעים מה שאני משתוקקת להביע, אך לי אין הכישרון הזה כמו שיש להם..."

- ובסיפורים ורומנים את לא מוצאת שורות כאלה?
- אני עצלה מדי לקרוא עשרות או מאות עמודים כדי למצוא את השורה הבודדת שתופסת אותי בגרון... בשר טוב אני מוצאת מה שאני מחפשת בתוך שורות אחרות.

בתוך כך נכנסה יודית מחזיקה בשתי ידייה טס גדול ועליו שני קומקומי-חרסניה, צצנת סוכר וספלים ותחתיות וכוס גדולה מלאה קקאו לגידי. תמר קפצה על רגליה ונכנסה למטבח והביאה טס שני ובו עוגת-גבינה גדולה וצלחות וכפיות ומזלגות. שתי הנשים סידרו ביחד את הכיבוד על השולחן. היתה זו מערכת כלי-חרסניה יקרים, מהסחורות שהביאו עמם העולים מגרמניה. צמד הסתכל מן הצד ספק תמיה ספק מתפעל מן הסדר הבעל-ביתי הדקדקני בהנחת הספלים והצלחות והסכר"ם ומפיות-הבד המגוהצות. שתי בורגניות תל-אביביות מגוחכות במקצת, אבל ראיות מאין-כמותן לרפיקה הגונה... לאחר מכן ישב עמן ושם לב לשידולים ולהפצרות ששתי הנשים הרעיפו על גידי שישתה לפחות שלושה רכעי מכוס הקקאו ויאכל לפחות חצי מהמשולש של עוגת-הגבינה הטעימה בצלחת. איזה פיננק! כל ילד שהוא מכיר היה טורף ובלוע שתים שלוש מנות כאלה בתאוה רבה.

לאחר ששתי הנשים הסירו את הכלים מן השולחן ורחצו אותם במשותף במטבח תוך טפוט קל ועליו, נפרדה תמר מיודית בנשיקת-לחי הדדית וממנו בלחיצת-יד, והלכה לה עם גידי. יודית הציעה לו לצאת עמה לטיול של בין-ערכים לשפת-הים. טיילו ארוכות וישבו על ספסל והיא סיפרה לו ארוכות על תמר ויונה דג ועל הפרשה הסבוכה שבינה ובין יונה דג ועל גידי שהוא בנו של יונה דג, ועל השנאה הפתולוגית של גידי אל אביו מולידו, וגם תמר שהיתה נתונה כמה שנים בצבת של שנה-אהבה עד שעלה בידה להשתחרר ממנה. הוא נאלץ להפסיק את הטיול ולמהר לעבודת התירגום הלילית שלו.

אלא שהיא החליטה להיות עצמאית, להשתכר למחייתה במקצועה. ההורים השלימו בלית-כרירה עם החלטתה. אפילו קנו לה דירה מרווחת וריהטוה במיטב הרהיטים, ואת יתר כספי הנדוניה שלה השקיעו בקרן קבועה נושאת רבית בכנק שרק מחציתה גדולה מכל המשכורת שהיא מקבלת כמורה. היא חיה ממש במותרות שהן פשע. ואף-על-פי שהיא מרבה לבקר בבית-ההורים ולוקחת חלק בכל החגיגות המשפחתיות, היא מרגישה עצמה בודדה. כאן בבית-הקפה ליד הבודהימה היא שוכחת את עצמה...

לפתע תפסה עצמה שהיתה גלויה ופתוחה מדי בשיחה עם אדם זר, והצטחקה במבוכה. אפילו הסמיקה על כורחה. וכדי להקל עליה קמעה סיפר לה על עצמו ואף-על-פי שמבטיח כאילו רמזו לו שהוא האיש שקוסם לה, סיפר לה על עצמו את האמת ללא כחל ושרק: על אשתו ושני ילדיו; על עבודתו בשתי משרות בשל קשיי-פרנסה; על הסיבה להישארותו השבת בתל-אביב.

לתמהונו, נוכח לדעת שגילוי-הלב שלו ביחס לעבודתו וזיקתו לאשתו ושני ילדיו, לא זו בלבד שלא החליש או כיבה את זיק הענין שבעיניה בו וכדבריו, אלא עוד הגבירו. החלה להסתכל בו באימון-יתר ובמין הערכה חדשה. אף-על-פי-כן הוקל לו כאשר עברה בלי משים לדבר על יונה דג. היא גילתה לו דברים שלא ידע ולא שמע עליהם לפני-כן. היא ידעה פרטים ופרטי פרטים על החיים האישיים שלו. הכירה מקרוב את שלוש הנשים שבחיו. את הצולעת הידועה-בציבור שלו; את הנערה שהפסיקה עמו את יחסיה לאחר שהרתה לו והתנגדה לדרישתו להפיל את העובר; ואת דליה, האשה הצעירה, זו שהתיו עליה לא מזמן מי-סיפון. יונה דג היה מבוגר ממנה בשש שנים; הצולעת, צעירה ממנה בשנתיים; הנערה שהרתה לו ומגדלת את ילדם, מבוגרת ממנה בחמש שנים; וזו שהתיו עליה את מי-הסיפון, צעירה ממנה בארבע שנים. ארבעתן למדו באותו בית-ספר ככיתות שונות על-פי גילן. ועל-אף הבדלי הגיל היו נפגשות אם במשחקים משותפים ואם בציאות לטיולים מטעם בית-הספר ואם בסתם פגישות ארעיות.

באחת וחצי לאחר חצות עייפה משיחת הרכילות הארוכה שלה, וקמה אגב מאמץ לכבוש את פיהוקיה. הוא ליווה אותה לביתה, שעמד באחד הרחובות הסמוכים לשדרות-רוטשילד ונפרד ממנה בלחיצת-יד חמה. הוא זכר את שיחה הממושך שהיה מתובל באירוניה קלה ובאהדה עמוקה הן לשלוש הנשים שמסביב ליונה דג והן ליונה דג עצמו. לאחר מכן בדרכה הביתה דיברה על ענייני ספרות ושירה. היתה הרבה יותר נבונה ובקיאה בספרות ובהוויות החיים משהתרשם ממנה בתחילת פגישתם בבית-הקפה. בפעם הראשונה בחייו יצא לו לשוחח שיחה נעימה וממושכת עם אישה כמעט בת-גילו, לפי חשבוננו היתה צעירה ממנו בשלוש שנים בלבד. היא הזמינה אותו למחר אחר-צהריים לביתה לקפה, והוא קיבל את ההזמנה בשמחה. כאשר פרש לחדרו, חש הגבר שבו מעין חרטה קלה על שלא יטה לבקשה או לנשק לה. אלא שהיה עייף מדי מחוויות הערב משישקע בהרהורים נוספים בכגון-דא. שכב על יצועו ושקע בשינה עמוקה נטולת חלומות.

הוא הביא עמו את קובץ הסיפורים הראשון שלו בהקדשה לבכית. לתמהונו, לא היתה לבדה בדירה המפוארת. היתה שם עוד אישה שנראתה צעירה בהרבה מכפי גילה עם ילד כבן עשר, שעילעל באלבום גדול של הציור האימפרסיוניסטי מתוך שעמום שכחוסר עניין בשיחן של אמו וחברתה. יודית הציגה את האורחת וכנה בפני צמד: "תכירו, תמר ובנה גידי, אריה צמד סופר צעיר מירושלים! אה, הבאת לי את קובץ הסיפורים הראשון שלך? תודה רבה! שניים מהם כבר קראתי... (עיינה ברשימת הסיפורים על העטיפה) את היתר עוד לא... שב, בבקשה מר צמד... אני הולכת להעמיד קומקום מים על הכיריים... הנחה את הספר ויצאה למטבח.

צמד ותמר השתקו ולא ידעו כמה להתחיל את שיחת הנימוס. אולי בשל ההפתעה ההדדית: זה על מציאותה של אורחת וכנה בפגישה שהיתה כאילו אמורה להיות טן-דו, וזו על אורח בלתי-צפוי. אך עד מורה חזרה יהודית מן המטבח והצילה את המצב בהסבירה לתמר: "את מר צמד הכרתי אמש בבית-הקפה. הוא שר שירי-שבת ליד שולחנו של יונה דג וגרף עמו את כל בית-הקפה. הוא היה כלי-כך נחמד שביקשתי ממנו לכוא לכוס-קפה. אולי קראת איזה סיפור שלו? הוא כותב על מאה-שערים... הוא בא משם..."

הוא הסתכל מן הצד בשתי הנשים הצעירות. יודית היתה בעלת קומה מעט מעל לבינונית; מאופקת מאוד כתנועותיה ומדברת בניחותא, כאילו הכינה היטב מראש כל משפט שהיא מוציאה מפיה. שעררה מסודר ומסורק היטב, ועיניה גדולות אפורות-כחולות, ארוניות קטנות ועגליות-זהב קטנים ועדינים תלויים בתנוכיהן; צווארה מאורך בעל עור צח כבהט בור, והתנועות של פיקת גרונה נראות היטב בעלייתן וירידתן בשעת דיבורה; לבושה שמלה אפורה-כחולה ולה חזרה כזה המבליטה היטב את גבעת שדיה הקטנים; גופה מלבני קמעה, אך שיפולי מתניה ושוקיה ורגליה מלמטה וחזה מלמעלה כאילו מעגלים אותו קמעה; והרגליים שלה הנראות מברכיהן ולמטה חטובות ויפות, כשם שפרצופה שהוא ספק מעוגל ספק מחודד כנסטרה מכהיק במין בהט לבן נעים, וחטמה מאורך, מבנה יוני קלאסי, ושפתיה דקות נעות ומתנועות בתנועות של חיוך ומין התנצלות מתמדת בשעת דיבורה.

לעומתה תמר, קטנת קומה ועגלגלת, לבושה שמלה יקרה התלוייה עליה ברישול זרוק, שערוותיה שחורות ונראות פרועות ומזדקרות כסילסולן כמחטים של דוקרן. ממבט ראשון היא נראית מכווערת, מעין חוסר פרופורציה במבנה פרצופה: אף קטן מעוות קמעה, עיניים שחורות נוצצות מלוכסנות קמעה, לחי אחת גדולה מחברתה, סנטר קטן מכוונס, שפתים עבות תאוותניות, ואוזן אחת גדולה במידה ניכרת מחברתה. גם במבנה גופה חוסר תיאום משוער: רגליה ארוכות וגופה עגלגל קטן. חזה גדול למידת הגוף ושדיים גרושים מלאים, ידיים קצרות וצוואר ארוך למידת הגוף, אך כאשר כל האיברים הללו נמצאים בתנועה, שעה שהיא מדברת או צוחקת ומגלה שיניים גדולות וחזקות, או אפילו מהרהרת מתוך אימון מחשבת, נוצר כיניהם איזה תיאום משונה והיא נראית כל כולה אקזוטית מושכת. גם בהלך מחשבותיה וצורת דיבורה היא נשמעת משונה, יוצאת-דופן.

ב לילה אחד התארחתי במסיבה, בביתה של עורכת ירושלמית ידועה. היא פגשה אותי במאור פנים, הציעה לפני מתבשיליה המיוחדים שלמדה להכינם בשנות ישיבתה בחצר-לארץ. ובין מאכל למשקה הביאה לפני אשה צעירה אחת. לא נאה אבל מושכת מאוד. הציגה אותה, קראה בשמה ובשמי ואמרה שהיא המשככת המשוככת שבצוות המערכת. ויש לה גם עניין בדברים שמעבר לגליונות המשוככתים. ובאשר לסיפור שהיגשתי לה, שתדפיס אותו בעיתונה, הרי הסיפור מצא חן בעיניו ונשא חן בעיני המשככת. והיא אפילו אהבה בו קטעים שלמים. והיא ודאי תשמח לשוחח אתי, פנים אל פנים, בענין המבנה החדשני של הסיפור. וכך דחקה בנו בנימוס אבל בתוקף, להתקרב זה אל זה, ולהיקלע לשולחן הקטן בפנית הסלון העמוס שלה. ושם לאבדו לאיטנו בתוך ההמולה השוקקת של האורחים.

המשככת שאלה אותי לשמי לגילי ולמשלוח ידיו, והתפללה על אדם כמוני שנוטש חיים מסודרים בשפלה ועולה לירושלים. וכאן הוא מתרוצץ בין הישיבות לחצרות, רק כדי להרגיע מהומות שנתעוררו בנפשו. אבל הסיפור שהיגשתי למערכת יפה בעיניו והיא סבורה שעלי להמשיך ולכתוב. וחבל על הימים שאני מוציא בחברותות ובכתבי-המדרש. משהו גלמי אבל חזק מצאה בסיפורי, ועכשיו שאני רואה אותך ממש אני רואה שגם אתה נראה גלמי אבל בעל כח רב. יש דמיון מפליא בין הסיפור ולשונו ובין כפי אתה כאן. ואני התפלאתי לא מעט ללשון הקירבה שגילתה. ישבתי מולה ושתקתי מחמת מבוכה, והרגשתי איך נובטת בינינו משיכה הדדית עזה.

לאחר שעה ארוכה של שיחה מרוסקת בתוך המולת-המסוכים יצאנו אל תחנת האוטובוסים שמתחת לבית. היא נסעה לביתה, בשכונה ירושלמית מרוחקת, ואני צריך הייתי לשוב אל חדרי הקטן שבמעונות. הספר שלמדתי ממנו נותר פתוח על שולחני, ולידו המחברת שבה הייתי כותב מה שעוררו בי פרקי הספר. אבל הייתי גם מוסיף בה מה שהתעורר בי מחוץ לספר ולדפיו המודפסים בצפיפות. עלינו על האוטובוס הלילי, ישבנו על ספסל אחד והיא דחקה את כתפה אלי כבדרך אגב, וכבר היה חצי גופה מופנה אלי וירכתי דוחקת אל ירכי. וינני יודע מניין נמצא לי אותו אומץ-הלב, אבל העוזי וכרתי את זרועותי סביב כתפיה. ומייד היה גם ברור שאנחנו נוסעים אל דירתה הקטנה שבשכונה המרוחקת.

והספר הפתוח על שולחני, והמחברת המונחת לצידו ימתינו לשוכי. אולי הלילה, אולי לפנות בוקר. ואולי, אם יעלו הדברים בינינו כשורה, אולי רק מחר. ירדנו מן האוטובוס בתחנתו האחרונה. אל דירתה התנהלנו חקוקים ושקוקי-תאווה. כמה הפליאו אותי תחניתיה לעשות את מעשה-האהבה שלנו בהשקט ובדממה. כמה הפליאו אותי מאמציה להבליע את אנחותיה. וכמה נעמו לי אצבעותיה שנתנה על פי כדי שלא אצעק גם אני כשיכואני התענוג האחרון. אחר-כך שבנו והתלבשנו וירדנו אל מבוא הבית. והמשככת חמת-הגוף הראתה לי ארנבות-בית לבנות שהחזיקה בכלוב קטן ברשותם של הדיירים. והיא משכה בי אל מאחורי הבית, אל חצר פנימית קטנה, שם גידלה כערוגות זעירות מעט פרחים שנתנו ריח חריף בלילה הירושלמי, ומעט ירקות שילדי השכנים התעללו בהם וסוף שנתנה אותם למאכל לארנבות.

שאלתי אותה לפרש הדממה שנדרשנו לה בשעת המשכב, והיא אמרה שיש לה שותפה לדירה, צעירה מצויינת הלומדת עבודה סוציאלית באוניברסיטה. ובקרב מאד תחתן עם האוהבה ותצא לעבודה באחת מעירות הפיתוח שבדרום. והיא כל כך חסה על הנערה הנפלאה הזו, ואינה רוצה בשום אופן לקלקל בה מה שעוד לא קולקל בחייה בעיר הגדולה. ואני אמרתי משום מה, שאם כך, אני מבין באמת את כל שגינותיה. וגם מצדיק את אמצעי-ההשתקה המוזרים שנקטה. אף-על-פי שנאלצנו לתנות אהבה כדרך העכברים. אבל לא שערתי שהיא גם תבקש ממני שאצא מן הבית כהחבא, מתוך שתיקה גמורה. ולא ידעתי שהיא תפציר בי לדחות את המקלחת שחפצתי בה כל כך, לשעה מאוחרת יותר. או מוטב בכלל שאתקלח במאורתי הצרה שבמעונות.

דבריה האחרונים הכעיסו אותי ומאמציה לשמור על דממת-המשכב עוררו בי חימה מסותרת. קמתי ממיטתה התלבשתי בחופזה ואמרתי לה בקול כל כך רם, שאפשר היה לשמעו גם בשאר הדירות הקטנות של הבנין הצפוף. שכבר מזמן אינני נער, וכבר שנים אינני משחק במשחקי-אהבים חטופים. ועייפתי זה מכבר מפרשיות מגוחכות שכאלה. והתנהגותה מזכירה לי מקרה אחד מימי נעורי הדחוקים.

המשככת קמה והתרפקה עלי וממש התחננה בפני שאנמין את קולי ואשתתק. אבל אני הייתי אחת במין שיכרון של רוגזה. ולא שלטתי כל כך בדברי. ובכן, את שומעת, ובלילה כשהחשיך הגענו לקיבוץ קטן ושכוח. בקצה המפה, נדמה לי, מעלה החמישה שמו. הכתים שם נאחזו בצוק כדי שלא יגלשו במדרון התלול. ובכן ניגשנו אל המזכיר וביקשנו חדר ללון בו את הלילה. והוא אמר, בבקשה, יש לנו צריף הארחה. הרי המפתח והרי קנקן-מים והרי מנורת-נפט, שמה לא יהיה שם חשמל. והוא הוליך אותנו אל הצריף ופתח בפנינו את הדלת של החדר האמצעי. וברכנו בלילה טוב והלך לו. ואנחנו, מורעבי-אהבה שכמנתנו, לא התמנו אפילו עד שיוגורנו הדי-צערי על מדרכת הכסון. מיד התנפלנו זה על זה, נפלנו על הרצפה, על גבי המחצלת המכורסמת שהיתה פרושה עליה, והתגוללו בקראות ובצהלות-תאווה. ושכחנו לחלוטין היכן שוכבים אנחנו בעולם.

המשככת הביטה בי בעיניים קמות. ואלמלא הייתי גדול וחזק כמו שהייתי, היתה פשוט נוטלת אותי ומעיפה אותי מבעד לחלון. וכבר שמעתי את העובדת הסוציאלית החסודה קוראת מי שם? מה הרעש הזה? אילנה זו את? אילנה את צריכה עזרה?

אבל רק רגע. קראתי מעבר לדלת, אל הקהל הסמוי שורדאי כבר הצטופף בחצר לשמוע את סיפורי. רק רגע, תנו לי להמשיך בסיפור. ובכן, מעבר לקירות הצריף עלו רעשים ורחשושים חשודים. ואהובתי אמרה שכדאי לראות אולי אלה עכברים שמכרסמים בקירות העץ הדקים. אבל אני הייתי אז נער אמין ואמרתי

פעם אחת, כשהמתנתי בתחנת-האוטובוסים המרכזית בירושלים, באה מולי אשה כבת שישים, האירה פניה אלי וברכה אותי לשלום. החזרתי לה שלום, אבל תמתי מניין היא מכירה את פני. היא קרבה אלי ואמרה שהיא זוכרת אותי כאילו נפרדנו אתמול. והרי חלפו כבר כל כך הרבה שנים מאז. ממת? שאלתי אותה, ובכלל, מי את? ומניין אנחנו מכירים?

והיא טפחה על כתפי ואמרה שלא השתנית בכלל. והשיבה שבשערותי רק מוסיפה לי נוי וכוח. ואיך זה שאינני זוכר אותה, את שרה, התימניה האמיצה מגדוד האצ"ל הירושלמי? והרי אני הוא שכרעתי מתחתיה כשטיפסה בחומה להניח את שקיות חומר-הנפץ, האם גם את זה שכחתי? ואת הנסיגה הבהולה מהחומה, נסיגה שהיתה חפזה ורבת-נפגעים אינני זוכר? ואת פקודת-הביטול הארורה, שבשעקבותיה קרו כל הדברים הנוראים, גם אותה אינני זוכר?

נהממתי מדבריה. כבר קרה לי לא פעם אחת שאנשים טעו בי, הקדימו לי שלום, האירו אלי פנים וחשבו אותי למישהו אחר. ואני כדי שלא לפגוע בהם החזרתי להם ברכה. ואחר כך שברתי ראשי חצי יום כדי להיזכר מי הם? מתי פגשתי בהם? ומתיכן אני מכיר אותם? על שמותיהם השכוחים וכינוייהם האבודים כבר אינני מדבר. אבל חלפן בגדוד האצ"ל הירושלמי? הרי אין דבר מופרך מזה בעולם. שהרי מעולם לא שרתתי כפלמ"ח וגם לא בהגנה. נער הייתי, ולצה"ל גייסתי רק באמצע שנות החמישים. ממש כשמלאו ימי ללכת לצבא, ככתוב בחוק שירות הביטחון תש"ט. ואת שרותי הצבאי עשיתי ביחידה עורפית, שאני מעדיף לא להרבות עליה את הדיבור. ועד היום אני בוש מעט במעשי שעשיתי ביחידה הזו, כשעה שחברי הטובים בילו את ימיהם בחפירות הגבול.

וכאן מתחוללת מן טעות שכזו. מילא שהיא הוקינה אותי בעשור שלם, את זה אני מוחל לה. שהרי רבים טועים וחושבים אותי למבוגר מגילי. אבל מניין לה הפרטים המוזרים הללו? פריצת החומה של העיר העתיקה? אני? קרב המאסף האכזרי והנסיגה רבת הקורבנות, אני? החברים שנפלו, הפקודה הארורה, כל אלה? אני? והרי הכל כתוב ודאי בספר ההיסטוריה הקצרה שלנו. אבל מה לי ולכל אלה? וכמו שקורה לי פעמים רבות, התעשתי כאיחור ורציתי להשיב לה, אלא שהיא כבר נעלמה בין העמוס הנוסעים הממתנים בתחנה המרכזית. יצאתי לאיטי מתוך התור הדחוק. ועל אף שידעתי שאני מבטל את זמני לחינם. ונסיעתי אל השפלה תתאחר, הייתי מוכרח להשען אל קיר התחנה. לסקור את פרצופי הנוסעים ולהירגע לאט מהמהומה שהטילה שרה התימניה האמיצה בתוך שלווה נפשי. נזכרתי במעשה דומה שאירע לי לפני כמה שנים. הלכתי ברחובה של תל-אביב, לאיזה מסע קניות מיותר, ופתאום חבר אלי איש בן-גילי שהתעקש לזהות בי את ירדו שאבד לו. וכל מה שטרחתי ואמרתי לו שאינני האיש, וגם אינני בן-דודו, ומעולם לא שמעתי את שמעו, דחק בי האיש בחוסר-אמון נואש שהכמיר את לבי. לא יתכן, חזר ואמר, זה פשוט לא יתכן, אותו השיער המקליש, אותם הדיפים, אותו הזקן בן היוםיים, שאף פעם אינו מגולח. וכשניסיתי לשכנעו שיש פנים דומות ואפשר לטעות בזיהוי פרצופים, ובעיקר אם לא ראתי אותם שנים ארוכות, קפץ ואמר זה לא רק הפנים ולא רק הגוף. אתה מדבר ממש כמורה. אותן ההגיות השורקות. אותה הצרירות ממש. אותן העוויות וממש אותה מתחת השפתיים האלכסוניות.

היתה לי אז אי-נעימות גדולה. ובקושי התפטרתי מאוהבי הטועה. ואלמלא נכנסנו לאיזה משרד, ששם היכירוני, ושם גם עבד חבר נושן שלי, לא הייתי מצליח לנער אותו מעלי. כל כך הצטרף לי, כל כך התחנן שאכיר אותו, שאחלק איתו את שנות הריעות הרחוקות, עד שהרגשתי אי-נוחות ממשית להתנכר אליו ולחזור בפניו שוב ושוב. אינני מכיר אותך. אף פעם אחת לא נפגשנו. אינני יודע מה אתה רוצה ממני. והצטערתי באמת כצערו כשראיתי בפניו איך הוא משתכנע לאיטו, ומתחיל להודות בפני ובפני עצמו שיתכן שחלה כאן טעות מספרית. ולבסוף כל כך התיידדנו שהחלפנו בינו כתובות ומספרי טלפון. חיובים וטפחות שכם וכמה מילות עידוד, שאין דבר, קורים דברים כאלה. ואיש אינו מוחסן בימינו מפני טעות. וזו טעות קטנה ומצערת. וישנן טעויות הרבה יותר מכאיבות. אבל דבריה של שרה התימניה נכנסו לתוך לבי, ועוררו שם מהומה שלא במהרה נשקטה. איך זה יתכן שאדם מסיים שבוע של לימודים מפרכים בירושלים,

ובסופו הוא ממרה אל תחנת-האוטובוסים, לרדת את ביתו שבשפלה, לעשות שם את השבת עם אשתו וילדיו ועם האילנות שבחצרו. ובעוד הוא ממרה ונפשו כבר נמצאת שם בינות למדשאות ובינות לגגות הרעפים האדומים, עוצרת אותו אשה ירושלמית פשוטה, מגלגלת עליו את עברו המדומה. מזהה אותו בטעות עם נער מנערי האצ"ל הכורע תחת חומת העיר העתיקה, ומעלה על כתפו את החבלנית האמיצה, שתוכל להשליך את מטעני-הנפץ אל מעבר לשער-החומה החסום. ומדוע לא מיהרתי ולא השבתי לה, שרה את טועה. אני אינני האיש ההוא מארבעים-ושמונה. וגם ירושלמי אינני. אני מהשפלה, מהכפר שליד חדרה, ואני משלים את מכסת לימודי, וזה הכל. ואל תבלבלי עלי עולמי. תני לי לנסוע בשקט אל ביתי הקטן שבין הפרדסים. וכמו רוח חומקת נדמה לי שראיתי את צללי דמותה של האשה הירושלמית חומקים בין הרציפים ההומים בתחנה השוקקת אדם.

תני לי את מנורת הנפט אני יוצא לראות מה הרעש. ונטלתי את מנורת הנפט ופתחתי את דלתות החדרים שהקיפו את חדרנו האמצעי. ולא תאמינו מה שראו שם עיני.

אילנה זו את? אילנה קרה משהו? את צריכה משהו? קראה הידירה אלינו. והמשכתבת אמרה לא, לא, הכל בסדר. את יכולה לחזור לחדר שלך.

ואני הגבתי קולי, כמו אחד שנואם בככר, ופניתי אל חלון החדר, פתחתי אותו לרווחה וצעקתי, לא תאמינו מה שראו שם עיני. שני החדרים האחרים היו ממולאים בפועלים שכירים של המשק, ששכבו עירומים ומזיעים וכולם נרעצים עיניהם בחורים ובסדקים שבקיר הרעוע. ותוך כך נאנחים מעוצם הערגה למראה אהובתי השוכבת מעורטלת על המחצלת המכורסמת. נבלות שכמותכם, נבלות מסריחות שכמותכם הנפתי עליהם את מנורת הנפט שבידי, חלאות מצייניות, טינופות, חזירי הצצה מלוכלכים, נאחזתי זעם עצום ששם מחנק לגרוני. בטשתי את הגופות המזיעים של הפועלים המופתעים ואימיתי עליהם בקול שלא היה קולי, אני אשרוף עליכם אח הצרייה

אזר: גני דורק

לפתע נבוכתי ממעשי ומקריאותי, וכך לבוש למחצה פרצתי וירדתי מחדרה של אילנה המשכתבת. חלפתי לפני עיניה הנדהמות של הצעירה המצויינת, וירדתי במדרגות בריצה מהירה. בחוץ היכה האויר הצונן בחזי, ואני נעצרת על מקומי, שואף את ריחות הוואדי הסמוך, ואת ריחות השרף של חורשת האורנים הקרובה. השכונה היתה חשוכה לחלוטין. מחותלת בקרעי ערפל ובענני לחות מנמיכים. רוח לילית נשאה קולות מרחקים, ואני איבדתי לגמרי את דרכי. לא ידעתי היכן העיר והיכן הכביש ואיך אצא מכאן. אחוז זעם על מצבי המטושף התחלתי לצעוד במהירות ברחוב שעוד לא נסתיימה סלילתו. הלכתי בו עד שלפתע נבקעה תהום מתחת לרגלי. וראיתי שהכביש נגמר והרחוב נגמר והעיר נעלמה לגמרי. נשאתי ראשי אל השמיים לראות מניין יבוא עזרי, אבל קרעי העננים הנמוכים הסתירו את הכוכבים. הייתי מיואש, ולא ידעתי היכן אני בעולם.

ולפתע ראיתי מקרוב חלון מואר, והעברתי על מידותי והקשתי בו וביקשתי עזרה. ודלת הבית נפתחה והגברת שרה, התימניה האמיצה, הופיעה בפתח עטויה בבגד לילה משונה. היא הכירה אותי מיד ואמרה, פלמ"חניק שכמוך ועוד הולך לאיבוד בלילות? והיכן קורסי הסירות שעברת לפני שנים? והיכן מסעות ההתמצאות שבילית בהם לילות ארוכים? בשנת ארבעים ושמונה לא היינו מתבלבלים ככה בלילות.

ואני סיפרתי לה את סיפורי המזור והיא צחקה ואמרה אין דבר פלמ"חניק, הכל יהיה בסדר. וירדה אתי אל הכביש ואמרה בקצרה, כמו שהיו אומרים בשנים ההן. כאן ימינה ושם שמאלה ואחר כך ישר ואתה על הכביש הראשי אל העיר. ושם כבר תאסוף אותך מונית. ואני הודיתי לה ואמרתי גברת שרה אנחנו עוד ניפגש, ובינתיים תודה לך. ולא אני הייתי איתך שם, בגודו הירושלמי של האצ"ל. ולא אני הוא שכרעתי מתחתך, מסייע לך להניף את שקי חומרי הנפץ. והיא צחקה שוב ואמרה לי אין דבר, כל אחד יש לו להסתתר מפני מיהו. וכל אחד יש לו ללוש את עברו מחדש, כמו ירדו. לילה טוב לך. והיא נעלמה בין חיתולי העננים.

ג

פגישתנו האחרונה היתה המפתיעה ביותר. יום אחד השתרכתי בין דוכני השוק הקטן של חדרה. התפנית לשעה מעיסוקים חשובים והלכתי לזרוק עץ בצבירי הפירות ובדגים המפרכסים, שכבר עלה מהם ריח רע. לפתע ראיתי שתי גברות מפורסמות ומלובשות כהלכה, נושאות תיקים נאים, מנפנפות אלי בידיהן ופניהן מאירות משמחה. התקרבותי אליהן, ככה כמו שהייתי באותה השעה, במכנסי הקצרים ובסנדלי הגסים. נתתי להם שלום ותהייתי מי כאן לפני. וגברת אחת יצאה אלי ואמרה שלום פלמ"חניק, כבר אינך זוכר? אני שרה מירושלים. מיהרתי אליה בשמחה ואמרתי שלום גברת שרה. מה מוריד אותך ממרומי הרי ירושלים אל שפלת חדרה הנמוכה? שרה אמרה שהיא ואחותה מחמנות לחתונת קרובים בשכונת נחליאל שבכאן. אבל כל שנותרה בארץ לא היתה בעיר הקטנה הזו. ועכשיו היא שמחה שנפגשנו כי כבר התבלבלו עליה הכבישים. ומרוב עצות של אנשים טובים שכנת נחליאל מתרחקת והולכת. והן חוששות ששעת החופה תחלוף, ודי לצער ולכזיבן.

נתתי להן יד והולכתי אותן לאט במעלה הרחובות הקטנים של חדרה, בראך השכונה הצפונית נחליאל. אין לך מה לדאוג שרה, אמרתי לה, וגם לאחותך אין כאן ממה לחשוש. שהרי יש לכן מזל מהשמיים שמצאתן אותי. ששעתי פנייה והרי אני שש להורות לכן את הדרך עד אל החופה ממש. ושתי הגברות התימניות שירדו מירושלים עטופות בעורף מלבושים, הלכו אחרי כשני תינוקות המובלים אל הגן. שרה סיפרה דברים בזכותה של ירושלים ובגנות הערים הקטנות שבשפלה. שלא רק שהן רחוקות ויש לנסוע אליהן שעות רבות, אלא כולן דומות כתאומות. ומנהריה ועד קרית גת אותן השדרות אותן החנניות ואותן תחנות האוטובוסים. ואם אתה עוצם עיניך, ומתמכר לטלטלת האוטובוס, ותופס תנומה קצרה, הרי גם כשתעורר ותראה עצמך נוסע ברחובה הראשי של העיר, לא תוכל בשום פנים ואופן לדייק ולומר אם זו גדרה או אם זו חדרה.

צחקתי והסכמתי לדבריה. והזכרתי לה נשכחות. אותו הלילה ששוטטתי בו במבולבל כולי ואובד-דרך בשכונתה המרחפת בתוך חיפוי העננים. והיא דחקה באחותה ואמרה זוכרת? זוכרת, הרי סיפרתי לך על הבחור המחר שפגשתי בלילה? זה הוא? שאלה אחותה, אותו האיש שאמרת שכאילו יצא מקברו וחי לפניך מחדש את ימי-המצור והמלחמה על העיר?

ואני קפצתי ואמרתי מה זה גברת שרה, כל כך מהר את הורגת את מכריך? שרה התוודרה ועצרה ואמרה לאחותה שיש דברים שאין לחזור עליהם בפני אדם רחוק. אפילו בין אחיות יש דברים שהשתיקה יפה להם. ואחותה בושה מעט בדברים שפרצו מפיה וניסתה לטשטש את רושםם. אבל שרה נתקעה על עומדה ואמרה שהיא מבקשת את סליחתי. ובכלל מה שמי? שהרי כל הזמן אנחנו מכבדים זה את זה בנימוסי-דברים, אבל איננו מזכירים את שמי. ומיד גם נגיע לחופה ואני איעלם שוב והיא לא תדע את שמי.

אבשלום, אמרתי. וידידים מקצרים וקוראים לי אבשה.

שתי האחיות השמיעו צעקה קלה של הפתעה. ונאחזו זו בזו, ונשאו אלי מבט מפוחד. אבשלום? אתה בטוח? מה פתאום אבשלום? שאלה שרה. תגיד את האמת, מה אתה יודע? תגיד את האמת, הרימה עלי קולה במפתיע, תפסיק לשחק בנו את המשחק המשונה שלך. מי אתה באמת? היית או לא היית בגודו הירושלמי של האצ"ל? עמדת או לא עמדת מתחתי בליל הפריצה לעיר העתיקה? זה אתה, אבשה, ממחלקת החבלה הגדודית? תגיד את האמת, אתה אבשלום שנהרג אחרי כן בקרב ההוא על הגבעה שליך בית-שמש? אתה אבשלום יע או אבשה מת המתעתע בנו?

אבל גברת שרה, לחצתי את ידה בכוח, אני אבשלום אבל לגמרי לא זה שאת ואחותך מדמות לכן. וכבר אמרתי לך שבעת מלחמת-השחרור הייתי ילד. ולצבא התגייסתי רק לאחר מבצע קדש. אני יכול להראות לך תמונות ותעודות. ובכלל, מה אתכן גבירותי? אילו אמונות טפלות ממלאות את לכבן? מי שמע על שוכני-קבר שעלו מקברם והסתובבו חופשי בשוק של חדרה? הביטו בי גבירותי, קרבו עוד, יש לי באמת פרצוף של עולה-יבוא. ובכלל, בואו ונמהר מעט שאחרת נחמין את החופה בנחליאל.

הן נתנו ידן זו לזו והתקרבו זו לזו. והשפילו מבטן והלכו אחרי כצאן צייתניות. ורק מדי פעם הרימו עין חשדנית שמקפה על פני וסרקה את ראשי המקרה, חלפה על כרטי הגולשת. ואני לא יכולתי להתאפק ושאלתי את עצמי בקול רם איך אפשר לטעות ככה? איך אפשר לזהות פתאום, סתם כך באמצע הרחוב, איש צעיר שנפל לפני שנים רבות כל כך? האם היה מזוקן בדיוק כמוני? תנו דעתכן, גבירותי, האם שערתו היו מלבינות כשלי? האם קדקדו היה מקריח כשלי? האם שריריו היו מתרפים כשלי? והרי היה חבלן נועז, מן המסתערים ראשונה. ולא בטלן כמוני, המכלה את ימי שירותו בצבא מאחורי דוכנים של ופלות ומשקאות קלים? ובכלל, מי שמע סיפור מחר כזה? והדמיון שבשם יש אלף דרכים לתרצו. והדמיון שבכיניו יש אלף סיבות להסבירו. ומה עם כל האבשלומים שבארץ, שקרובים מכנים אותם אבשה?

חלפנו בין הבתים הקטנים של חדרה וכבר שמענו את שאון-השמחה עולה מאחת החצרות שבנחליאל. ניהגתי את האחיות האובדות עד פתח הגן. ולא נעניתי להפצרותיהן להיכנס ולשמוח מעט בשמחת קרוביהן. עד כאן, אמרתי, ובכלל אני הוא שחייב תודה לגברת שרה שחילצה אותי ממצב ביש בלילה הירושלמי ההוא. שרה לחצה את ידי ואמרה די אבשלום. אל תזכיר את ירושלים ואת לילותיה. כל מלה שלך רק מוסיפה על הבלבול שלי. ואחותי אינה מסייעת לי להבהיר את התעלומה. אתה הרי רואה איוז מן פתיה היא. כלילות ההם, לילות הפעולות באצ"ל ובגודו, היא נצמדה לרגליהם של אבא ואמא עליהם השלום. וכל פגז שהתנפץ בעיר היה מפריח את נשמתה.

ואני נפרדתי מהן לשלום. וראיתי איך שרה מזרזת את אחותה שתמהר אל בעלי-השמחה להודיע על בואן. אבל היא לא נחפזה, ונעצרה ונאחזה במוטות-השער. ושלחה עיניה אחרי, לראות אם אמשיך לצעוד על המדרכה, או אפרוש לפתע כנפי-סתר חבויות, ואמריא אל מרגלות החומה של העיר העתיקה, מתחת לשער החסום שבירושלים.

**רמת
חינוך
גבוהה
עושה
חברה
שטוב
לחיות
בה**

מוצרי תכן

חברה לשווק בערבון מוגבל

תל-אביב, רח' הארבעה 10-12, רנ"ד 20047,
טל' 03-263267, מיקוד 61200
פקסימיליה: 03-253442

"אטלס" - סוכנות הפצה בע"מ
מברכת את "עתון 77" -
משתתפיו וציבור קוראיו,
בשנת שלום ויצירה.

לקוראיו ולמשתתפיו של "עתון 77"
ברכת שנה טובה
שנת יצירה ושלום!

צ'ריקובר מוציאים לאור

למערכת "עתון 77"
למשתתפיו ולקוראיו
ברכות לשנה החדשה,
ממסעדת "הספריה"

פלסאון משווקת אביזרים לצינורות פוליאתילן יותר מאשר כל מפעל אחר בעולם. אתה יודע למה!!

בעשור האחרון מכרה פלסאון עשרות מיליוני אביזרים לצינורות פוליאתילן ביותר מ-30 מדינות ברחבי העולם. חייבת להיות סיבה טובה מדוע כובשת פלסאון את השוק הבינלאומי. בעצם, יש כמה סיבות: חומרים באיכות גבוהה. דיוק בייצור. מבנה חזק ויציב. אמינות גבוהה. התקנה קלה. חיים ארוכים. אביזרי פלסאון נמצאים בשימוש בחקלאות, בגינון, בצנרת מים עירונית, בתעשייה ובענפים רבים אחרים.

פלסאון, אחת ולתמיד.

פלסאון

מה עושים עכשיו עם הכסף?

לבנק הפועלים, הבנק הגדול במדינה,
יש בשבילך יותר תכניות השקעה
מאשר לכל בנק אחר.

בוא ותראה איך פועלים טוב יותר

בנק הפועלים

לבנק הפועלים יש עכשיו הרבה פתרונות חדשים רווחיים, העשויים להתאים לך - תכניות חסכון צמודות מדד, צמודות לדולר או למטבעות חוץ אחרים, פקדונות בשקלים, קרנות נאמנות, קופות גמל, ועוד ועוד. בכל אפיק השקעה בו תבחר, עומדות לרשותך עכשיו תכניות חדשות והטבות משמעותיות שתעשינה את השקעתך לכדאית יותר.

בוא להשקיע ולחסוך עכשיו בבנק הפועלים, הבנק הגדול במדינה.